

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

Bosna i Hercegovina i međunarodna diplomatija 1908-1914.

(Završni magistarski rad)

Mentor: Prof.dr.Zijad Šehić

Kandidat: Melika Šarić

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

UVOD	2
I ANEKSIONA KRIZA	5
Okolnosti koje su dovele do aneksije Bosne i Hercegovine	5
Diplomatske pripreme za aneksiju	9
Pripreme i proglašenje aneksije	13
Odnos bosanskih političkih krugova prema anekciji	17
Reakcija Evrope na aneksiju	22
Odnos Austro-Ugarske i Srbije u aneksionoj krizi i kraj aneksione krize	27
II BALKANSKI RATOVI.....	31
Prilike na Balkanu nakon Aneksijone krize i formiranje Balkanskog saveza	31
Balkanski ratovi i njihove posljedice na međunarodnu politiku	38
Prilike u Bosni i Hercegovini u vrijeme Balkanskih ratova i njegove posljedice	42
III SARAJEVSKI ATENTAT.....	48
Međunarodni odnosi uoči atentat.....	48
Uzroci, motivi, Sarajevskog atentat	53
Posljedice Sarajevskog atentata na međunarodnu diplomatiju.....	56
Osvrt na noviju literaturu	60
IV ZAKLJUČAK	65
LITERATURA.....	68

UVOD

Predmet istraživanja je međunarodna diplomatija i Bosna i Hercegovina u periodu od 1908-1914 godine. Početkom XX stoljeća Austro-Ugarska je aktivnije nastojala da riješi državno pravni položaj Bosne i Hercegovine. Nakon 1903. godine uslijedilo je diplomatsko pogoršanje odnosa Monarhije sa Srbijom, što je ponovo aktiviralo aspiracije Srbije prema Bosni i Hercegovini. U isto vrijeme izbila je Mladoturska revolucija, koja je ozbiljno uzdrmala unutrašnji poredak u Carstvu, i navela Beč da iskoristi tu priliku, te 7. oktobra 1908. godine proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine. Na ovaj čin oštro je protestovala Srbija, koju je podržala Rusija. Nezadovoljstvo potezima Beča izrazili su i Osmansko Carstvo i Crna Gora. Presudan je bio stav Njemačke, koja je otvoreno stala na stranu Austro-Ugarske monarhije. Sultan je tako bio primoran prihvatiti aneksiju, koju je potvrđena početkom sljedeće godine. To je izazvalo međunarodnu krizu koja je dovela u opasnost i mir u Europi. Aneksijona kriza, koja je izbila, mogla je dovesti do izbijanja velikog svjetskog sukoba, ali, kako Rusija, Francuska i Velika Britanija nisu u tom trenutku bile spremne za rat, priznale su aneksiju. Uz interese velikih sila, rađala se ideja balkanskih naroda o oslobodenju od austrougarske i osmanske vlasti. Sve je to izazvalo stalne diplomatske potrebe, koji su uznemiravali cijelu Evropu. Balkanski ratovi, koji su dobili obilježje međunarodne krize jer su u njemu posebno sudjelovale i velike sile, bili su prečica do velikog svjetskog sukoba. Stvara se atmosfera u kojem je jednim terorističkim činom iniciran Prvi svjetski rat. Prvi svjetski rat ima svoje prave uzroke i razloge u suprotnostima između dva bloka velikih imperijalističkih sila, ovaj sarajevski događaj samo je ubrzao njegovo izbijanje.

Cilj istraživanja je pokazati, upoređujući različite izvore, da Bosna i Hercegovina nije bila isključivi cilj tendenata na njen teritorij, već i sredstvo za produbljanje međunarodne krizne situacije, koje bi služilo kao alibi za radikalnije oblike djelovanja i izazivanje konfliktnih situacija. Sa stanovišta Bosne i Hercegovine, pojasniti da ih je raspoloženje Bosanaca i Hercegovaca zanimalo, u mjeri, u kojoj bi ga mogli iskoristiti za ostvarenje svojih ciljeva. Činjenice, da se Bosna i Hercegovina, u jednom prelomnom historijskom razdoblju, našla između dvije velike imperije (Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske), koje su i same bile načete unutrašnjim neriješenim pitanjima koja su, latentno, predstavljala opasnost za njihovu disoluciju te njen nedefinisan status. Sve je to za posljedice imala dosta agresivnu diplomatsku ofanziva na međunarodnom planu za stvaranje pretpostavki kojima će se obezbjediti dominantan uticaj i u povoljnom trenutku prisajedinjenje. Situaciju je

kompleksnijom činilo i to što je Bosna i Hercegovina, etnografski i konfesionalno bila složeno područje. I veliko-državni i nacionalni projekti susjeda, krijući se iza „velikih ideja”, pozivajući se na „historijsko pravo” koje polažu na teritorij Bosne i Hercegovine, dodatno se usložnjavalo i učinili su da postane „neuralgična tačka”, da bude u žiži interesovanja međunarodne diplomatske aktivnosti od 1908- 1914 godine. U njeno ime djelovalo se iz više pravaca. Postala je objektom sporenja a da sama nije mogla uticati na rješavanje svog statusa. Nerješena pitanja između Austro-Ugarske i njenih saveznika na jednoj strani, i sila Antante na drugoj strani, ovo trustno područje je dodatno postalo predmetom za rješavanje međusobnih razmirica. Sa stanovišta Bosne i Hercegovine, diplomatske aktivnosti oko Bosne i Hercegovine, bile su motivisane namjerom da se stvori strateška polazna osnova za dalje aktivnosti u konačnoj podjeli interesnih sfera.

Pri izradi rada korištene su različite metode rada. Metoda istraživanja i analiza prikupljenog materijala, zatim klasifikacija i sistematizacija prikupljenih podataka te, konačno, komparacija i opservacija koje će omogućiti sintetiziranje prikupljenih podataka u jedinstvenu logičku cjelinu.

O međunarodnoj diplomatiji u vrijeme od 1908 do 1914 i događajima koji su stavili Bosnu i Hercegovinu u centar zbivanja, o njenim povodima i uzrocima, njenim posljedicama po ukupnost bosanskohercegovačkog pravnog, političkog i društvenog razvitka s početka XX stoljeća, napisano je više relevantnih historijskih analiza i prikaza.¹ Interesovanje za pisanje na temu Sarajevskog atentata i početka Prvog svjetskog rata je bila velika, od samih sudionika pa čak i povodom 100. godišnjice atentata i izbijanja Prvog svjetskog rata je dodatno pobudilo pažnju mnogih historičara. Na međunarodnoj konferenciji o Prvom svjetskom ratu, koja se održano u Sarajevu, učestvovalo je oko 120 historičara iz cijelog svijeta, gdje su ponovo razmotreni politički aspekti Prvog svjetskog rata, kao što su odnosi između velikih sila uoči ovog sukoba, politike manjih zemalja i formiranje vojno-političkih saveza. Sto godina nakon Sarajevskog atentata u Bosni i Hercegovini su podijeljena mišljenja o Gavrilu Principu i događajima koji su prethodili Prvom svjetskom ratu.²

Rad Zijad Šehić, Aneksiona kriza 1908.–1909. i njene posljedice na međunarodne odnose daje nam na osnovu arhivske građe i referentne literature, podatke o utjecaju aneksione krize

¹ Šehić Zijad, Historijografski radovi o Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918) objavljena u zemlji u vremenskom okviru od 2001. do 2017.godine , str. 131-209. Radovi ANUBiH, knjiga 47/1 Sarajevo,2020.

² Sarajevski dugi pucanj 1914, događaji-narativi-pamćenje, Priredili: Vahidin Preljević i Clemens Rulhner, Zenica 2015.

na unutrašnju politiku u Bosni i Hercegovini i na političke odnose među velikim silama u Evropi do izbijanja Prvog svjetskog rata. Autor zaključuje da je diplomatski uspjeh Austro-Ugarske i Njemačke većina historičara kasnije označila kao politički promašaj i konačnu prekretnicu koja je vodila u svjetski sukob.³ Posebnu važnost za sagledavanje ove teme je i publikacija Dževada Juzbašića i Zijada Šehića, gdje su objavljeni lični zapisi generala Oskara Potijoreka, zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine, nosioca okupacione vlasti u periodu od 1911. do 1918 godine.⁴ Jugoslovenska historijografija je posvetila značajnu pažnju međunarodnoj diplomatiji na Balkanu u periodu od 1908 do 1914. godine. Na osnovu dokumenata srpskog Ministarstva inostranih djela nastale su i monografije Vladimira Ćorovića o odnosima Srbije i Austro-Ugarske, kao i djelo Političke prilike u Bosni i Hercegovini⁵ Mustafa Imamović je sintetizovao glavne rezultate bosanskohercegovačke historijografije u izučavanju ove problematike.⁶

Rad je koncipiran u četiri dijela. U prvom dijelu obrađena je Aneksiona kriza i međunarodna diplomatija nakon čega se govori o Balkanskim ratovima koji su donijeli neke nove međunarodne odnose. U trećem dijelu govori se o još jednom veoma važnom događaju koji ponovo Bosnu i Hercegovinu stavlja u središte svjetskog interesovanja, Sarajevski atentat. U završnom dijelu sintetizirani su prikupljeni podatci u jedinstvenu cjelinu.

³ Šehić Zijad, Aneksiona kriza 1908-1909. i njene posljedice na međunarodne odnose”, u: Zbornik radova Međunarodna konferencija: Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918., Sarajevo, 30. i 31. marta 2009., ur. Zijad Šehić, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2011.

⁴ U predgovoru knjige prof. Šehić, detaljno obrađuje historijski kontekst i ambijent u kome su nastale zabilješke generala Oskara Potijoreka, te najvažnije događaje koji su zaokupljali pažnju jedne važne historijske ličnosti koja se našla na vrhu okupacione vlasti u Bosni i Hercegovini za vrijeme Balkanskih i Prvog svjetskog rata. Dževad Juzbašić i Zijad Šehić: Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjoj političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2015.

⁵ V. Ćorović, Odnosi Srbije i Austro-Ugarske u XX st, Beograd 1936.g.

⁶ Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1997.

ANEKSIONA KRIZA

Okolnosti koje su dovele do aneksije Bosne i Hercegovine

U jeku imperijalizma i težnje da se privredi u naglom usponu osiguraju sirovine i novo tržište, Austro-Ugarska je pored učvršćenja svog položaja na Jadranskoj obali, željela da zaposjedanjem Bosne i Hercegovine postigne i druge ciljeve. Ona preduzima veliki korak u ekonomskoj i političkoj ekspanziji prema jugoistoku, pokušava spriječiti stvaranje neke velike južnoslavenske države na svojim južnim granicama i pokušava osigurati svom kapitalu u pogledu prirodnih bogatstava i općih privrednih potencijala izuzetno značajno područje.⁷ Politički i privredni interesi Austro-Ugarske bili su mnogo veći nego bilo koje druge velesile usmjerene prema Balkanu, s obzirom na njen geografski položaj, nacionalnu i ekonomsku strukturu pa je stoga Podunavska monarhija bila najneposrednije tangirana događajima na ovom području. Balkanske nacionalne države i evropski dio Osmanskog Carstva bile su tradicionalno tržište i objekt ekonomske ekspanzije i političkog utjecaja Dvojne monarhije. Mada je spadala u red velesila Austro-Ugarska je daleko zaostajala po ekonomskom potencijalu iza vodećih industrijskih zemalja Evrope. Monarhija je sudjelovala sa svega 6,3% u evropskoj industrijskoj proizvodnji, dok je Njemačka, Francuska i Velike Britanije davale 72% evropske industrijske proizvodnje.⁸ Stoga ona nije bila u stanju uspješno se uključiti u borbu za kolonije, pa je za Austro-Ugarsku Monarhiju Balkan ostao glavni izvor sirovina i tržište za industrijsku robu. Ekonomski razvitak početkom 20. stoljeća obilježen je ponovnim zaoštavanjem politike visoke agrarne zaštite, što je dovelo do dalekosežnih privrednih i političkih posljedica. Industrija Monarhije morala je platiti ograničenje uvoza životnih namirnica iz balkanskih država, a naročito Srbije, gubitkom velikog dijela svog tradicionalnog tržišta u korist Njemačke zapadnoevropskih zemalja. Tome su najviše doprinijeli Carinski rat sa Srbijom i bojkot austrijske robe za vrijeme aneksione krize. I dok je Njemačka početkom 20. stoljeća sve više kao jači konkurent plasirala svoju robu u balkanske zemlje, Francuska je zavladała njihovom novčanom pijacom. Pa i u Bugarskoj, gdje je Austro-Ugarska uspjela gotovo do kraja Prvog svjetskog rata zadržati položaj najznačajnijeg uvoznika, ipak je relativno opadalo austrougarsko učešće u bugarskom uvozu. Za razliku od balkanskih nacionalnih država koje su u većoj ili manjoj mjeri vodile politiku visoke carinske zaštite

⁷Imamović, 1976., 25.

⁸Juzbašić, 2015., 165-179.

često uvodile prohibitivne carinske tarife na uvoz pojedinih industrijskih artikala s ciljem zaštite vlastite industrije. U literaturi se općenito ističe da su zahtjevi finansijera i industrijalaca utjecali na spoljno politički kurs austrougarske diplomatije početkom XX stoljeća.⁹ Tako se politika Monarhije usmjerila prema rješavanju statusa Bosne i Hercegovine u smislu anektiranja iste u svoje granice.

Ministar Austro-Ugarske monarhije, Andrassy je pred svojom i stranom javnošću zahtjev za okupaciju Bosne i Hercegovine pravdao potrebom da se u ovoj zemlji provedu barem neke osnovne ekonomske i političke reforme, osigura red i mir i tako otkloni opasnost od južnih granica Monarhije. Andrassy je dokazivao da stabilnost Bosne i Hercegovine nije samo u interesu Monarhije, nego opća potreba radi održavanja mira u Evropi. Po njemu, osmanska vlast je nesposobna da provede reforme i osigura stabilnost u Bosni, nego to može učiniti samo jedna jaka i nepristrasna sila. U tom smislu Andrassy je 30. XII 1875. uputio svoju prvu notu velikim evropskim silama.¹⁰ Iako program izložen u ovoj noti nije proveden uglavnom zbog protivljenja Velike Britanije, Andrassy je nastavio diplomatsku akciju čiji je krajnji cilj bio pripajanje Bosne i Hercegovine Monarhiji.

Početkom jula 1876, pod pritiskom svog nacionalno-romantičarski raspoloženog javnog mnijenja, knez Srbije Milan Obrenović i crnogorski knez Nikola I Petrović zaratili su protiv Osmanske Carevine. Andrassy je u toj situaciji ubrzo postigao prvi značajan diplomatski uspjeh kada je na sastanku između Franje Josipa i ruskog cara Aleksandra II, 8. VII 1876. u Reichstadtu, Austro-Ugarska dobila pristanak Rusije da u slučaju poraza Osmanskog Carstva u ratu sa Srbijom i Crnom Gorom može uzeti Bosnu i Hercegovinu.

Pokazalo se da je Osmansko Carstvo još suviše jako za Srbiju i Crnu Goru, koje su u ratu potpuno poražene. Rusija je zato odlučila da i sama stupi u rat, kako bi osigurala svoje interese na Balkanu i eventualno se dokopala Carigrada i moreuza.

Poučena iskustvom iz Krimskog rata, kada je ostala usamljena, odlučila je da prethodno obnovi sporazum sa Austro-Ugarskom. Tako je 15. I 1877. u Budimpešti sklopljena konvencija, kojom se Austro-Ugarska obavezala na neutralnost u rusko-osmanskom ratu, a za uzvrat je dobila pravo da izabere momenat i način okupacije Bosne i Hercegovine. Međutim, Rusija se nije držala ovog dogovora pošto je, nakon pobjedonosnog rata, članom 14. Sanstefanskog ugovora od 3. III 1878, bila predviđena neka vrsta autonomije za Bosnu i

⁹ Isto, 170.

¹⁰ Imamović, 1976., 26.

Hercegovinu. To je za Austro-Ugarsku bio dovoljan razlog da izađe iz saveza sa Rusijom, koja je ponovno ostala usamljena. Austro-Ugarska je dobila odlučnu podršku Njemačke i ovog puta Velike Britanije, koja je smatrala da rusko primicanje Carigradu i moreuzima ugrožava vitalne interese britanske imperije na čitavom Bliskom istoku. Tako je revizija Sanstefanskog ugovora postala neizbježna i u tu svrhu sastao se Kongres velikih sila 13. VI 1878. u Berlinu.

Na osmoj sjednici Kongresa, 28. VI 1878, stavljen je na raspravljanje član 14. Sanstefanskog ugovora, koji se odnosio na Bosnu i Hercegovinu. Formalan prijedlog da se Austro-Ugarskoj povjeri mandat da upravlja Bosnom Hercegovinom podnijeli su britanski delegati. Sve prisutne sile su prihvatile ovaj prijedlog, osim osmanskih predstavnika, koji su istupili protiv okupacije, ističući posebno da Bošnjaci odlučno traže da ostanu pod Osmanskim Carstvom i da je Porta pripremila nužnu reformu. Velika Britanija i Njemačka su vršile veliki pritisak na osmanske predstavnike da prihvate odluku Kongresa. Tek na sjednici od 4. jula, a po dobijenim instrukcijama iz Istanbula, osmanski delegati su pročitali izjavu da je "carska turska vlada uzela u vrlo ozbiljno razmatranje mišljenje Kongresa o pogodnim sredstvima za povraćaj mira u Bosni i Hercegovini. Ona u to stavlja potpuno povjerenje i zadržava sebi pravo da se neposredno i prethodno sporazumije u tom pogledu sa bečkom vladom."¹¹ Andrassy je rekao da je zadovoljan ovom izjavom pa je Otto von Bismarck, kao predsjedavajući, objavio da je Austro-Ugarska dobila mandat da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom. Na sam dan potpisivanja ugovora, 13. VII 1878, osmanski delegati su, poslije upornog insistiranja, uspjeli da od austrougarskih predstavnika dobiju pismenu izjavu da "suverena prava Sultana na pokrajine Bosnu i Hercegovinu neće pretrpjeti nikakve povrede faktom okupacije, te da će se okupacija smatrati kao privremena".¹²

Odlukom Berlinskog kongresa, Bosna i Hercegovina je faktički ušla u sastav Austro-Ugarske Monarhije, iako je pravno bila pod vlašću Osmanskog Carstva sve do 1908. godine kada je izvršena aneksija. Njen državnopravni položaj u okviru Monarhije bio je određen članom 25. Berlinskog ugovora i Novopazarskom konvencijom. Međutim, iako se sa međunarodnog aspekta okupacija smatrala privremenom, austrougarska uprava je od samog početka, odstupajući od datih odredbi, nastojala djelovati kao da je okupirana zemlja već uključena u Monarhiju i tako pravila pripreme i za formalno prisajedinjenje.

¹¹ Imamović. 1998, 384.

¹² Isto, 351.

Nakon okupacije austrougarska administracija je poduzela brojne privredne, socijalne i kulturno-političke mjere s ciljem da se u okupiranom području osigura vlast i ujedno obezbijedi paritetan utjecaj Austro-Ugarske.¹³ Poslije dužih političkih rasprava na relaciji Beč - Budimpešta, parlamenti Austrije i Ugarske su 22. februara 1880. godine paralelno usvojili Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom. Ovaj je zakon odredio da nadzor nad privremenom upravom u Bosni i Hercegovini pripada zajedničkoj vladi. Zakonom je posebno određeno da se bez saglasnosti parlamenta Austrije i Ugarske ne može promijeniti odnos u kojem se Bosna i Hercegovina nalazi prema Monarhiji. Ovim je ozakonjen vrlo složen državnopravni položaj Bosne i Hercegovine unutar Monarhije.

Političko pitanje na kojem je trebalo poništiti sultanov suverenitet bilo je uvođenje vojne obaveze u Bosni i Hercegovini. Odstupajući od odredbi Berlinskog kongresa i Novopazarske konvencije, Austro-Ugarska je donijela 4. novembra 1881. godine Privremeni odbrambeni Zakon kojim je bosanskohercegovačko stanovništvo obuhvaćeno redovnom vojnom obavezom.¹⁴ Stanovništvo Bosne i Hercegovine, smatrajući ovaj zakon narušavanjem sultanovog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, izrazilo je nezadovoljstvo ustankom u Hercegovini 1882. godine. Povoljna međunarodna situacija, upotreba velikih finansiskih i vojnih sredstava omogućili su Monarhiji da uguši ustanak. Ustnak 1882. godine nije izazvao šire političke pokrete u Bosni i Hercegovini, ali je za austrougarske političke vrhove predstavljao upozorenje da je nužno poboljšati efikasnost organa vlasti u okupiranoj zemlji i konačno riješiti pitanje oblika njene uprave. Dakle, bilo je neophodno jasno definisati i učvrstiti pozicije Monarhije u Bosni i Hercegovini i privremenu okupaciju pretvoriti u aneksiju, što je od samog početka bio cilj Austro-Ugarske Monarhije. Zbog toga se ukazala potreba da se pitanje aneksije detaljno prostudira i iznađe pogodan modalitet njenog provođenja.

¹³ Šehić, 2007., 28.

¹⁴ Istovremeno sa proglašavanjem provizornog Vojnog zakona 4. XI 1881., car je uputio proglas stanovništvu Bosne i Hercegovine, naglašavajući da je "došlo vrijeme da sinovi zemlje sposobni za odbranu stupe na dužnost, i da im bez razlike po vjeri pripadra čast da u odbranu svoje otadžbine nose oružje".(Šehić,1999., 32.)

Diplomatske pripreme za aneksiju

Prilike koje su nastale nakon uvođenja Vojnog zakona i reakcije stanovništva na isti, zahtjevali su jasno definiranje položaja Bosne i Hercegovine i izvršiti diplomatske pripreme za aneksiju. Prvi potez kojiv je napravila vlada Austro-Ugarske, nakon što je ugušila Hercegovački ustanak, bilo je imenovanje Benjamina Kallaya za zajedničkog ministra finansija, koji je imao zadatak da pripremi i izvrši aneksiju. Car Franjo Josip je imao veliko povjerenje u njega jer je bio veliki poznavalac prilika na Balkanu. Kalaj je smatrao da uprava mora djelovati kao da je Bosna i Hercegovina već sastavni dio Monarhije. On je procjenio da je srpski nacionalni pokret u Bosni i Hercegovini najrazvijeniji i da je potrebno, nezapostavljajući ostale, onemogućiti njegove iredentističke težnje. On je smatrao da je za to dobar trenutak jer se Srbija obavezala Tajnom konvencijom sa Austro- Ugarskom iz 1881. godine, da neće dozvoliti sa svoje teritorije nikakvu, političku, vjertsku ili drugu propagandu protiv Monarhije, uključujući tu i Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski sandžak. U memoarima koje je Kalaj podnio zajedničkoj vladi 3. juna 1982. godine naglašeno je da se glavni uvjet sigurnosti i održavanja redovnog stanja u Bosni i Hercegovini, pretvaranje okupacije u aneksiju, čime bi prestale težnje bosanskohercegovačkog stanovništva za promjenama.¹⁵ Kalajeva nova nacionalna politika, koja je polazeći od vjerske tolerancije i poštovanja pariteta, imala je za cilj da u domaćem stanovništvu razvije i učvrsti osjećaj zemaljske, bosanske posebnosti, odnosno narodnosti. Takvo bosanstvo, koje je Kalajevim nastojanjem krajem osamdesetih godina dobilo obilježja jedne političke ideje, oštro je napadano u srpskoj i hrvatskoj štampi i publicistici, pri tome se tvrdilo da je to "bosanstvo" izmislio Kalaj. Ovaj stav savremene srpske i hrvatske nacionalističke propagande preuzela je i kasnija literatura, pa se često sreće mišljenje da su "bosanstvo" i "bosanska narodnost" nekakva Kalajeva fikcija "stvorena dekretom".¹⁶ Kalaj je, kao historičar i političar, dobro znao da se realnim historijskim silama, kakav je npr. bio srpski nacionalni pokret, ne mogu suprotstaviti nikakve političke invencije. On je realnim historijskim procesima, tj. nacionalnim pokretima, suprotstavio također objektivnu društvenu silu, u vidu bosanske političke tradicije. Neuspjeh Kallayeve ideje ogleda se u prevelikom pritisku iz Beograda i Zagreba te nespremnosti muslimanskog stanovništva da prihvati nacionalnost, Austro-Ugarska je nastojala naći nove

¹⁵ Šehić, 1991., 29.

¹⁶ Imamović, 1997, 380-381.

načine da zaustavi nacionalne težnje susjednih zemala prema Bosni i Hercegovini.¹⁷ Nacionalne politike iz susjednih zemalja su Bosnu i Hercegovinu posmatrale prostorom u kojem žive Srbi odnosno Hrvati koji pripadaju različitim religijama, koja je itekako smetala nastojanju Austro-Ugarske da aneksira Bosnu i Hercegovinu.

Poseban interes za regulisanje bosanskog pitanja pokazao je predsjednik ugarske vlade grof Tisza, zalažući se za podjelu okupiranog područja na ugarski i austrijski dio. Smatrao je da ne bi trebalo obnavljati diskusije u predstavničkim tijelima o stanju u okupiranim pokrajinama jer bi to imalo nepovoljan utjecaj na dualističke osnove državno-pravnih odnosa Monarhije. Tražio je da se obje vlade, ugarska i austrijska, u toku ljeta 1882. dogovore o zakonskom prijedlogu kojim bi se pitanje aneksije iznijelo pred predstavnička tijela. Tim povodom Tisza je insistirao da se predloži izmjena "bosanskog zakona" iz 1880, smatrajući da te promjene nije moguće provesti prije nego što uslijed aneksija.¹⁸ On je bio istrajan u nastojanju da se državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine riješi na taj način što bi se podjelila između Austrije i Ugarske. Svoje shvatanje o aneksiji izložio je u jednom povjerljivom memorandumu iz januara 1883. Po njegovom mišljenju podjelu između Austrije i Ugarske je trebalo izvršiti na osnovu kvote po kojoj su obje države učestvovala u zajedničkim troškovima oko izdržavanja vojne sile u okupiranom području. Ona bi se izvršila tako da po važećoj političkoj podjeli Ugarskoj pripadnu okruz banjolučki i bihački, sa približno 240,72 kvadratnih milja, sa 357.753 stanovnika. Austriji bi pripala ostala četiri bosanskohercegovačka okruga (sarajevski, travnički, tuzlanski i mostarski) sa 668 50 kv. milja 800.573 stanovnika. Nakon podjele neka pitanja bi se, iz političkih razloga, riješila po istim načelima u oba dijela (pitanje agrarne reforme, vjeroispovijesti, poreza, poreskih prihoda i pravosuđa). Tisza se zalagao za ovakvo rješenje smatrajući da bi svako drugo narušilo dualističke principe na kojima se zasnivala Monarhija. Bio je protiv rješenja da Bosna i Hercegovina ima status carske zemlje, jer bi se time formirala osnova za treću grupaciju u Monarhiji, što bi bilo opasno po interese Ugarske.¹⁹

¹⁷ Pod pritiskom srpskog i hrvatskog političkog pokreta, Zemaljska vlada je konačno 4.10.1907. godine, jednom internom naredbom obavjestila sve organe vlasti da se zemaljski jezik ima svugdje službeno nazivati "srpsko-hrvatski". Ukidanjem naziva bosanski jezik Austro-Ugarska je učinila samo posljednji korak u napuštanju politike interkonfesionalnog bošnjaštva. (Imamović, 1997., 382-383)

¹⁸ Z.Šehić, 1991, 29.

¹⁹ Isto, 31.

Zajednička vlada je pitanju aneksije posvetila dvije sjednice, 23. i 24. oktobra 1882. Na sjednici Zajedničke vlade od 24. oktobra car je insistirao da se postigne saglasnost obiju vlada o konačnoj izmjeni državno-pravnih odnosa u Bosni i Hercegovini.²⁰

Ne može se sa sigurnošću tvrditi zašto krajem 1882. nije došlo do aneksije i ako su postojali povoljni međunarodni uvjeti, a sama unutrašnjopolitička situacija nametala njenu potrebu. Po svemu sudeći nije bilo moguće postići sporazum između ugarske i austrijske vlade o modalitetima pod kojim bi se izvršila aneksija, a da se ne naruše postojeći odnosi. Pokazalo se da je neodređen položaj okupirane Bosne i Hercegovine najbolje odgovarao interesima Monarhije kao cjeline. Nerješavanju problema aneksije vjerovatno su doprinijeli i odnosi Srbije i Austro-Ugarske, jer bi aneksija Bosne i Hercegovine mogla izazvati krizu srpske vlade, što bi imalo za posljedicu preorijentaciju srpske spoljne politike.²¹

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine pokrenuto je ponovo u avgustu 1896.godine, a za osnovu je uzet spoljnopolitički momenat. Te godine je došlo do krize u Osmanskom Carstvu, koja je izazvana Jermenskim ustankom i ustankom na Kritu. Pod predsjedanjem ministra inostranih poslova grofa Goluchovskog održana je 26. avgusta 1896. sjednica zajedničke vlade, na kojoj se raspravljalo o modalitetima pridruživanja Bosne i Hercegovine Monarhiji, u slučaju aneksije. Ministar Kalaj je na toj sjednici iznio tri modaliteta da se okupirane pokrajine priključe Austro-Ugarskoj: da se izvrši podjela između oba područja Monarhije, da se obje provincije prepuste jednom od područja zemalja Monarhije ili da se izvrši pridruživanje provincija kao carske zemlje. Budući da ni jedan predloženi modus nije zadovoljavao interese Austrije i Ugarske, posljednja mogućnost je viđena u tome da se u slučaju aneksije okupirano područje proglasi zajedničkim domenom i da se njime upravlja kao carske zemlje.²²

Diskusija na sjednicama zajedničke vlade od 1896. g. pokazuje da je aneksioni problem vise načinjen iz unutrašnjopolitičkih razloga (odnosno između Austrije i Ugarske) nego iz vanjskih. Već i sam karakter predmeta o kome se savjetovalo aneksija i zaključak da se diskusija i odluke drže u najvećoj tajnosti, govori jasno o važnosti postavljenog problema.

²⁰Kapidžić, 1964., 62.

²¹Šehić, 1991., 32.

²²Isto, 33.

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine mirovalo je prilično dugo. Vanjskopolitička situacija se dodatno usložnjavala nakon ubistva srpskog kraljevskog para, nakon čega je došlo do zaokreta u dosadašnjim odnosima između Beča i Beograda.²³

U 1906. na raznim stranama Evrope na najodgovornije funkcije u spoljnoj politici stupile su nove ličnosti: E. Grey u Velikoj Britaniji, Clemanso i Pichon u Francuskoj, Izvoljski u Rusiji. Iste godine, došlo je do smjene rukovodećih ljudi u Austro-Ugarskoj monarhiji. Najprije je za predsjednika vlade bio postavljen Wladimir von Beck. U jesen 1906., na inicijativu Franza Ferdinanda uklonjen je ministar rata Pitreich i imenovan general Schönaich, a za načelnika Generalštaba imenovan je general Conrad fon Hötzendorf. Umjesto ministra Goluchovskog, čija je politika bila nedovoljno aktivna, postavljen je za ministra spoljnih poslova Alois Lexa von Aehrenthal, čija su se gledišta slagala sa prijestolonasljednikovim. Tako je 1906. došlo do jačeg utjecaja Franza Ferdinanda i njegove okoline na politiku Monarhije.²⁴

Istovremeno je u spoljnopolitičkoj službi obrazovana grupa mlađih službenika, koja je s oduševljenjem prihvatila Aehrenthalove planove. Riječ je o Alexandru Musulinu, Aleksandru Hoyosu, Jochanu Forgatschu i drugima. Centralna ličnost među novoimenovanim ljudima Monarhije bio je ministar Aehrenthal. Jedan savremenik je njegov dolazak na čelo Monarhije okarakterisao kao «nešto više od smjene ličnosti, čak i nešto više od smjene sistema».²⁵

I zaista, njegovo imenovanje je označilo početak aktivnije spoljne politike usmjerene prema Balkanu. Ministar Aehrenthal je 5. februara 1907. sastavio tri tajna memoranduma, koji daju sliku najvažnijih, osnovnih, shvatanja i načela novog vodstva spoljne politike Monarhije. U sva tri rukopisa je istaknuto nedjeljivo jedinstvo između međunarodnog položaja Monarhije i unutrašnjopolitičkih problema, prije svega problema Ugarske. Aneksija Bosne i Hercegovine je, prema Aehrenthalovoj zamisli trebala predstavljati kariku u lancu austrougarske politike na Balkanu. Na sjednici predstavnika zajedničkih ministarstava na kojoj su bili prisutni i predstavnici vlada Austrije i Ugarske, 1. decembra 1907, ministar Aehrenthal se založio za aneksiju Bosne i Hercegovine, naglašavajući da prava Monarhije na bosanskohercegovački teritorij ne proizilaze samo iz Berlinskog ugovora, nego se zasnivaju i na „historijskom kontinuitetu i osvajanju snagom oružja“.²⁶ Svi prisutni na sjednici su se složili da se provede aneksija čim to prilike dopuste. Vodeći krugovi Monarhije su pritom računali na dvije

²⁴ Šehić, 1991.,31.

²⁵ Isto, 32.

²⁶ Ibidem, 43.

mogućnosti : ukoliko Srbija ne prihvati aneksiju može joj se objaviti rat, u suprotnom slučaju Srbija bi pretrpjela težak politički poraz, time bi autoritet Monarhije na međunarodnom planu i na Balkanu porastao. To bi ujedno izvelo Monarhiju iz unutrašnjih teškoća, vratilo joj raniju stabilnosti i učvrstilo njenu poziciju na Balkanu.²⁷

Tridesetogodišnji vremenski okvir od okupacije 1878. do aneksije Bosne i Hercegovine 1908. obilježen je nastojanjima mjerodavnih faktora Monarhije da iznađu osnove za aneksiju i utvrde modalitete njenog provođenja. U diskusijama koje su vodene u predstavničkim tijelima od 1882. do 1896. pokazalo se da je neodređen položaj okupirane Bosne i Hercegovine najbolje odgovarao interesima Monarhije i njenim sastavnim dijelovima Austriji i Ugarskoj. Početkom XX stoljeća Austro-Ugarska se nalazila u krizi uzrokovanoj brojnim činjenicama. Unutrašnji problemi, zaostajanje u privrednom razvoju kao sve manja uloga u koncertu evropskih sila vodili su političko i vojno vodstvo Monarhije na aktivnu spoljnu politiku. Vrhovi Monarhije opredijelili su se za aneksiju zbog unutrašnjih prilika u Bosni i Hercegovini, gdje su se od 1906. jasno razvile antiaustrijske tendencije.²⁸

Pripreme i proglašenje aneksije

Izvršenje aneksije Bosne i Hercegovine, kada su u pitanju međunarodne okolnosti, zavisilo je prije svega od položaja Osmanskog Carstva i mogućnosti austro-ruskog saveza. Nakon neuspjeha da jermensko pitanje 1896. i teškoće Osmanskog Carstva iskoristi za ostvarivanje ciljeva Austro-Ugarske i Rusije, sklopljen je međunarodni sporazum 5.maja.1897, koji je predviđao održavanje, status quo na Balkanu i Bliskom istoku. Nakon desetogodišnjeg mirovanja, problem aneksije izbio je u prvi plan krajem 1907.godine. Upravo smjena ministara vanjskih poslova, Austro-Ugarske i Rusije bile su jedan od posljedica ponovnog otvaranja pitanja aneksije.²⁹ Na početku 1908. godine ministar Aehrenthal je poduzeo spektakularan čin kojim bi se proširila privredna ekspanzija Austro-Ugarske u pravcu Balkana. Objavio je plan o izgradnji željezničke linije Uvac-Mitrovica, čime se stvarala veza Beč–Budimpešta i Atena-Pirej. Jedan od razloga za pokretanje željezničkog projekta ležao je i

²⁷ Šehić, 1991.,52.

²⁸ Isto,53.

²⁹ Lex von Aehrenthal ministar Austro-Ugarske i Aleksandra Petroviča Izvoljskog ministar vanjskih poslova Rusije koji je stupio na državnu dužnost nekoliko mjeseci prije Aehrenthala, dok je ovaj bio još ambasador u Sankt Petersburgu, bio vatreno uvjeren u misiju Rusije na Bliskom istoku i u tom pravcu kovao planove. (Imamović,1976, 96.)

u općim političkim prilikama na kraju 1907. godine. Ministar Aehrenthal je vjerovao da će ruski ministar vanjskih poslova Izvoljski uskoro pokrenuti pitanje moreuza, i da će naići na podršku Londona. Nastojanje Austro-Ugarske da prodire privredno i politički prema Solunu, dovelo je do suprotne težnje sila Antante, koje su bile raspoložene da pomognu Srbiju da izgradi uz pomoć stranog kapitala Dunavsko-Jadransku željezničku magistralu i izađe na Jadran u Albaniji. Zbog suprotnosti interesa velikih sila, nije došlo do realizacije nijedne od ovih kombinacija. Kriza koju je izazvala objava za izgradnju sandžačke željeznice pokazala je jasno kako se teško prihvata napredovnje Monarhije na Balkanu. S druge strane njen autoritet u Bosni i Hercegovini se dovodio u pitanje, što je zahtijevalo hitnu reakciju.

Aehrenthal je pokrenuo pitanje aneksije na sjednici zajedničke vlade 11.12.1907.godine. On je insistirao da se Bosni i Hercegovini ne mogu dati nikakva autonomija niti neko predstavničko tijelo, odnosno sabor, prije provođenja aneksije. Ministri su potpuno odobrili ovo njegovo mišljenje. Ohrabren ovom podrškom, on je tokom prve polovine 1908. godine vršio vrlo živu razmjenu nota i memorandumima sa Izvoljevskim, kako bi osigurao Rusku saglasnost za aneksiju Bosne i Hercegovine. Izvoljski je memorandumom od 2. VII 1908. pristao da prizna aneksiju Bosne i Hercegovine u zamjenu za austrougarsku podršku u pitanju otvaranja Bosfora i Dardanela, čime bi se u to vrijeme još slaboj ruskoj crnomorskoj floti osigurao prolazak kroz ove moreuze. To je očigledno za Rusiju bila previsoka cijena, ali je Izvoljski toliko bio opsjednut željom da ruskoj floti osigura izlazak u Sredozemlje da je po nekim mišljenjima bio spreman čak žrtvovati i Srbiju, samo da povoljno riješi pitanje moreuza.³⁰ Pripremajući povoljnu situaciju za proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarska je radila i na tome da se javnosti predstavi Srbija kao opasnost za Monarhiju, koja je na prostorima Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine širila velikosrpske ideje. Jedno od osnovnih predhodnica diplomatskih aktivnosti, u okviru priprema za aneksiju Bosne i Hercegovine štampa je trebala odigrati važnu ulogu, kao isprobano sredstvo za ostvarivanje političkih ciljeva. Prvo, štampa je trebala da izvrši mobilizaciju javnog mnijenja i zatim, da povede protivofanzivu velikosrpskoj propagandi. Dalje, trebali su beogradski krugovi, zbog beskompromisnog pisanja bečkih listova uvidjeti ozbiljnost položaja i promijeniti neprijateljsko držanje prema Monarhiji. Glavni zadatak Aehrenthala je bio usmjeren na to da

³⁰ Imamović, 1976., 98.

evropskoj javnosti demonstrira miroljubivost i strpljenje Austro-Ugarske nasuprot Srbiji, i time u slučaju sukoba ima pokriće za svoje ciljeve³¹

Kada je izvršena Mladoturska revolucija, proglašenjem Ustava 23. VII 1908, ocijenila je austro-ugarska zajednička vlada da je Osmansko Carstvo palo "pod likvidaciju" i da je prema tome došao dugo čekani trenutak za aneksiju. Austrougarska vlada se plašila da Mladoturci ne postave zahtjev da se Bosna i Hercegovina vrate Osmanskom Carstvu. To se uskoro i dogodilo: bosansko pitanje je zaokupilo pažnju političara i štampe. O tim pokretima u Osmanskom Carstvu ministar Aehrenthal je dobio obavještenje iz prve ruke od šefa austrougarske zvanične misije za reforme žandarmerije u Makedoniji, Augusta fon Urbanskog.³²

Pitanje aneksije odlučeno je na sjednici zajedničke vlade u Beču 19. VIII 1908.godine. Ministar zajedničkih finansija baron Buričan je izratio bojazan da prvi akt turskog parlamenta bude deklaracija koja bi se odnosila na integritet Osmanskog Carstva kao i zahtjev da okupacioni mandat od velikih sila ne bude proglašen nevažećim.³³

Početak septembra 1908. godine ministar Aehrenthal je odlučio da obavijesti saveznike o planiranoj akciji. Sastanak ministara Aehrenthala i Izvoljskog je održan 15. i 16. septembra u zamku Buchlau. U razgovoru o manje važnim pitanjima ministri su konstatirali jedinstvenost gledišta Rusije i Austro-Ugarske. Što se tiče aneksije Bosne i Hercegovine ministar Izvoljski je prvo tražio kompenzacije za Srbiju i Crnu Goru, što je Aehrenthal odbacio. Izvoljski je zatim postavio pitanje saziva međunarodne konferencije radi davanja forme namjeravanoj reviziji Berlinskog ugovora. Međutim, oko ova dva pitanja nije postignuta potpuna saglasnost, iako ih je Izvoljski iznio kao preduvjet za pristanak na aneksiju Bosne i Hercegovine. U daljem toku razgovora postignut je usmeni dogovor, čije su glavne tačke bile povlačenje austrougarskih garnizona iz Sandžaka i odricanje Monarhije na sva prava u odnosu na ovu oblast, slaganje Austro-Ugarske sa promjenom statusa Moreuza i slaganje bečke vlade sa objavom nezavisnosti Bugarske. Po pitanju nezavisnosti Bugarske, koja bi ublažila posljedice aneksije Bosne i Hercegovine, Aehrenthal je nastojao nagovoriti Bugarsku da proglasi nezavisnost. Bugarski kneževski par je na poziv cara Franje Josipa, došao u posjetu

³¹Šehić, 2001.,40.

³² Isto, 52.

³³ Kapidžić,1968., 46.

Budimešti gdje je dogovoreno proglašenje nezavisnosti nakon što Austro-Ugarska proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine.³⁴

Vijest o tome da Mladoturci vode živu akciju imale su odjeka među bosanskohercegovačkim stanovništvom. Buriijan je imao zadatak da ispita raspoloženje pojedinaca i političkih grupa prema vijestima o aneksiji kao i uticaja koji su vršili Mladoturci. Očekivala se reakcija Vladi odanih i oportuno raspoloženih grupa i pojedinaca kao i opozicionih političara koji su imali veoma snažan uticaj na narod. Sastanak ministra Buriijana sa prorežimski raspoloženim političarima, Nikolom Manićem, predsjednikom Hrvatske zajednice i Lazarom Dimitrijevićem, vođom Srpske samostalne stranke, dogodio se 4. septembra 1908. godine. Oni su tražili od ministra Buriijana da im pruži tačne informacije o događajima u Osmanskom Carstvu kao i na reпреkusiji koje su mogli imati na prilike u Bosni i Hercegovini. Prestavnici političkih partija su isticali da se pod hitno treba donijeti Ustav Bosne i Hercegovine a da se pritom ne dira u državno pitanje. Oni su bili uvjereni da parlament može Bosni i Hercegovini donjeti mir i da se to može postići mjerama koje bi izvan svake diskusije ostavile suverenitet austriskog cara na Bosnu i Hercegovinu.³⁵

Iz bilješki koje je vodio Buriijan za vrijeme svoga boravka na Ilidži vidi se da je već 5. septembra 1908. zaključeno na jednom sastanku srpskih i muslimanskih pouzdanih političkih ljudi, da se nastupi zajednički kod ministra. Posljedica takvog zaključka bila je posjeta jedne mješovite srpsko-muslimanske deputacije, ustvari, već ranije formiranog ustavnog odbora, koji se sastojao od Ali-bega Firdusa, Gligorija Jeftanovića, Mahmut-bega Fadilpašića, Koste Kujundžića, Bećir-bega Kapetanovića, Ahmet-age Hende, Vojislava Šole i Dušana Vasiljevića. Deputacija se pod vodstvom Ali-bega Firdusa i Gligorija Jeftanovića najavila Buriijanu 7. septembra 1908. i predala mu memorandum. Ali-beg Firdus je u ime deputacije usmeno podvukao zahtjev za ustavom, čime se ne bi diralo u državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine.³⁶

Očevidno je da su se u Sarajevu vršile značajne političke pripreme, Nije bez razloga boravio na Ilidži baron Buriijan početkom septembra 1908. g. On je pripremao teren za saradnju, u prvom redu, sa Vladi odanim političarima. Već se iz razgovora Mandića i Dimitrijevića vidjelo da su oni bili raspoloženi da sarađuju s Vladom na priznavanju aneksije i donošenju

³⁴ Šehić, 1991., 56

³⁵ Isto, 52

³⁶ Kapidžić, 1965., 48.

ustava. Vjerovatna je pretpostavka da su oni bili odranije u sporazumu sa odgovornim predstavnicima Zemaljske vlade.

Tekst proglašenja o aneksiji pažljivo je pripreman. Proklamacija je osobno potpisana od strane cara Franje Josipa I, 5. X 1908, naslovljena Bosancima i Hercegovcima i javno je objavljena 7. oktobra. U proglašenju je čin aneksije obrazložen potrebom uvođenja ustava u Bosni i Hercegovini.³⁷ Poseban se akcent stavlja na pravo suverenosti na Bosnu i Hercegovinu proklamacija je datirana iz „našeg kraljevskog glavnog grada“ Budimpešte. Očevidno je podvučen stav koji govori o historijskim aspiracijama Mađara na Bosnu i Hercegovinu koje su bile naročito naglašene i zakonskom prijedlogu koji je s mađarske strane podnesen prilikom akcije za sprovođenje aneksije.³⁸

Odnos bosanskih političkih krugova prema aneksiji

Bosanskohercegovačko stanovništvo je različito reagiralo na proklamaciju vladara o aneksiji. Dok su Hrvati pozdravili aneksiju, Srbi i Bošnjaci su izražavali nezadovoljstvo i zabrinutost.³⁹ Srbi su namjeravali demonstrirati protiv nadbiskupa Stadlera, dr. Nikole Mandića, te uredništava Hrvatskog dnevnika, nazivajući ih izdajicama svoje domovine i naroda. Bošnjaci su se osjećali potištenim jer su vjerovali, osobito od dolaska na vlast Mladoturaka, da će ponovo doći pod vlast sultana. Srbi i Bošnjaci, međutim, negativno su reagirali na aneksiju iz različitih motiva. Dok su Srbi gledali u aneksiju prepreku sjedinjenju Bosne i Hercegovine sa Srbijom, Bošnjacima je ona bila udarac njihovim težnjama za obnovom osmanske uprave u njihovoj domovini. Bez obzira na motive, neki su hvalili i odobravali aneksiju. Pojedini gradonačelnici poput sarajevskog Esada Kulovića, su posebnim plakatima pozivali građanstvo da „u slavu historiskog čina aneksije“ tri dana drži okićene i osvjetljene kuće.⁴⁰ Proglas

³⁷...Imajući taj cilj pred očima držimo da je došlo vrijeme, da stanovnicima obju zemalja ukažemo nov dokaz Naše vjere u njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu podigli na viši stepen političkog života, odlučili smo se podijeliti objema zemljama konstitucione ustanove – koje će odgovarati njihovim prilikama i zajedničkim interesima- i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovih želja i koristi. ...Ali, prvi je neophodni uvjet za uvođenje ove zemaljske ustavnosti: opredjeljenje jasnog i nesumnjivog pravnog položaja obju zemalja...(Proglas: Sarajevski list, 7. oktobar 1908.)

³⁸ Kapidžić, 1968, 62.

³⁹ Hamdija Kapidžić dao je najpotpuniju sliku stanja u bosanskohercegovačkom društvu u danima nakon aneksije, obračunajući pažnju kako na reakcije političara tako i na raspoloženje širih slojeva stanovništva. Vidjeti u: Kapidžić, 1959.

⁴⁰ Esad Kulović je pokrenuo akciju za organiziranje jedne bošnjačke poklonstvene deputacije, koja bi caru u Beču izrazila lojalnost u ime Bošnjaka. Kulović je 26. X 1908. pozvan otvorenim pismom Muslimanskoj svjesti da Bošnjaci"u što većem broju pođemo pokloniti se pred Previšnjim prijestoljem“ i tim izrazimo "vjernost

aneksije u stvarnosti je izazvao uznemirenje i teško se dojmio velikog dijela, uglavnom bošnjačkog stanovništva Sarajeva i cijele Bosne i Hercegovini. Narod je u ogromnoj većini bio nezadovoljan aneksijom, ali je prema upustvima političkih organizacija ostao uglavnom u miru. Domaći opozicioni listovi su samo konstatovali da je državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine izmjenjen i da je priključena Austro-Ugarskoj Monarhiji i da će se u njoj u najkraćem vremenu uvesti parlamentarni život i političke slobode.

Hrvati su vijest o aneksiji pozdravili svuda sa otvorenim oduševljenjem. Međutim oduševljenje, ipak nije dugo trajalo. Ekstremni hrvatski nacionalni pravac, koji je postavljao svoj zahtjev za državnopravnim priključenjem Bosne i Hercegovine Hrvatskoj i preko mladih članova franjevačkog reda naročito je forsirao tu politiku, nije imao uspjeha, Biskup Buconjić je u molitvama stalno isticao našeg kralja a ne „cara i kralja«. Zapaženo je, da se od proglašenja aneksije javljaju mnogi slučajevi provokacije od strane katolika prema pripadnicima drugih vjera, a naročito prema muslimanima.

Prije proglašenja aneksije, dok se o njoj u štampi mnogo pisalo, došlo je do političke akcije Srpske narodne organizacije. Pokušalo se sa održavanjem skupštine u Sarajevu na kojoj bi se zauzeo stav o aneksiji, ali je vlast nije odobrila. Ni pokušaj da se skupština održi u Slavenskom Brodu nije uspio (6. oktobra), te je odlučeno da narodni predstavnici krenu u Peštu i da u toku vožnje održe skupštinu i zauzmu politički stav prema događajima koji su nastupali. Na putu u Peštu, dok je održavana skupština, saznalo se iz novina da je proglašena aneksija, te je izabrano predsjedništvo, koje je imalo da, uz glavni ustavni odbor, ostane u Pešti, da prati događaje i preduzima političke korake. U Pešti je izdan kominike o stavu Srpske narodne organizacije i narodu je savjetovano suzdržljivo držanje u kritičnoj situaciji. U istom cilju našli su se u Pešti i predstavnici Muslimanske narodne organizacije, te je 12. oktobra došlo do zajedničkog stava prema aneksiji Srpske i Muslimanske narodne organizacije i objavljen je zajednički proglas koji je izišao u Pester Lloyd-u, 13. oktobra 1908.

⁴¹U njemu je stajalo da je poslije višednevnih konferencija, za vrijeme kojih je došlo do

odanost svega islamskog milleta u Bosni i Hercegovini. On tvrdi da će Bošnjaci, ako se budu imali snaći u novim prilikama biti ubrzo pozvani, da u našoj domovini vode prvu nječ (Imamović, 1997., 427.)

⁴¹ ...“Braćo, prije 30 godina Austro-Ugarska Monarhija je kao mandator evropskih sila okupirala našu zemlju da njome upravlja. Znete vrlo dobro, šta smo za ovo vrijeme podnosili i koliko je bilo osnove za tužbe protiv okupacione uprave. Sa okupacijom koja je izvedena bez našeg pitanja mi se nismo mogli sprijateljiti. Kao izraz ovakvih osjećanja bio je zajednički memorandum izabranih predstavnika Srpske i Muslimanske narodne organizacije, koji su kao predstavnici četiri petine stanovništva Bosne i Hercegovine izradili povodom uvođenja ustava u Turskoj i predali ministru Burijanu na Ilidži, 7. septembra 1908. U ovome memorandumu smo tražili da se uvede ustav bez prethodnog regulisanja državnopravnog položaja naše domovine, da se na taj način dade narodu kontrola i omogući zakonprivole. Ovu težnju ste, vi braćo, vašim izjavama odobrili U poslovima ustavnog pokreta išli smo u Peštu. Usput, 7. oktobra bili smo iznenađeni proklamacijom aneksije, koja je bez

savjetovanja sa mađarskim narodnim poslanikom Teodorom Bačanijem, odlučeno da se članovi Srpske i Muslimanske narodne organizacije, koji borave u Pešti, obrate svojim sunarodnicima proglasom kojim bi se objasnila politička situacija i savjetovalo suzdržljivo držanje. Ovim političkim potezom se htjelo spriječiti reagovanje naroda na iznenadni akt aneksije i održati red i zakonitost. Proglas je ovo posljednje naročito podvlačio sa poentom »da ne dozvolite, da se poslužite nepravednošću i nezakonitim sredstvima«⁴² Saznavši za ovu zajedničku srpsko-muslimansku proklamaciju narodu, Zajedničko ministarstvo je upozorilo Zemaljsku vladu da naročito pazi da se sa ovim manifestom ne vodi nikakva agitacija u zemlji. Naročito treba spriječiti afiširanje proklamacije. O tome treba obavijestiti okružne oblasti. Peštanskom proklamacijom narodu završeni su uglavnom zajednički srpsko-muslimanski politički potezi. Nesigurni u svoje snage, savjetovali su i jedni i drugi ovog puta narodu strpljivost i mirno držanje do odluke navodne konferencije velikih sila. Aneksiona kriza još nije mogla da bude dovoljan razlog da na njoj dođe do sukoba između evropskih imperijalističkih sila.

I pored dovoljne opreznosti i snalažljivosti, ipak se kod krugova oko srpske crkvene opštine javljaju simptomi lojalnosti i oni su bili prvi koji su davali izraze lojalnosti. Sve se očekivalo od proglasa iz Pešte i uticaj političkih vođa doprinio je mirnom držanju i snalaženju u novoj situaciji. Manifest ujedinjene muslimansko-srpske opozicije učinio je vrlo neznatan utisak. Značajno je da su ga mnogi ljudi proglasili kao prelazan korak.⁴³ Srpske vođe su se vratile iz Pešte pojedinačno i u miru. Posljednji je došao Vojislav Šola. Teško je, govoriti o budućem držanju Srba u Saboru. U gradu se govori o budućem cijepanju Srba. Potpuni mir u zemlji, dokaz je da su se varali oni koji su predviđali da će doći do ustanka. Uprkos propagandi iz Srbije, srpski pokret u Bosni i Hercegovini imao je svoju specifičnost i bio je autohtoni autonomni pokret.

vašeg pitanja volje sprovedena. Ipak smo produžili put u Peštu, gdje se u isto vrijeme savjetuju nadležni faktori Austro-Ugarske o ovom pitanju, da možemo iz neposredne blizine pratiti razvoj događaja, da se sa njihovim namjerama upoznamo i da sa svima stupimo u dodir, koji imaju srca za naš narod i interesa za sudbinu naše otadžbine. Zbog najnovijih događaja vode evropske velike sile, potpisnice Berlinskog ugovora, pregovore za sazivanje jedne konferencije. Narod mora sačekati rezultat saziva ove konferencije. Isto tako narod mora sačekati rezultat pregovora zainteresovanih faktora. Stoga vas, braćo, molimo da ostanete strpljivi i mirni i naročito molimo da se neiseljavate iz naše lijepe otadžbine, pošto bi to bilo najopasnije sredstvo za odbranu. Zatim se u proglasu podvlači da se respektuje pravno stanje, da ne dozvolite, da se poslužite nepravednošću i nezakonitim sredstvima. Mi smo, dakle, odlučili da i dalje vodimo našu akciju putem zakonitosti. Mi ne smijemo požuriti, da ne dovedemo razvitak i napredak naroda u pitanje. Mi moramo tražiti puta da dovedemo našu akciju u sklad s prilikama. Najzad se naglašava, da kao najveću akciju za ovu našu borbu smatramo jedinstveno držanje pravoslavnih Srba i Muslimana, kome nikakvi napadi neće moći štetiti.“DAS, ZMF, Pr.BH, 1711/1908., (Kapiđić, 1968,54-55)

⁴² Isto, 55.

⁴³ Kapiđić, 1959., 46.

Najjača politička stranka koja je okupljala Bošnjake, Muslimanska narodna organizacija, nakon što je izrazila svoj stav prema aneksiji putem "Zajedničke poruke narodu u Bosni i Hercegovini", zajedno sa Srpskom narodnom organizacijom ističući potrebe oprez i birane riječi, izrazila je nezadovoljstvo aneksijom, ali se u prvi plan ne stavlja njena neprihvatljivost, već konferencija velikih evropskih sila koja bi mogla dovesti do njenog osporavanja i preinake u povoljnije rješenje. Muslimanska narodna organizacija, istupa kao organizacija koja suvereno vlada političkim raspoloženjem bošnjačkog naroda, šaljući vlastima signal da neće odustati od predstavničkog principa u organizaciji vlasti i saradnje sa Srbima na putu ostvarenja vlastitih političkih ciljeva⁴⁴ Za razliku od Muslimanske narodne organizacije, Muslimanska napredna stranka je bez oklijevanja prihvatila aneksiju i uputila brzojavnu čestitku Dvorskoj kancelariji Njegovog carskog i kraljevskog veličanstva u Budimpešti. Vodstvo Muslimanske narodne stranke vrijeme nakon aneksije vidi kao veliku priliku za Bošnjake, da "održe svoj položaj, da ostanu gospodari zemlje i da povedu odlučnu riječ, koja ih sa pravom po historiji i po položaju zapada".⁴⁵ List Muslimanska svijest je upozoravao da je Bošnjake trideset godina uzalud "zanosila pomisao na Carigrad i na otomansku vlast", mada je poznavao "politike na Balkanu" bilo oduvijek jasno "da je aneksija Bosne i Hercegovine starija od same okupacije". Istovremeno se kao uzročnici krivci za aneksiju označavaju Mladoturci, odnosno "prekonoćni preokret u samoj Otomanskoj carevini", te "političke trzavice u samoj našoj domovini" i srpska politika i propaganda izazivanja Austro-Ugarske.⁴⁶

U svojim naporima Muslimanska narodna stranka je značajnu podršku imala u „Bošnjaku“, listu čije je cjelokupno pisanje nakon 7. 10. 1908. godine bilo u funkciji afirmacije aneksije među Bošnjacima. „Bošnjak“ je budno pratio domaća i međunarodna kretanja, nemilosrdno razbijao iluzije o mogućoj reviziji aneksije, savjetovao Bošnjake da okrenu leđa propaloj politici egzekutivaca i posvete se nezadovoljstvo bosanskih Jevreja koji ističu kako će za par dana i turska štampa prestati pisati o Bosni i da Jevreji moraju misliti svojom glavom i prihvatiti ono što je zaključeno. Slični tonovi mogli su se čuti u spočitavanjima Ali-begu Firdusu od strane staroturaka, koji su ga, dok je boravio u Carigradu, susretali sa

⁴⁴ Imamović, 1998.,425.

⁴⁵ "... list Muslimanska svijest je samo nekoliko dana pred njen proglas, 30. IX 1908. pisao da "velika većina naroda nije za aneksiju" i da se uvjeti od kojih ona zavisi ne mogu lahko ispuniti. Suprotno takvom pisanju, isti list je po proglašenju aneksije, već 14. X 1908, pozvao Bošnjake da prihvate novo stanje pošto ništa ne ugrožava njihov opstanak i ne moraju se brinuti za sigurnost vjere i imetka" (Imamović, 1998.,426.)

⁴⁶ Isto, 427.

nepovjerenjem i prebacivali mu da je srbofil.⁴⁷ U februaru 1910. godine i čelništvo Muslimanske narodne organizacije je priznalo aneksiju, čime su upotpunjeni uslovi za novu etapu političkog razvoja Bosne i Hercegovine. Bošnjačke političke elite imale su dijametralno suprotne poglede na aneksiju i ono što ona donosi Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Stav Muslimanske narodne organizacije, reflektirao je kontinuitet antiokupacione i autonomističke usmjerenosti stranke koja je aneksiju tumačila kao nastavak pravnog i političkog nasilja nad Bosnom i Hercegovinom i njenim narodima. Premda je pozivala Bošnjake da ne napuštaju svoja imanja i domove, ona ničim nije ukazivala na perspektivu u anektiranoj domovini. Njena opozicija, naprednjaci, prihvatila je aneksiju ne samo kao čin koji omogućava vjerski, kulturni i ekonomski opstanak muslimana već i kao priliku njihovog razvitka u tzv. vodeći element u Bosni i Hercegovini. Ove su krajnosti bile, u značajnoj mjeri, posljedica sukobljenih ambicija bošnjačkih političkih elita koje nisu bile dorasle historijskoj realnosti koja je od njih zahtijevala jasno lučenje nacionalnih ciljeva od partijskih interesa. Sukob oko aneksije jasna je indikacija dubine podjela unutar bošnjačkih elita – podjela koje će, kako je poznato, biti premošćene tek novim uvidima, ali i pragmom političkog djelovanja tokom ustavnog razdoblja. Aneksija i njeno priznanje od strane Osmanskog Carstva izazvali su i masovno iseljavanje Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine. Jovan Cvijić je pisao 1910. godine „Ako se iseljavanje tako masovno nastavi, ni polovina muslimana neće ostati u Bosni“⁴⁸

Pošto je aneksija Bosne i Hercegovine prošla uglavnom bez nekih težih političkih posljedica, pa čak i u onim srezovima gdje se smatralo da je jak uticaj Crne Gore, Zajednički ministar finansija i zajednička vlada su prešli na pripremu oko donošenja Ustava. Posao oko donošenja Ustava tekao je veoma sporo a prireme su vršene na jedan nedemokratski princip, gdje su izostavljene političke stranke, i njeni pretstavnici, većinu su sačinjavali vladi odani ljudi.

Kako su Bosanci i Hercegovci različito reagovali na vladinu proklamaciju o aneksiji u jednom su se svi složili nakon donošenja Ustava i ograničavanja rada Sabora, da ovakvo ustavno uređenje nije odgovorila ni približno očekivanjima i željama naroda Bosne i Hercegovine⁴⁹

⁴⁷ Dok su u Beč odlazile brojne poklonstvene deputacije, koje su predvodili dr. Nikola Mandić, nadbiskup Josip Štadler i u ime Srba dr. Lazar Dimitrijević, dotle je Muslimanska narodna organizacija uputila svog predsjednika Firdusa u Carigrad da dobije upute šta da rade Bošnjaci: da li će sjediti ili se veseliti ili pristati na aneksiju i ostale vladine zahtjeve i ponude.(Imamović, 1997, 428.)

⁴⁸ Cvijić, 1908., 32.

⁴⁹ U stenografskim izvještajima sa V sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, održane 10.januara 1910.godine, donesena je rezolucija u kojoj stoji: "...smatra bosansohercegovački Sabor za svoju patriotsku i podaničku dužnost da ovom prilikom istakne, da mu sadašnje ustavne odredbe ne daju dovoljno snažne predloge za plodan i koristan rad prema savremenom duhu i potrebama zemlje i naroda jer: ...ovakva ustavna uređenja nijesu odgovorila ni približno očekivanjima i željama našeg naroda" (Stojanović,1958.,74.)

Period od proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine do donošenja Ustava predstavlja prelazno doba, kada je regulisanjem državno pravnog položaja ove zemlje trebao zavesti novi kurs u političkom životu. U ustavnom periodu Zajedničko ministarstvo finansija i Zemaljska vlada vrlo vješto su se snalazili u novoj situaciji i sprovođenjem principa vjerske i klasne podjele, u Saboru su primjenjivali novu metodu upravljanja. Nastupio je period formiranja paktova i vrlo vješto sračunatog ikorištavanja suprotnosti koje su se javljale u političkom životu zemlje.

Reakcija Evrope na aneksiju

Pismo austrougarskog cara o aneksiji Bosne i Hercegovine imalo je različit odjek u evropskim državama, prema tome kako je koja vlada i narod ocenjivali svoje interese na Balkanu. Najosetljivije i najneposrednije je bila pogođena nova turska vlada. Osmansko Carstvo je izgubilo nominalni suverenitet nad Bugarskom i Bosnom i Hercegovinom, a u zamjenu za to ostala mu je jedino mogućnost da u Novopazarskom Sandžaku ostvari ponovo svoj puni suverenitet. Mladoturska stranka je, kao nova vladajuća stranka, bila pogođena tim što je njen dolazak na vlast izazvao ovakvo poniženje Osmanske Carevine. U držanju Mladoturaka prema aneksiji Bosne i Hercegovine, bila su dva stava, jedan Centralnog komiteta, i drugi, radikalnih odbora u unutrašnjosti. Gledište Centralnog komiteta u Solunu bilo je da se mirno sačeka kakvo će biti reakcija velikih sila, potpisnica Berlinskog ugovora. Radikalna struja Mladoturaka bila je protiv da se Bosna i Hercegovina prepusti Austro-Ugarskoj.

Mladoturci su tražili održavanje konferencije, na kojoj se treba riješiti balkansko pitanje. Organizovani se brojni protesti, bojkot austrijske robe, štampa je izvještavala o ovom događaju kao čin koji je potresao kompletno Osmansko Carstvo.

Reakcija velikog vezira Ćamil-paše je prije svega bila na protest protiv proglašenja nezavisnosti Bugarske. Odgovarajući na austrougarsku notu u vezi aneksije Bosne i Hercegovine, Porta je protestovala zbog povrede člana 25. Berlinskog ugovora i Carigradske konvencije od 21. aprila 1879. godine, više zbog javnog mišljenja, dok su bili svjesni da se po tom pitanju ne može ništa promjeniti. Veliki vezir je poslao uputstva u sve vilajetske vlasti da muslimansko stanovništvo sačuva mir, pa se iz toga i umjerenog tona može zaključiti da je Porta mirno reagovala na aneksiju.⁵⁰ Nakon reakcije velikih sila, Francuske, Velike Britanije, Rusije i Italije koje su ujedno i bile potpisnice Berlinskog ugovora, da se održi konferencija

⁵⁰ Mikić, 1983., 98.

na kojoj će se razmotriti pitanje aneksije, Osmansko Carstvo je svoju stav zadržao na protivljenju aneksiji a Mladoturski komitet je sve više tolerisao protivaustriške istupe radikalnih elemenata, nadajući se da će Austro-Ugarska morati da sklopi ugovor koji će biti povoljan za Osmansko Carstvo. Pod rukovodstvom Mladoturaka održavani su protestni zborovi, organizovali proteste austriške robe. Mladotirci su od samok početka aneksione krize bili zabrinuti za očuvanje vlastitog režima, tako da će pod pritiskom Londona i Pariza preovladati struja koja će pristala na pregovore sa Austro-Ugarskom prije sazivanja konferencije.

S druge strane Bečka javnost podržala je Aehrenthalovu politiku, smatrajući to korakom ka jačanju Monarhije i vraćanje na političku scenu kao velike evropske sile. S druge strane ugarski dio Monarhije je iznio kritike na račun njegove politike smatrajući to opasnom avanturom koja je može skupo koštati egzistencije mađarskog naroda. Ponovo se vratilo pitanje u čije upravno područje će doći Bosna i Hercegovina, koja je do tada bila pod zajedničkom upravom Beča i Budimpešte. Mađari su se pozvali na „ugarska historiska prava“, dok su se Bečki zahtjevi temeljili na „austrijskim žrtvama u novcu i krvi“. Suprotnosti su se izpoljile i u rješavanju srpskom pitanja. Vanjska politika Beča i Budimpešte ipak nije bila toliko u suprotnosti već se suprotnost izražavala u metodama njene realizacije.

Od velikih sila potpisnica Berlinskog ugovora jedino je Njemačka bila potpuno saglasna sa aktom aneksije od strane svog saveznika. Njenu reakciju obilježile su dvije činjenice. Odgovorne ličnosti njemačke vanjske politike bile su ranije upoznate sa Aehrenthalovim planom o provođenju aneksije i druga činjenica je da su od samog početka zauzeli stav u korist Monarhije.⁵¹ Njemačka je nastojala da ostane u prijateljskim odnosima sa Osmanskim Carstvom odnosno sa Mladoturcima, zauzimjući se za kompenzaciju kao i novčanu odštetu u korist Osmanskog Carstva. Njemački kancelar je 8. decembra izjavio austrougarskoj vladi da u slučaju komplikacija može čvrsto računati na pomoć Njemačke.⁵²

Aneksija Bosne i Hercegovine u Londonu je primljena sa velikom ozbiljnošću. Ministar Grey je istakao da njegova vlada ne može prihvatiti otvoreno kršenje Berlinskog ugovora, niti priznati bilo kakvu promjenu bez pristanka drugih sila potpisnica ugovora.

⁵¹ “Stara Bismarckova tradicija je bila da ako dođe do rata na Balkanu, nastojimo da se on lokalizira. Mi ostajemo prijatelji Turske i naročito mladoturske Turske. Ali, mi ne možemo biti veći Turci od samih Turaka ...” “Mi nismo događaje izazvali i mi nismo u prvom redu pozvani da njima upravljamo”, istakao je von Bülow i dodao: “Austrija je na vlastitu inicijativu izvršila aneksiju, ali mi je ne možemo ostaviti na cjedilu, jer bi to bilo u protivječnosti s obavezama prema saveznicima, a istovremeno i našim vlastitim interesima”(Šehić, 1991., 69.)

⁵² Isto,70.

U istom smislu se izjasnio i britanski kralj Edward VII u odgovoru na pismo cara Franza Josipa o proglašenju aneksije⁵³ Edvard VII je vidio u aneksionoju krizi priliku da ojača svoj interes u Osmanskom Carstvu. Velika Britanija se zalaže da Osmansko Carstvo dobije odštetu. Ministar Grey je u jednoj svojoj izjavi istakao da nije došlo do velike materijalne i stvarne promjene ali da je Velika Britanija kao i druge potpisnice Berlinskog ugovora, povrijeđene načinom na koji je to izvedeno. U razgovoru sa njemačkim kancelarom istakao je da će nestati povjerenje u međunarodne ugovore ako oni budu jednostavno kršeni.⁵⁴

Proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine, kao i objava bugarske nezavisnosti, primljeni su u Parizu bez iznenađenja, jer je francuska diplomatija već prije 5. X bila upoznata s namjerama Austro-Ugarske i Bugarske. Francuska je 1906. godine izašla iz Marokanske krize, koja je mogla dovesti do rata s Njemačkom. U takvoj atmosferi, radi dovršenja francusko-njemačkog sporazuma o Maroku, Francuska nije željela da zbog aneksije Bosne i Hercegovine zaoštava odnose s Austro Ugarskom te se zalagala za mirno rješavanje problema. Zbog toga saopćenje austrougarskog ambasadora u Parizu o predstojećoj aneksiji, nije izazvalo nikakav protest francuske vlade. Držanje francuske vlade bilo je u znaku nastojanja da se "u bosanskom pitanju iznađe zajedničko rješenje s Velikom Britanijom, ukoliko je to moguće, s Njemačkom, da bi se očuvao mir u Europi". Francuska vlada je prvenstveno imala u vidu svoje interese u Osmanskom Carstvu i Maroku. Za vrijeme razgovora s ambasadorom Kewenhilerom 15. oktobra ministar Pichon je istakao da će Francuska raditi na mirnom rješenju krize, da bi se "izbjeglo grupiranje velikih sila".⁵⁵

Položaj ruske vlade bio je vrlo delikatan. Ona je sebe smatrala zaštitnicom slobodnih balkanskih država i cijelog Slavenstva, ali je Rusija još 1877.godine, bila pristala da Bosna i Hercegovina dobrim dijelom dođe u sferu austro-ugarskih interesa i to je indirektno učinio i njen ministar vanjski poslova Izvoljski u avgustu 1908, kad je baronu , Aehrenthalu povodom njegovog saopštenja da Austro-Ugarska namjerava proglasiti aneksiju Bosne i Hercegovine, počeo govoriti o kompenzacijama za Rusiju u pogledu slobodnog prolaza ruskih ratnih

⁵³ "Moram Ti izraziti sve svoje žaljenje što si donio takvu odluku naročito u trenutku kad su događaji u Bugarskoj pokolebali stanje u balkanskim državama. Tako isto, ne mogu Ti zatajiti da ja mnogo položem na načela osveštana u protokolu od 17. januara 1871. godine, po kojima Berlinski ugovor može biti izmijenjen samo po pristanku sila ugovornica i naročito u sadašnjem slučaju, po pristanku Turske, koja je najzainteresiranija sila" (Stojanović, 1958., 55.)

⁵⁴ Šehić, 1991. 74.

⁵⁵ Isto., 76.

brodova kroz Dardanele.⁵⁶ Ruska javnost nije o tom bilo obavještena i zato je tako bilo ustalasano, tako jednodušno da Rusija ustane u zaštitu Slovena na Balkanu i kao pobornik čuvanja primljenih obaveza u međunarodnim ugovorima. Ovaj drugi momenat je potrebno naročito naglašavati zbog druga dva člana Trojnog sporazuma (Francuske i Velike Britanije), država koje inače nisu bile neposredno zainteresovane na Balkanu. U tom pravcu su bili upućeni ruski protesti, kojima se tražilo da se pitanje revizije Berlinskog ugovora iznese pred jednu naročito sazvanu konferenciju svih zainteresovanih sila. Francuska je kao stari saveznik Rusije javno pomagala u svemu predloge ruske vlade, utičući ipak na nju u pomirljivom pravcu, jer je i kao veliki povjerilac Rusije želela da se očuva mir. Bečka vlada je manje optuživana zbog kršenja Berlinskog ugovora, više zbog toga što su “slavenske želje i prava povrijeđeni”.

Vođa kadeta Miljukov je oštro napao Austro-Ugarsku politiku na Balkanu, ističući da je aneksija izvedena protiv želja naroda Bosne i Hercegovine, kojeg ona nije uspjela asimilirati za trideset godina. Stoga je Miljukov označio aneksiju “danajskim poklonom” za budući razvoj Monarhije.⁵⁷ Miljukov je isticao da aneksija Bosne i Hercegovine, kao i objava nezavisnosti Bugarske, predstavljaju povredu Berlinskog ugovora, praveći pri tom razliku, korak Bugarske je ocijenjen kao “logičan ishod evolucije kneževine i ostvarenje želja njenog stanovništva”, dok je aneksija Bosne i Hercegovine bila “u suprotnosti sa željama stanovništva ovih pokrajina”. Smatrao je da su nade Srbije da dobije Bosnu i Hercegovinu nerealne, po njegovom mišljenju, krajnje što bi Srbija mogla dobiti su kompenzacije. Stoga se on zalagao za konferenciju koja bi automatski vodila priznanju aneksije, uz davanje kompenzacija Srbiji i Crnoj Gori.

Italija, drugi saveznik Austro-Ugarske, usloвила je svoj pristanak tim da se Austro-Ugarska povuče iz Novopazarskog Sandžaka i da se ukine čl. XXIX Berlinskog ugovora, kojim se ograničava sloboda Crne Gore u iskorišćavanju njenog primorja. Vlada Dolitijeva je i tada, kao i 1915, bila zadovoljna s „pa recchio” (mrvice). Italija je bila suparnik Austro-Ugarske u zapadnom dijeu Balkana i imala je s njom sporazum da se održava status quo, ali je bila voljna da protumači aneksiju Bosne i Hercegovine samo kao pretvaranje faktičkog stanja u pravno. Istovremeno, bojeći se da taj akt bečke vlade ne bude samo uvod u dalja osvajanja na

⁵⁶ Stojanović, 1958., 40.

⁵⁷ Šehić, 1991., 87.

Balkanu, talijanska vlada je stupila u vezu s ruskom vladom, s kojom je godinu dana prije toga bila uspostavila uži politički kontakt⁵⁸

Srbija i Crna Gora, dvije susjedne države Bosne i Hercegovine, nisu bile potpisnice Berlinskog ugovora i stoga nisu imale pravo da formalno protestuju, ali su one istupile kao pobornice nacionalnih prava i načela narodnog samoopredjeljenja. Po savjetu ruske vlade one su još postavile zahtev za kompenzaciju, i to Srbija izlaz na Jadransko more, a Crna Gora ukidanje XXIX člana Berlinskog ugovora o kontroli njenog primorja od strane Austro-Ugarske. Već 7. oktobra na Cetinju su otpočele demonstracije, a zatim je održan protestni miting na kome je donesena rezolucija kojom se učesnici izražavali spremnost da brane interese srpskog naroda, a od vlade zahtijevali obnovu diplomatskih odnosa sa Srbijom. Crnogorska Narodna skupština sazvana je u vanredni saziv 12. oktobra i nakon rasprave o aneksiji na tajnoj sjednici, 13. oktobra je usvojila rezoluciju.⁵⁹ Narodna skupština Crne Gore i Narodna skupština Srbije razmijenile su pozdravne telegrame, a diplomatski odnosi između Srbije i Crne Gore su ponovo uspostavljeni. Vijest o aneksiji u Beogradu je dočeka sa brojnim protestima, mitinzima i demonstracijama koje su uslijedile narednih dana. Sve političke partije i javnost zahtjevale su od ministra Milovanovića da se oštro zauzme za zaštitu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Srpski istaknuti političari su odlazili u inozemstvo da tamo pokrenu podršku za svoje zahtjeve i da se informišu o raspoloženju velikih sila.

Pored ovih država koje su zauzele svoj stav prema aneksiji, postojalo je i neorganizovano javno mijenje kulturnog svijeta. Ono je u početku bilo iznenađeno postupkom bečke vlade, jer je na zapadu Evrope i u Americi postojalo odavno utvrđeno mišljenje da je Austro-Ugarska jedan od najjačih jamaca evropskog mira i nosilac evropske civilizacije na jugoistoku Evrope. Ta početna iznenađenost prešla je brzo u kritiku i ogorčenje. Počela se sagledati prava uloga Austro-Ugarske Monarhije kao pretstraže Njemačke Carevine. Narodi Zapadne Evrope, koji su u to doba bili liberalno nastrojeni i stoga blagonaklono raspoloženi prema mladoturskom režimu, gledali su mnogo više na proglas aneksije kao na atak protiv slobodoumnih Turaka nego kao na povredu međunarodnog prava. Oni su stoga taj akt bečke vlade uglavnom osuđivali kao namjeru da se oslabi jedan slobodoumni pokret. Oni su još mogli i oprostiti, Bugarskoj, ali nisu mogli staroj gospi iz Beča. Okupacija ili aneksija Bosne za mnoge od njih značila je samo promjenu firme. Tek kad su zapadnoevropske vlade pod utiskom odjeka

⁵⁸ Isto, 38.

⁵⁹ Šehić, 1991., 93.

izazvanog na istoku Evrope počele da naglašavaju da je tu u pitanju i povreda međunarodnih obaveza Austro-Ugarske, zapadnoevropsko javno mišljenje počinje se orijentisati u istom pravcu.

Odnos Austro-Ugarske i Srbije u aneksionalnoj krizi i kraj aneksionalne krize

Srbija je bila primorana da na Berlinskom kongresu traži savezništvo sa nekom od velikih sila jer nije imala pravo da učestvuje u donošenju odluka. Na kraju je dogovoreno da Austro-Ugarska monarhija zastupa njene interese na Kongresu, a Srbija je zauzvrat obećala Austro-Ugarskoj, potpisivanje trgovačkog ugovora i izgradnju željeznice kroz svoju zemlju. Tim je Austro-Ugarska ostvarila svoj strateški interes da se Srbija ne spoji sa Crnom Gorom i spriječi je u njenom prodoru na Istok. Takođe bi se Srbija, trgovačkim ugovorom ekonomski podčinila Monarhiji.⁶⁰ Zauzvrat je car Franjo Josip I podržavao krunidbu Milana Obrenovića za srpskog kraja 1882. godine, čime je Srbija postala kraljevina. Austro-Ugarska je u Srbiji vidjela velikog protivnika njezinoj politici na Balkanu, što je još jedan od razloga zašto ju je htjela štoviše vezati uz sebe nakon Berlinskog kongresa, dakle kako bi na neki način mogla kontrolirati njezinu vanjsku politiku i osigurati vlastitu dominaciju na Balkanu. Na samom kraju 19. stoljeća Srbija se pokušala osloboditi ovisnosti o austro-ugarskoj privredi i više se povezati sa Zapadom, međutim Austro-Ugarska je 1900. godine uvela zaštitne carine na uvoz poljoprivrednih proizvoda, što je uvelike utjecalo na Srbiju budući da je ona u Austro-Ugarsku izvozila čak 80 posto poljoprivrednih proizvoda.

Velike promjene u odnosima između Austro-Ugarske i Srbije dogodile su se nakon “Majskog prevrata” u Srbiji, kada je ubijen kralj Milan Obrenović i njegova supruga a na čelo Srbije došla dinastija Karađorđević. Tim prevratom dolazi do promjene vanjske politike Srbije prema Austro-Ugarskoj te se Srbija okreće Rusiji. Osim toga, dolaskom dinastije Karađorđevića na vlast u Srbiji dolazi i do obnove ideje o stvaranju Velike Srbije, koja je za vrijeme vladavine dinastije Obrenović bila potisnuta. Srbija se u potpunosti okrenula od Austro-Ugarske 1906. godine kada je samostalno sklopila trgovinske sporazume s Bugarskom i Rumunijeom. Od Majskog prevrata pa sve do početka Prvog svjetskog rata Srbija će biti trn u oku Austro-Ugarske Monarhije, što je u vrijeme aneksionalne krize moglo dovesti i do ratnih sukoba.

⁶⁰ Ćorović, 1997., 511.

Vjest o aneksiji Bosne i Hercegovine, Srbija je doživjela više kao udarac protiv nje same, nego protiv Osmanskog Carstva. To je bio korak ka daljem prodiranju na Balkanu te ekonomskoj i političkoj podčinjenosti Srbije.⁶¹ Takve pomisli, Srbije, pojačale su aktivnosti i na vojnom i na diplomatskom planu. Beogradska javnost bila je borbeno raspoložena, posebno njena omladina, što se može vidjeti po broju prijava i priprema dobrovoljaca za predviđeni rat protiv Austro-Ugarske.

Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije su se još više zaoštrili pred kraj 1908. godine. Uporedo sa diplomatskim pritiscima, Austro-Ugarska je nametala Srbiji vojne blokade, zabranjujući tranzit ratnog materijala. Bečka i budimpeštanska štampa pisala je o poduzetim vojnim mjerama u Srbiji naglašavajući da ona ugrožava sigurnost Monarhije.⁶²

Na sjednici Narodne skupštine u Beogradu, održane od 25. decembra 1908. godine do 1. januara 1909, a na osnovu rezultata provedenim diplomatskim akcijama, formirani su zahtjevi Srbije. Obaveza srpske vlade da aneksija Bosne i Hercegovine predstave kao neposrednu opasnost za politički život i egzistenciju Srbije. Narodna skupština je očekivala od velikih sila poput Rusije, Velike Britanije, Francuske, Italije da se pobrinu i u reviziji Berlinskog ugovora uvrste za Srbiju i Crnu Goru potpunu političku i ekonomsku nezavisnost. Na Skupštini je usvojena rezolucija kojom je zahtijevana autonomija za Bosnu i Hercegovinu pod osmanskim suverenstvom, kao i teritorijalna veza Srbije i Crne Gore preko Bosne, uz garancije za srpski tranzitni promet u svim pravcima i u sve države.⁶³ Optužba koju je izrekao ministar Milovanović o imperijalističkoj politici Austro-Ugarske izazvala je među evropskim diplomatama povećani interes za austrougarsku balkansku politiku, a evropska štampa je komentarisala govor ministra Milovanovića najčešće u nepovoljnom svjetlu za Austro – Ugarsku. Ministar Aehrenthal je intervenirao u Beogradu i tražio javno izvinjenje od ministra Milovanovića.

Aehrenthal već u decembru, uz sugestiju Njemačke, počinje prihvatati misao da se postigne posebni sporazum s Osmanskim Carstvom na osnovu izvjesne novčane nadoknade. Tim bi

⁶¹ Šehić, 1991., 90.

⁶² Aehrenthal je bio sve uporniji, tako da su mnogi državnici posumnjali da je proglas aneksije za njega samo uvod u jednu vojnu akciju protiv Srbije. U tom uvjerenju ih je jačala hajka austro-ugarske štampe protiv „velikosrpske propagande“, spojena s veleizdajničkim procesom u Zagrebu, kao i činjenica da se u austriskoj javnosti počelo naglašavati da se prodiranje prema Solunu, stvara velika želja bečkih vlada, ne može ostvariti preko Novopazarskog sandžaka, nego preko Moravske i Vardarske doline. U Beču se više ne krije da je Austro-Ugarska spremna da zarati protiv Srbije, mobilizuju se pogranične armije i krstarenje ratni brodova Dunavom. Za smirenje javnosti se naglašava da bi taj rat bio lokalizovan, ali bečka vlada nije još sigurna da ratoborna struja u Rusiji neće prevladati“ (Stojanović, 1958., 23.)

⁶³ Šehić, 1991., 101.

uklonio najjačeg protivnika u pravnom pogledu. On ističe ujedno spremnost da sklopi posebne sporazume s stalnim potpisnicama Berlinskog ugovora, koje bi onda evropska konferencija samo registrovala. Na taj način bi Srbija bila potpuno izbačena iz igre, jer ona nije potpisnica Berlinskog ugovora. Izvoljski je tom akcijom zbunjen, ali ipak obećava Srbima da Rusija neće priznati aneksiju. Ostale vlade izjašnjavaju se stalno za potrebu mirnog rješenja. Britanski ministar spoljnih poslova je u tom pogledu najaktivniji. Austro-Ugarska nudi čak i Srbiji trgovinske pregovore, da bi se pred svjetskom javnošću pokazala kao miroljubiva. Srpska vlada dosljedno izbjegava bilo kakve razgovore u dvoje, jer je odviše svjesna da se na ravnopravnoj osnovi ne može pregovarati.⁶⁴

Osmanska vlada je mnogo više polagala na diskusiju o bugarskom problemu, koji je bio za nju neposrednija opasnost. Predlagala je čak Srbiji zajedničku oružanu akciju protiv Bugarske. Kad je videla da se sile Trojnog sporazuma mnogo više interesuju za bosansko-hercegovački problem, njena aktivnost je počela da popušta. Državne kase su posle apsolutističke vlade bivšeg sultana ostale dosta prazne. Bilo bi nepopularno za jedan nov režim da odmah uvodi nova opterećenja. Stoga nije čudno što je osmanska vlada pristala na pregovore o otšteti za ustupanje svojih imovinskih prava u Bosni i Hercegovini. Ta transakcija je završena i na osnovu nje je Osmansko Carstvo dobilo od Austro-Ugarske 2.5 miliona zlatnih funti (57 miliona zlatnih franaka).

Aehrenthal je tim dobio jedan pravni argument kao jak adut u borbi protiv održavanja evropske konferencije. Nakon dogovora sa Osmanskim Carstvom, u Srbiji se osjetilo još veće nezadovoljstvo.

Generalštab u Beču se držao ranijeg radikalnog kursa, zalažući se da politički cilj rata bude - aneksija Srbije. General Conrad je smatrao da je Austro-Ugarska u izuzetno povoljnoj situaciji da okupira i anektira Srbiju, jer je «Njemačka saveznički vjerna, Francuska antiratno nastrojena, Osmansko Carstvo i Rumunija saglasne sa Monarhijom, Rusija i Italija vojnički nepripremljene, a Velika Britanija suviše oprezna da bi se izložila riziku»⁶⁵

Ministar Aehrenthal je obavijestio von Bülowa da situacija, s obzirom na značaj aneksije za životne interese Monarhije, ne isključuje u krajnjem slučaju sukob sa Srbijom.⁶⁶ Aehrenthal je istakao da su mobilizacija i korak protiv Srbije određeni za sredinu marta. Srbiji će biti

⁶⁴ Stojanović, 1958., 52.

⁶⁵ Šehić, 1991., 106.

postavljeni zahtjevi da se odrekne pretenzija na kompenzacije i protesta protiv aneksije, i da da izjavu da nema agresivne namjere protiv Austro-Ugarske. Ako Srbija ne udovolji ovim zahtjevima, Austrija će joj predati ultimatum, a u slučaju njegovog odbijanja dolazi rat.⁶⁷

Nakon dogovora Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva, nakon čega su izgledi za održavanje konferencije velikih sila isključeni, ponovo su velike sile pokušale da posreduju u mirnom rješavanju krize i prije svega priznavanju aneksije od strane Rusije. Britanski ministar Grey je pokrenuo inicijativu za posredovanje Njemačke, Velike Britanije i Francuske prema Beču u cilju mirnog rješavanja krize. Njemački ambasador u Londonu je dao svoju izjavu u kojoj stoji da problem ne leži u Beču već u Beogradu i da po njegovom mišljenju Srbija i Crna Gora nisu oštećene i stoga nemaju pravo na kompenzaciju teritorije, s čim su se složile i druge predstavnice velikih sila. Ministar Grey isticao je da demarš prema Beogradu može biti od koristi samo ako se njemu pridruži i Rusija.

Popuštanje Rusije, nezainteresovanost velikih sila kao i sve veći pritisak Austro-Ugarske primorali su Srbiju da popusti i srpska vlada je 3. marta dala izjavu da ne traži teritorijalnu, ekonomsku odštetu već se to ostavlja velikim silama na odlučivanje. Tako je iznošenje stvari srpska vlada pred forum evropskih sila težište spora preneseno iz Beograda u Petrograd. Aneksiona kriza tim je bila mirno završena, ali je ostavila duboke tragove u Evropi. Velike sile su i dalje ostale podjeljene u dva tabora: jedne koje su branile poštovanje međunarodnog ugovora, i druge koje su ih, oslanjajući se na silu, svjesno povrijeđivale. Srbija je bila svjesna opasnosti koju je prošla i novih zadataka u budućnosti. S njom je duboko ponižena Rusija. Jugoslovensko pitanje aktom aneksije nije bilo zatvoreno, naprotiv, ono se tek tada otvorilo sa puno ozbiljnosti.

⁶⁷ Isto, 92.

BALKANSKI RATOVI

Prilike na Balkanu nakon Aneksijone krize i formiranje Balkanskog saveza

Aneksiona kriza izazvala je značajne promjene u međunarodnom političkom životu. Diplomatska proba snaga blokova velikih sila završila se sjajnim uspjehom Bülowljeve politike, koja je još više potcrtala suprotnosti u Evropi. Balkan je postao najopasnije polje nemira, područje koje je pružalo najveće mogućnosti za diplomatske borbe i stoga na njemu i treba tražiti neposredne povode ratu. Nakon Aneksijone krize, političke diskusije u Rusiji su se koncentrirale na vojno i privredno jačanje, kao pitanje budućih savezničkih odnosa. Smatralo se da je neizbježna velika borba slavenstva i germanstva i da će uslijediti u skoroj budućnosti. Još početkom 1909. godine ministar Izvoljski rekao je njemačkom ambasadoru Pourthalesu da istočno pitanje može biti riješeno samo ratom, koji će izbiti kroz pet ili deset godina, ali koji je neizbježan. Rusija je zbog diplomatskog poraza pojačala svoje vojne pripreme. "Car, Stolipin, diplomate i oficiri tražili su da se armija obnovi i da bude instrument velike politike, što će omogućiti Rusiji da ponovo, kao velika sila zauzme svoje mjesto u svijetu" pisao je general Suhomlinov u svojim memoarima.⁶⁸

Aneksiona kriza je još više zblížila Rusiju i Srbiju i položili temelj obrazovanju balkanskog saveza. U Petrogradu su bili svjesni da se bez spremne armije ne može voditi aktivna politika. Suhomlinov je bio uvjeren da će u slučaju sukoba Njemačka stajati na strani Austro-Ugarske. Stoga je za njega glavno mjerilo vojne spremnosti trebalo biti Njemačka, cilj koji će stvoriti armiju koja će biti dostojna njemačkoj.

U jesen 1909. godine, u Rakoniju su se sastali ruski car Nikolaj II i italijanski kralj Viktor Emanuel. Sa tog sastanka poslata je poruka da se treba stvoriti prisnija veza među balkanskim narodima, što je Rusija predlagala odmah nakon aneksije Bosne i Hercegovine. U Rakoniju je priznato načelo „Balkan balkanskim narodima,“⁶⁹ Rusija je bila za, da u taj savez uđe i Osmansko Carstvo, što je na početku prihvatila i Srbija ali sa tim se nisu složile Bugarska i Grčka jer je Osmansko Carstvo bilo jedino područje na kome su oni mogli ostvariti svoje nacionalne ideale. Rusi su prihvatili osmansku kontrolu Moruza, sve dok su to Osmanlije obavljali propisno, oni nisu mogli tolerisati dominaciju neke velike sile na Moreuzima. Nisu imali ambicije u evropskom dijelu Osmanskog Carstva niti interese u balkanskim državama,

⁶⁸ Šehić, 2014., 98.

⁶⁹ Ćorović, 1997., 547.

sem njihovog opstanka kao malih neutralnih država, nasuprot Austro-Ugarske i Njemačke⁷⁰ Evropski dio Osmanskog Carstva igrao je veoma značajnu ulogu u ekonomiji Monarhije kao i ostatka Evrope, gdje se međunarodna trgovina odvijala pretežno preko Soluna. U tom slučaju solunska luka imala je veliki značaj, stoga je Austro-Ugarska Monarhija budno pratila situaciju na Balkanu pred početa Balkanskih ratova.⁷¹

U Austro-Ugarskoj monarhiji nakon aneksije vlada u Beču nastojala je da smiri unutrašnje nezadovoljstvo u Monarhiji. Uskoro je iz Beča konstatirano da je uprkos obećanjima datim u noti 31. marta 1909.godine, Srbija je nastavila dotadašnju politiku koja je imala za cilj otcjepljenje područja Monarhije. Tajno su se organizirala društva i podružnice koja su radila na tome da izazovu nemire u Monarhiji. Njihovi članovi bili su generali, diplomate, državni činovnici, tj. uglednici srpskog službenog svijeta. Srpska štampa se gotovo bez izuzetka nalazila u službi te propagande, pa je pozivala svoje čitaoce na mržnju i prezir prema Monarhiji, pa i na atentate, koji su manje ili više bili usmjereni protiv njene sigurnosti i integriteta. Velik broj agenata pozvan je da svim sredstvima podržava agitaciju protiv Monarhije i zavodi omladinu. Austrougarska politika ulazila je sve više u fazu zaoštavanja odnosa sa Srbijom. Kretanje ka formiranju zajedničke jugoslovenske države nije se dalo ničim zaustaviti. Žive narodne snage bile su nosilac ideje ujedinjenja, a razvijeni revolucionarni pokret među svim jugoslovenskim narodima išao je sve više ostvarenju zajedničkog ideala. Za Austro-Ugarsku kao cjelinu postalo je jugoslovensko pitanje vrlo opasno i na njemu će Monarhija konačno i propasti kao državna tvorevina koja je ometala razvoj nacionalne ideje i formiranja nacionalnih država.⁷²

U Bosni i Hercegovini iako je bio izmjenjem međunarodnopravi status Bosne i Hercegovine, njen državopravni odnos prema Austro-Ugarskoj ostao je u osnovi nepromjenjen. Već početkom 1910. godine proglašen je Ustav, sa vrlo ograničenim parlamentarnim režimom. Izborni sistem je bio složen. Sabor je mogao raspravljati samo o lokalnim pitanjima i nije imao nikakvo učešće u ustavnim tijelima cijele Monarhije. Međutim, aneksija i donošenje Zemaljskog ustava dovele su do izražaja tendencije pojedinih utjecajnih faktora da, u skladu sa svojim specifičnim interesima, važeće principe upravljanja Bosnom i Hercegovinom redefiniiraju i u budućnosti izmijene. To se dešavalo u situaciji kada je politički, privredni i vojno-strateški značaj Bosne i Hercegovine izbio u prvi plan interesa austrougarskih

⁷⁰ Teylor, 1968., 438.

⁷¹ Juzbašić, 2015., 166.

⁷² Šehić, 2014., 99.

vladajućih krugova. Opće okolnosti koje su u prvoj deceniji XX stoljeća određivale spoljne i unutrašnje ekonomske odnose Austro-Ugarske, bitno su utjecale na pojačano interesiranje za Bosnu i Hercegovinu u objema državama Monarhije, djelujući na dalje zaoštavanje njihovih ekonomskih suprotnosti na njenom području, kao i na jačanje rivaliteta između njihovih vlada oko utjecaja na bosanskohercegovačku upravu. U austrijskim naučnim političkim krugovima, kao i u široj javnosti, Bosna i Hercegovina je tretirana kao carevinska zemlja (Reichsland). Međutim, takav njen status nakon aneksije nije prihvatila ugarska vlada, jer bi to, po njenom shvatanju, remetilo dualističke osnove Austro-Ugarske i vodilo trijalizmu. Državnopravne kontroverze bile su ne samo uzrok da aneksija nije mogla biti ozakonjena ustavnim putem nego i da je Zemaljski ustav (statut) za Bosnu i Hercegovinu oktroisan vladarevom odlukom. Zbog toga, da se ne bi prejudiciralo pitanje pripadnosti Bosne i Hercegovine između austrijske i ugarske vlade, postignut je sporazum da se ustavne institucije ne odobravaju putem legislativa, nego da stupe na snagu vladarevom naredbom.⁷³ Stanovništvo Bosne i Hercegovine nije uopće imalo svojih predstavnika u parlamentarnim organima Austrije i Ugarske. Savjetodavna funkcija Zemaljskog savjeta o pitanjima koja se tiču Bosne i Hercegovine, a bila su izvan kompetencije Sabora, nije praktično imala nikakav značaj, iako se radilo o fundamentalnim stvarima, od životnog interesa za zemlju. U Bosanskohercegovački ustav unesena je ne samo odredba da za sve zakonske osnove usvojene u Saboru prije njihovog podnošenja na sankcionisanje monarhu treba pribaviti saglasnost austrijske i ugarske vlade nego je još i statuirano da na sve vladine zakonske nacрте, i prije nego što oni budu podneseni na pretresanje u Saboru, treba da pristanu vlade obiju država Monarhije.⁷⁴

Bosna i Hercegovina bila je najosjetljivije područje austrougarske balkanske politike. Austro-Ugarska je pokušavala da kao gospodar Bosne i Hercegovine postane prva i odlučujuća balkanska država i da putem nje vrši agresivnu politiku na Balkanu, sa konačnim ciljem da onemogući Srbiju kao privlačnu snagu za ostale jugoslovenske zemlje u granicama Monarhije. Za sprovođenje ovakve politike došlo je do postavljanja Oskara Potioreka, za poglavara Zemaljske vlade u Sarajevu i vojnog komadant XV i XVI korpusa (Dalmacija i Bosna i Hercegovina). Do njegovog postavljanja došlo je na inicijativu Konrada Hecendorfa, koji je smatrao da se treba jačati funkcija poglavara zemlje i smanjiti ulogu civilnog adlatusa.⁷⁵ U duhu izražene tendencije da se ojača položaj poglavara Zemaljske vlade i

⁷³ Juzbašić-Šehić, 2015., 18.

⁷⁴ Kapidžić, 1968., 101.

⁷⁵ Juzbašić-Šehić, 2015., 23.

izmijeni funkcija civilnog adlatusa, Potiorek se obratio zajedničkom ministru finansija, Bilinskom, 21. februara 1912. g., i dostavio mu u prepisu primjerak memoara koji je uputio caru. On je tu iznio razloge koji su ga rukovodili da pokrene ovo pitanje kod cara. Potiorek je naglasio Bilinskom da je, s obzirom na njegov memoar i prijedloge koje je u njemu iznio, osjetio potrebu da se u svojstvu armijskog inspektora obrati prvo ministru rata i putem njega caru. Zbog važnosti problema koji je tretiran u ovom memoaru, zadržaćemo se na njemu duže. Potiorek je u početku svoga izlaganja naglasio da mu je još prije imenovanja za poglavara Zemaljske vlade bilo jasno da bi bilo neophodno obezbjediti uspješno djelovanje njegove funkcije iz raznih i brojnih razloga, a u prvom redu zbog toga što je položaj poglavara zemaljske vlade postao samo reprezentativan. Što se tiče privlačenja autohtonog elementa na saradnju sa Vladom, ustavna vladavina zahtijeva drukčiju situaciju nego što je to bilo za vrijeme ranijeg apsolutistickog režima. Autonomno djelovanje u egzekutivi je nužno i to se mora početi i u Bosni i Hercegovini. Pogotovo se mora računati na nepovjerenje sadašnje generacije u narodu prema čisto birokratskim egzekutivnim organima. Ovo nepovjerenje se javlja, naglašava Potiorek, i u odnosima između Sabora i Zemaljske vlade i ono je jedan od glavnih razloga koji su ometali uspješno djelovanje Zemaljske vlade.⁷⁶ Forma saradnje domaćeg elementa sa Vladom mora se brižljivo njegovati. Potiorek je u svojim nastojanjima najzad i uspio. Carevom odlukom od 1. aprila 1912. godine izmijenjen je status civilnog adlatusa i utvrđen novi djelokrug poglavara Zemaljske vlade. O tome je dato saopštenje putem zvanične agencije u Beču, 5. aprila 1912. godine. Tu je stajalo da je na osnovu careve odluke od 1. aprila 1912. godine izmijenjena uredba o djelokrugu civilnog adlatusa od 29. jula 1882. godine, kao i njegov odnos prema Zajedničkom ministarstvu finansija. To je učinjeno na zajedničkoj konferenciji ministara i u sporazumu sa obje vlade Monarhije. Tada je donesena nova uredba kojom se određuje djelokrug poglavara Zemaljske vlade i njegova zamjenika. Po novoj uredbi učvršćen je položaj šefa Zemaljske vlade. On će imati vodeću ulogu u politici Bosne i Hercegovine, a vrhovna politička uloga Zajedničkog ministarstva finansija biće u izvjesnoj mjeri izmijenjena. Šef Zemaljske vlade imaće kao armijski inspektor vojnu vrhovnu vlast na području XV i XVI korpusa, u kome je svojstvu direktno podređen caru. Dolazi do izmjene u položaju civilnog adlatusa, pri čemu se njegova titula mijenja i glasi zastupnik poglavara zemlje. Prilikom stvaranja ovih upravnih promjena Zajedničko ministarstvo finansija bilo je vođeno namjerom da udovolji želji bosanske legislative za proširenjem zemaljske autonomije. Mjera koja je u godini 1882. bila zavedena podjelom na

⁷⁶ Isto, 25.

vojnu i civilnu vlast postavljanjem civilnog adlatusa odgovarala je tadašnjem unutrašnjem stanju u zemlji. U izmijenjenim prilikama, po zavođenju ustavnosti, u личности šefa Zemaljske vlade sjedinile su se dvije funkcije: on kao armijski inspektor predstavlja najvišu vojnu, a kao poglavar Zemaljske vlade najvišu građansku vlast u Bosni i Hercegovini.⁷⁷

Ministar Bilinski je bio nezadovoljan prilikama u Bosni i Hercegovini, pa je od Potioreka zahtijevao da pozove srpske vođe i da osudi njihovo djelovanje. Također, Potiorek je i crkvenim velikodostojnicima saopćio da je njihovo držanje bilo u suprotnosti s funkcijom na koju ih je monarh imenovao. Posebno je naglašavao da je na posljednjim demonstracijama učestvovalo mnogo srednjoškolaca koji su, kako je tvrdio, "predstavljali oruđe radikalnih elemenata i sredstvo korišteno za veleizdajničku djelatnost", dovodeći ih u usku vezu sa srpskom agitacijom. Često je o tome izvještavao ministra Bilinskog, zahtijevajući poduzimanje mjera protiv nastavnika, koji su u autonomnim konviktima huškali protiv Austro-Ugarske. Tvrdio je također da omladina nije podržavala trenutnu politiku u Bosni i Hercegovini te da je radije "gledala preko granice prema Beogradu, tražeći tamo svoje ideale."⁷⁸ Srpske demonstracije i daljnji napadi na Austro-Ugarsku i dinastiju razljutili su hrvatske i muslimanske članove Sabora, koji se nisu samo plašili da će njegov rad biti prekinut nego su željeli i da učine nešto više pa su se odlučili da demonstriraju. Srpski poslanici i svećenici su uskoro jednoglasno saopćili da je i kod njih bilo govora o manifestacijama simpatija za Monarhiju i bio im je obećan jedan tekst, ali su radikalni elementi Srpskog poslaničkog kluba dobili prevagu i donijeli deklaraciju koju jedini nije potpisao mitropolit Letica. Potiorek je u svojim zabilješkama konstatirao da iza srpske deklaracije i dalje stoji namjera da se Vlada dovede u neprilike.⁷⁹ Kada se ratna psihoza na Balkanu proširila, hitno je djelovao. Nastojao je da otkloni glasine koje su pristizale iz inostranstva, pa je prvo objavio zabranu širenja vojnih vijesti. Spoljnopolitička situacija je bila vrlo zategnuta i Potiorek je vjerovao da će uskoro doći do vojnih sukoba. U svojim izvještajima upućenim ministru Bilinskom konstatirao je da u slučaju izbijanja rata treba obustaviti rad Sabora, da se tako radikalnim Srbima ne bi pružila zaštita. Ipak, znao je da je zaključenje sjednice Sabora bilo moguće tek kada budu usvojeni budžet za 1913.godinu, Zakon o željeznicama, kao i drugi zakonski prijedlozi. Nastojao je, ukoliko spoljnopolitička

⁷⁷ Kapidžić, 1968., 108.

⁷⁸ Isto, 110.

⁷⁹ Juzbašić-Šehić, 2015., 20.

situacija bude opasna, da se prvo pojedina prava sadržana u Statutu ukinu i bude proglašena naredba o mobilizaciji."⁸⁰

I ostatak Monarhije zahvatili su nemiri. U Hrvatskoj je došlo do krize u odnosima sa Srbima i Hrvatima. Novi ban Slavo Cuvaj ukinuo je ustav a nakon toga ukinuta je i autonomija srpsloj pravoslavnoj crkvi i sve to u vrijeme kada se na Balkan spremali za sudbononi događaj. Austro-Ugarska je u Albanskoj krizi stala na stranu Albanaca, zalagajući se za autonomni status Albanaca, kako bi na taj način oslabila uticaj Srbije. Velike sile se nisu složile sa prijedlozima Austro-Ugarske i trazili su isti status i ta ostale kršćanske narode na Balkanu. Albanski ustanak početkom 1911.godine, unio je nemire i nesigurnost u cijelom susjedstvu. Glavni plamen ipak je zapalila Italija kada je objavila rat Osmanskom Carstvu za osvajanje Tripolisa pred kraj 1911. godine.⁸¹

Tešku situaciju u Osmanskom carstvu i Mladotursku revolucijunastojale su iskoristiti i novoformirane države na Balkanu (Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka) koje su formirale Balkanski vojni savez sa ciljem da u potpunosti potisnu Osmanko Carstvo sa Balkana te da se na račun nekada moćnog carstva teritorijalno prošire. S druge strane, balkanske države su se bojale mješanja velikih sila u prilike unutar Osmanskog Carstva, kao i njegovu podjelu koja bi išla na štetu balkanskih država, a posebno se odnosilo na austro-njemački imperijalizam koji je imao tendenciju prodiranja iz Bosne kroz Sandžak prema Solunu. Balkanske države su zbog toga uvidjele da svoje ciljeve mogu postići jedino zajedničkom akcijom, gdje se počinje javljati ideja o savezu, koji je najviše podržavala Rusija koja se bojala austrisko-njemačkog nadiranja na Balkan.

U jesen 1911. godine obnovljen je rad na stvaranju Balkanskog saveza. Najteže su se odvijali pregovori između Srbije i Bugarske zbog spora oko podjele Makedonije ali zbog jakog uticajka Rusije obje strane bile su prinuđene na ustupke. U strahu od intervencije velikih sila na Balkanu, Srbija i Bugarska su potpisali sporazum u februaru 1912. godine nakon čega je uslijedio i bugarsko-grčki sporazum i vojna konvencija koje su potpisale Srbija i Bugarska 19. juna 1912. godine. U ruskim očima ovo je bila jednostavna defanzivna barijera.⁸² U javnom dijelu obje zemlje garantirale su jedna drugoj državnu nezavisnost i nepovredivost teritorija, a u slučaju napada jedne ili više država, uzajamno će se pomagati. Savez je imao za cilj

⁸⁰ Isto, 25.

⁸¹ Teylor, 1968., 435.

⁸² Isto, 438.

vojničku saradnju u slučaju napada jedne od članica od strane viših sila.⁸³ Bugarska nije bila zainteresovana za rat protiv Austro-Ugarske, pa čak da joj se i miroljubivo suprostvi. Srbi su je sasvim smatrali svojim neprijateljem, zbog toga su željeli da se pridruže Bugarskoj u rasparčavanju Osmanskog Carstva, nadajući se da će Bugarska kasnije sarađivati protiv Austro-Ugarske iz zahvalnosti što je u ratu došlo do izražaja solidarnosti saveza. Savez je trebao riješiti i sporne zahtjeve dviju država u Makedoniji. Bugari su smatrali cijelu Makedoniju svojom još od Sanstefanskog sporazuma, gledaše sa kojim se složila većina etnologa. Srbi nisu mogli da postavljaju pravo na stanovnike Makedonije kao Srbe, izuzev na krajnjem sjeveru i istakli da teoriju da većina Makedonije nije naseljena ni Srbima ni Bugarima već makedonskim Slavenima.⁸⁴

Diplomatske pripreme vojne akcije nisu nimalo bile lahke, što će kasnije potvrditi i izbijanje srpsko-bugarskog sukoba. Tajnim ugovorom predviđeno je ofanzivan rat protiv Osmanskog Carstva. Sve zauzete teritorije biće zajednička svojina koja će tri mjeseca po zaključenju mira biti podjeljena. U pravljenju saveza protiv Osmanskog Carstva, balkanske države su ostale bez podrške velikih sila. Stvaranje Balkanskog saveza stvoreni su i uslovi za brzu akciju i djelovanje protiv Osmanskog Carstva i pokretnje rata ali i odgađanje dogovora oko podjele teritorija i ostavljane tog problema za period nakon rata stvorena je i ideja za drugi plan. U savezu su se našle dvije države koje su željele riješiti svoje nacionalno pitanje, s jedne strane Srbija u kojoj je vladala Radikalna stranka sa ekspanzionističkim težnjama prema ostvarenju „Velike Srbije“ te s druge strane Bugarska koja je takođe imala zamisli ostvarenja „Velike Bugarske“. Ostale članice su bile samo kao saveznici jedne ili druge držav, što će na kraju otići u korist Srbije.⁸⁵

Osmansko Carstvo je pouzdajući se na podršku Austro-Ugarske i Njemačke mobiliziralo svoje evropske trupe i postavila prema bugarskoj granici. Balkanski saveznici su zatražili pomoć od velikih sila, ali koje su sa puno međusobnog nepovjerenja izjavile da će pitanje reformi unutar Osmanskog Carstva preuzeti one a da se balkanski saveznici neupuštaju u rat koji po njima nebi donio velike teritorijalne promjene na Balkanu. Prva je Crna Gora objavila

⁸³ Član 3. vojne konvencije glasio je: Ako Austro-Ugarska napadne Srbiju, Bugarska se obavezuje da odmah objavi rat Austro-Ugarskoj i da pošalje u Srbiju vojsku koja ne može biti manja od 200 000 hiljada vojnika a koja će udružena sa srpskom vojskom dejstvovati defanzivno ili ofanzivno protiv Austro-Ugarske. Bugarska je u istoj obavezi prema Srbiji ako Austro-Ugarska pod ma kakvim izgovorom, sa pristankom ili bez pristanka Turske, pošalje svoju vojsku u Novo-Pazarski sandžak i Srbija bude prinuđena da joj objavi rat ili da, radi zaštite svojih interesa, uputi svoju vojsku u Sandžak i time izazove oružani konflikt sa Austro-Ugarskom. (Ćorović, 1997., 547.)

⁸⁴ Teylor, 1968., 439.

⁸⁵ Isto, 441.

rat Osmanskom Carstvu i sve po prijedlogu Bugarske. Balkanske saveznice su željele vidjeti reakciju velikih sila, prije svega Austro-Ugarske. Na iznenađenje mnogih Austro-Ugarska nije ništa energično poduzela da spriječi rat. Nakon mobilizacije Srbije i Crne Gore, vojni krugovi Monarhije su računali sa aktima sabotaze i incidentima na granici. Od najvećeg značaja je smatrano nadgledanje graničnih objekata i očuvanje reda i mira. Poduzete su inicijative za opću ratnu pripremu, koje su u glavnim crtama obuhvatale obustavu ratne pošte.⁸⁶ Rusija nije željela komplikacije na Balkanu, koje bi Austro-Ugarska mogla iskoristiti za dalje širenje.⁸⁷ Velika Britanija i Rusija nikako nisu željele da zbog balkanskih država budu uvučene u neki sukob, i brižljivo su motrile svog ruskog saveznika da ih ovaj svojom balkanskom politikom ne uvuče u zaplet. Obje su kao i zvanična Rusija, čvrsto stajale na principu potrebe očuvanja interesa Osmanskog Carstva. Kada je riječ o stavu Njemačke i Austro-Ugarske one su bile ubjeđene u pobjedu Osmanskog Carstva nad balkanskim saveznicima. Austro-Ugarska bi bila zadaovoljna i porazom Srbije u tom ratu, jer bi u suprotnom njen uspjeh i povećanje teritorije išlo na štetu po nju samu. Prema Austro-Ugarskoj pobjeda Srbije bi značila i nemire u samoj Monarhiji jer bi ona postala privlačna tačka za sve jugoslovenske elemente u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Ta nepovoljna diplomatska situacija nije pokolebala balkanske saveznike za oslobađanje od osmanske vlasti.

Balkanski ratovi i njihove posljedice na međunarodnu politiku

Prvi balkanski rat je trajao oko mjesec dana. Odmah na početku rata, osmanska vojska bila je teško poražena od strane srpskih i bugarskih snaga. Srbija je iskoristila priliku i prodrla u Albaniju s ciljem da dobije izlaz na more i ako je Albanija početkom 1912. godine uspjela dobiti autonomiju od Porte. Nakon što je srpska vojska zauzela veći dio Albanije i izašla na Jadransko more i zauzela glavnu luku Drač, započeo je jak pritisak velikih sila. Odmah nakon velikog poraza osmanske vojske Francuska je pokrenula ideju kod velikih sila o posredovanju i predlagala da sile proglase svoju neutralnost na Balkanu. Austro-Ugarska se usprotivila takvoj izjavi te su se sile dogovorile o posredovanju uz izjavu da nemaju interese ni za kakvo

⁸⁶Šehić, 2007., 68.

⁸⁷ Septembar 18, Sazoov svečano opomilje i Beograd i Sofiju: "Carska vlada je bila potpuno naklonjena sporazumu između Srbije i Bugarske...aktu uzajamne odbrane i priznanja uzajamnih interesa...Ali ako bi ipak, unatoč naših energičnih opomena, ove dvije vlade iskoristile ugovor za zajedničku ofanzivu protiv Turske, smatramo za svoju dužnost da ih iskreno opomenemo, da ćemo u tom slučaju biti rukovođeni samo brigom za direktne i neposredne interese Rusije"(Stojanović, 1958., 87.)

teritorijalno proširenje na Balkanu. Austrougarski ministar vanjskih poslova Berhtold zahtijevao je da novo uređenje na Balkanu ne dovede u opasnost austrougarske interese. Pod tim se podrazumijevao jačanje Srbije, posebno prema jadranskoj obali, i postavio je kao program priznavanja nezavisne Albanije. Austro-Ugarska se pokazivala vrlo ratoborna. Koncentrisala je trupe na srpskoj i ruskoj granici, a to je učinila i Rusija na austrijskoj granici. Rusija je branila pretenzije Srbije i Crne Gore, ali na kraju je popustila i obećala da neće do kraja podupirati srpske zahtjeve. Beogradska vlada nije mogla računati na pomoć Bugara u tom pitanju koje nije predviđao sporazum od marta 1912.godine.⁸⁸

Austro-Ugarska je izazivala razne afere da bi imala razloga napasti na Srbiju. Protiv srpskih želja bio je osobito austrougarski prijestolonasljednik Franz Ferdinand. Austro-Ugarska je bila spremna na popuštanje u pitanju srpske luke na Jadranu jedino ako bi ona sama mogla dobiti Valonu, što je uzrokovalo oprečnost prema saveznicu Italiji.⁸⁹ Italija je formalno pomagala austrijske zahtjeve za nezavisnom Albanijom, jer ni ona nije htjela srpsku luku na Jadranu, ali je bila protiv svih austrijskih aspiracija u oblasti Jadranskog mora i na Balkanu. Ona je odbila austrijski prijedlog da zajednički poduzmu pomorsku demonstraciju protiv Crne Gore zbog Skadra, jer je to moglo dovesti do iskrcavanja trupa i time dati povod za opći rat. I ostale sile bile su protiv zahtjeva Austro-Ugarske da dobije trgovinske privilegije u Srbiji. Britanski liberal Edward Grey uspio je od Berhtolda dobiti obećanje da Austro-Ugarska neće ništa poduzimati na svoju ruku dok traju ratne operacije. Austro-Ugarska je tako ostala paralizirana jer su sve sile, osim Njemačke, bile neraspložene protiv svakog njenog iznimnog položaja na Balkanu, za kojim je ova težila poslije okupacije, a naročito poslije aneksije Bosne i Hercegovine. Sile nisu htjele dati taj položaj ni Austro-Ugarskoj, kako ga nisu dale ni Rusiji. Europa je shvatila austrougarske težnje kao izraz aspiracija na Balkanu i neprijateljstva prema Rusiji. S druge strane, sile nisu htjele dati ni Srbiji izlaz na more, te je srpska vojska bila prinuđena napustiti albanske teritorije koje je bila okupirala. To je bila jedna od odluka kojom je bio završen Prvi balkanski rat i kojom je srpsko pitanje te njezin vječni cilj pridobivanja izlaza na Jadransko more ostalo nedovršeno. U svakom slučaju, strah Austro-Ugarske oko jačanja Srbije na Balkanu i samim time oko jačanja svijesti o odcjepljenju i posebnom ujedinjenju južnoslavenskih dijelova Monarhije, predvođeno Srbijom, bio je utišan, ali na vrlo kratko vrijeme. Posredovanjem sila, članice Balkanskog saveza sklopile su mir s Osmanskim Carstvom u Londonu 30. maja 1913. godine. Tim mirom Osmansko Carstvo je ustupilo

⁸⁸ Ćorović, 1997., 550.

⁸⁹ Isto, 551.

saveznicama sav svoj teritorij zapadno od linije Enos-Midija s izuzetkom Albanije, koja je proglašena kneževinom. Uređenje finansijskih pitanja u vezi s teritorijalnim ustupcima postavljeno je međunarodnoj komisiji koja je bila sazvana u Parizu, a Osmansko Carstvo i saveznici poslali su svoje delegate u tu komisiju.⁹⁰

Osmansko Carstvo, koje su već odavno prozvali „bolesnik na Bosforu“, nije se moglo oduprijeti i izgubilo je sva svoja područja u Europi, osim Istanbula s bližom okolicom. Međusobni sporovi bivših saveznika oko oslobođenih teritorija te nesporazuma privremeno zaboravljeni u vrijeme rata, nastavili su se neposredno nakon njega. Za izbijanje Drugog balkanskog rata najvažniji su bili bugarsko-srpski i grčko-bugarski antagonizmi te sukobi oko podjele Makedonije nakon stvaranja albanske države koje međusobnim savezničkim sporazumima nije bilo najavljeno. Sve se svelo na to da se Londonskim ugovorom i priznanjem Albanije htjelo spriječiti Srbiju da izađe na more te se zbog toga pozornost Srbije i Grčke usredotočila na Makedoniju i one prostore koje je htjela Bugarska. Londonski ugovor se morao potpisati uprkos tome što je on značajno poremetio odnos snaga na Balkanu. Nastanak Albanije poništio je srpsko-bugarski sporazum i Srbija je zatražila reviziju sporazuma. Austro-Ugarska, koja je Srbiji zaprijetila ratom ako se ne povuče s mora, podržala je bugarske zahtjeve za Makedonijom i to na više od onoga koji je Bugarska namjeravala tražiti. Osmanskom Carstvu su, nametnuti uslovi u kojima je izgubilo sva područja zapadno od Enosa na Egejskom moru i Midije na Crnom moru. Nemoguće je bilo podijeliti između balkanskih država sve ono što je Osmansko Carstvo izgubilo u Europi, a da Rusija u svemu tome nema nikakva bitnoga političkog udjela. Ni Rumunjska koja je do tada ostala postrani nije više namjeravala ostati neutralna. Zatražila je područje koje je mogla dobiti samo na štetu Bugarske. Balkanskim saveznicima nije bilo u potpunosti dopušteno postupati u skladu s njihovim prethodno sklopljenim dogovorima o podjeli ratnoga plijena. U cijelu se priču upliću evropske sile i na njihovu intervenciju stvorena je država Albanije. Nije više bilo pitanje etniciteta, autonomije ili prijašnjih velikih planova na račun Osmanskog Carstva. Zapravo se više radilo o podjeli plijena i održanju ravnoteže među balkanskim državama. Bugarska je stoga htjela zadržati što veći dio Makedonije. Bugarska je zbog velikog nezadovoljstva i pritiska javnosti morala zaratiti sa svojim bivšim saveznicama.⁹¹ Na jednoj su se strani našle Srbija, Crna Gora, Grčka, Rumunija (koja želi Južnu Dobrudžu), pa čak i Osmansko Carstvo, dok je na drugoj strani ostala sama Bugarska (koja želi povratiti istočni dio Trakije i Jedrene).

⁹⁰ Ćorović, 1997., 552.

⁹¹ Isto, 554.

Rat je trajao uistinu kratko. U junu 1913. godine, Bugarska je napala Srbiju i Grčku a već je u augustu rat se završio Bukureštanskim mirom. Srbija je dobila Vardarsku Makedoniju, Grčka Egejsku Makedoniju i dio Trakije, a Bugarska je zadržala najmanji dio Pirinsku Makedoniju. Rumunjska je dobila dio Dobrudže, a Osmansko Carstvo, istočnu Trakiju i Jedrene.⁹²

Nadanja Austro-Ugarske da je Osmansko Carstvo dovoljno jako da se obračuna sa zemljama Balkanskog saveza, koje su protiv i povele Prvi balkanski rat i očekivanja Osmanskog Carstva da će se evropske sile direktno umiješati u rat, nisu se ostvarile što je znatno uticalo na brz i težak poraz.

Balkanski ratovi bili su još jedna kap u čaši napetosti međunarodnih odnosa. Ako je Prvi balkanski rat i bio oslobađajući, Drugi balkanski rat je jasno pokazao želju za širenjem svoje teritorije i osvajanja tuđe. Jasno, velike sile podržavale su jednu ili drugu zaraćenu stranu, kako bi ostvarile svoje ciljeve. Grcima i Srbima je Drugi balkanski rat, iako kratak, po broju žrtava bio gori od Prvog balkanskog rata. Uz samo ratovanje na terenu zabilježeni su i brojni zločini kod povlačenja vojske, stoga priča o ratu „križa i polumjeseca” pada u vodu kada uzmemo u obzir da je i u slučaju Drugog balkanskog rata brutalnost prema nesunardnjacima bila izuzetno izražena.

Balkanski ratovi vođeni za oslobođenje od osmanske vlasti nisu se zaustavili na tome. Makedonskom narodu nije priznato pravo na vlastitiu državu, štaviše uopšte nije smatrana narodom, već su bili raskomadani između njihovih susjeda i smatrani prije svega Srbima, Bugarima ili Grcima. Balkanski ratovi bili su prečica do velikog svjetskog sukoba odnosno možemo reći i neposredni uzrok Sarajevskog atentata.

⁹² Teylor, 1968., 441.

Prilike u Bosni i Hercegovini u vrijeme Balkanskih ratova i njegove posljedice

Veliku pažnju, prilikama u Bosni i Hercegovini u vrijeme Balkanskih ratova, posvetio je u svojim zabilješkama, general Oskar Potiorek.⁹³ Zbog povišene agitacije u Bosni i Hercegovini od strane Srbije i pravoslavnog stanovništva, koja je djelovala i na rad poslanika u bosnaskom Saboru, Potiorek predlaže obustavljnje njegovog rada, što je car Franjo Josip i učinio 18. decembra 1912. godine.

Potiorek je smatrao da je tim postigao cilj da radikalni srpski poslanici nisu više mogli da uživaju pravo imuniteta. Agitacija je i dalje nastavljena, gdje su slavenski listovi poput "Naroda" u Monarhiji pokazivali otvorenu simpatiju za balkanske narode, kao i ukazivanje na slabost Monarhije. Početkom januara 1913. godine Potiorek je, Ministarstva spoljnih poslova dostavio prijedlog zahtjeva koje je trebalo uputiti Srbiji, o kojima se on često ranije izjašnjavao: uspostava, obilježavanje i poštivanje granica; da željezničke linije koje tamo vode budu proširene, da se reguliraju tarife i zaključe novčane i carinske konvencije između obje države. Novost je predstavljao samo zahtjev da se Srbija, u međunarodno priznatoj formi, konačno odrekne svih aspiracija na Bosnu i Hercegovinu.⁹⁴

U decembru 1912. general Potiorek je uputio pismo načelniku Generalštaba Conradu von Hotzendorfu o stanju u bosanskohercegovačkim jedinicama. On govori kako računa na mogućnost dezertiranja u slučaju da dođe do sukoba sa Srbijom i Crnom Gorom. To znači da u slučaju rata pravoslavno stanovništvo bi prelazilo na protivničku stranu. To nam objašnjavaju i česti sukobi između Bošnjaka i Srba. U isto vrijeme, s obzirom na ishode Prvog balkanskog rata, gdje je Osmansko Carstvo dosta daleko od Bosne i Hercegovine u odnosu na raniji period, to bi značilo da bi okosnicu Austro-Ugarske vojske u ovom ratu činilo bošnjačko stanovništvo, jer u datom trenutku, Bošnjaci ne bi imali sultana kao zaštitinka, već cara. U nastavku svog pisma Potiorek govori da bi ih trebali zamijeniti jedinicama iz unutrašnjosti Monarhije, što nam zapravo govori da taj broj vojnika koji bi prešao na protivničku stranu, ne bi bio mali i zanemarljiv, iako Potiorek u nastavku pisma navodi „da će časno vršiti dužnost čak i ako jedan mali dio vojnika otpadne. Odgovor Conrada glasilo je da treba obratiti pažnju na prijelaze na Drini – Bukovu stijenu kod Višegrada, Foču i Goražde. Ovo nam govori o ozbiljnosti situacije i jakom uticaju Balkanskih ratova na Bosnu i

⁹³Juzbašić-Šehić, 2015., 35.

⁹⁴ Isto, 36.

Hercegovinu, te da su i Austrijanci shvatili ozbiljnost situacije i nastojali osujetiti ambicije Slavena, a to je brisanje velikih carstava sa Balkana i ujedinjenje svih Slavena u jednu državu.

Zbog zaoštavanja Skadarske krize, krajem aprila 1913. godine poduzete su hitne mjera. Šifriranim telegramom obratio se 28. aprila 1913. godine ministru Bilinskom i obavijestio da su ga važni vojnički razlozi kao armijskog inspektora prinudili na to da ukaže načelniku Generalštaba da je hitno potrebno da se pod zastavu pozove sva bosanskohercegovačka rezerva. Potiorek je 30. aprila tražio od ministra Bilinskog podršku za prijedlog o pozivanju rezervista, naglašavajući da bi pomjeranje njihovog poziva značilo ozbiljnu opasnost, pošto bi moglo doći do neuspjeha u pozivanju rezervista u južnoj Hercegovini i nekim dijelovima Bosne, što bi imalo vrlo štetne vojničke i političke posljedice. Ministar Bilinski je uskoro obavijestio Potioreka o zaključcima Zajedničke vlade. U cilju poduzimanja ratnih priprema odlučeno je, uprkos odbijanju austrijske i ugarske vlade, da se pristupi kupovini konja i vučne stoke na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije. Svim trupama i uredima na području XV i XVI korpusa naređeno je da zauzmu puno ratno stanje. Istovremeno je predviđeno da će u to vrijeme uslijediti mobilizacija.⁹⁵

Na sjednici Zajedničke vlade održanoj 2. maja 1913. diskutiralo se o novonastaloj situaciji i usvojen je zaključak da je rat s Crnom Gorom neizbježan. Odobrena su sredstva za njegovo pripremanje i odluka o sazivu bosanskohercegovačkih rezervista. Ministarski savjet se saglasio sa sazivom prve, druge i treće bosanskohercegovačke rezerve i odobrio 12,9 miliona kruna za kupovinu konja, 5 miliona za opremanje Boke Kotorske i izdržavanje dodatnih konja za april i maj 1913. godine.⁹⁶ Nakon što je Ministarski savjet odobrio sredstva za provođenje mobilizacije, monarh je uskoro sazvaio bosanskohercegovačke rezerviste, pa je time dostignuto stanje najviše ratne pripravnosti i praktično je provedena mobilizacija. General Potiorek je već 3. maja dao nalog da se objave odredbe o vanrednim mjerama. Obustavljen je rad Sabora ograničena je sloboda kretanja građana, a nadležnost vojnih sudova proširena je i na građanska lica. Sva vlast je koncentrirana u njegovim rukama.

Po okončanju Skadarske krize, ministar Bilinski je ocjenjivao da je neposredna konfrontacija sa Srbijom odložena, ali da se Monarhija mora sistematski pripremati za budući veliki rat. U međuvremenu je trebalo, prema Bilinskom, riješiti jugoslavensko pitanje u Monarhiji i uspostaviti sa Srbijom dobrosusjedski odnos. Pri tome je poseban značaj davao privrednom,

⁹⁵ Kapidžić, 1962., 10.

⁹⁶ Isto., 11.

nacionalnom i političkom uzdizanju Bosne, s ciljem da parališe privlačne snage Srbije. U tom smislu je formulirao i skicu jednog program, koji je većim djelom sadržavao ideje koje je on i ranije, po izbijanju Balkanskog rata, zastupao.

Potiorek je konstantirao da su ratna zbivanja u toku Balkanskih ratova ostavila krupne posljedice na političke odnose u Bosni i Hercegovini, produbljujući jaz između srpske i muslimanske politike, u kojima su glavnu sastavnicu činili agrarni odnosi. Smatrao je da je privlačna snaga Srbije kod bosanskohercegovačkih Srba porasla u velikoj mjeri. Tvrдио je da su ekonomski momenti u seoskom stanovništvu stvorili neprijateljska osjećanja prema Austro-Ugarskoj, a da je kod gradskog stanovništva tu ulogu imalo nacionalno osjećanje, što je vodilo istom rezultatu - nastala je idealizirana predstava velike, moćne i samostalne srpske nacionalne države. Po njegovoj procjeni uspjesi Srbije u ratu putem medija i agitacije su kod njih stvorili utisak da je to početak potvrđivanja srpske nacionalne snage koja će se završiti "uspostavom velike srpske države na Balkanu i njenim ujedinjenjem sa svim jugoslavenskim plemenima, pod njenim vodstvom." Kao potvrdu njegovom mišljenju navodio je činjenicu da se u prostoru društva "Prosvjeta" nalazila karta na kojoj su te težnje bile grafički predstavljene: granice buduće Srbije su obuhvatale veliki dio južne Ugarske, cijelu Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu.⁹⁷

Iznošeći mišljenja o spoljopolitičkoj situaciji Potiorek je tvrdio da je u srpskim krugovima u Bosni i Hercegovini nastupilo velikosrpsko, odnosno neprijateljsko raspoloženje prema Austro-Ugarskoj i da je njihovo pomirenje s pripadnošću njoj u dogledno vrijeme bilo vrlo upitno i da, kao oprezni političar, mora računati s postojećim okolnostima nepremostivog antagonizma. Procjenjujući političke odnose u Bosni i Hercegovini, smatrao je da su ratna zbivanja na Balkanu dovela do preokreta kod bosanskohercegovačkih Muslimana. Poraz Osmanskog Carstva su doživljavali kao katastrofu, osjećali su se usamljenim i napuštenim, plašeći se da će se utopiti u srpstvo i zbog toga su prvi put počeli otvoreno pokazivati simpatije za Monarhiju. Smatrao je da su kod Hrvata postojale velike razlike između držanja onih u zemlji i u Dalmaciji i Hrvatskoj. Procjenjivao je da su Hrvati trenutno bili nezadovoljni, pokazali su izvjesne simpatije za slavensku braću na Balkanu, ali u Bosni i Hercegovini nisu pokazali namjeru da stupe u srpstvo jer bi teritorijalna pripadnost Srbiji za njih značila poraz, pa su zbog toga predstavljali "siguran oslonac politici Monarhije".⁹⁸

⁹⁷ Juzbašić-Šehić, 2015., 36.

⁹⁸ Isto, 37.

Opće raspoloženje Južnih Slavena je imalo utjecaja i na "Hrvatski dnevnik", koji je u novembru 1912. donosio članke o junaštvu balkanskih saveznika i duhu slavenske solidarnosti. Povodom izlaska srpske vojske na Jadran, "Hrvatski dnevnik" je izmijenio svoje držanje zastupajući gledište austrougarske diplomacije, sukobljavajući se oštro sa srpskim listovima u Bosni i Hercegovini. Potiorek je u svom izvještaju o političkoj situaciji iz 1913. godine rezimirao da je u srpskim krugovima u Bosni i Hercegovni neprijateljsko raspoloženje prema Austro-Ugarskoj zauzelo posebno mjesto, tako da je mogućnost njihovog pomirenja s pripadnošću Monarhiji u narednom periodu bila vrlo upitna. Smatrao je da postojeća situacija nije ni na koji način bila ugodna i da se pojavljivao važan problem za moć i očuvanje Austro-Ugarske rješenje južnoslavenskog pitanja. Tvrdio je da su energične policijske mjere bile potrebne, ali da ipak na duže vrijeme one nisu mogle pomoći pa je bilo nužno ponovo pridobiti simpatije Jugoslavena za Monarhiju. Ukoliko se želi izbjeći opasnost i da se sve velike žrtve za rješenje južnoslavenskog pitanja u unutrašnjosti Carstva ne pokažu uzaludnim, smatrao je da se ne smije ustezati od radikalnih sredstava da bi se otklonila ta opasnost i da treba, "hrabro i neustrašivo, u pogodnom momentu, kada međunarodni položaj i vojna situacija to omoguće provesti energično i konsekventno brisanje Srbije sa geografske karte"⁹⁹

Uskoro je Potiorek konstatirao da na aktualna zbivanja nije izostao odgovor bosanskohercegovačke štampe. Iz članaka objavljenih u "Hrvatskom dnevniku" vidio je strah Hrvata i Muslimana koji su se plašili da će se Vlada pomiriti sa Srbima i zauzeti prosrpski kurs, a da će oni biti oštećeni kao i u vrijeme Aneksione krize. Istovremeno, srpski listovi se nisu ustručavali od napada na Vladu, a posebno na njega. Tražili su krivce za uvrede, vjerujući da je to bio baron Rüdert, rukovodilac prezidijalnog biroa, smatrajući da on diriguje svim stvarima i da, uprkos tome što se 20 godina nalazio u zemlji, nije ušao u psihu naroda, a Potiorek je zajedno s njim smatran glavnim krivcem jer ga je snabdijevao pogrešnim informacijama. Pisalo se da Potiorek nije dorastao svom teškom i odgovornom zadatku, a da će srpski narod svim legalnim sredstvima tražiti satisfakciju za "krvave povrede njegove časti." Zbog postojećeg stanja Potiorek na lične napade nije reagirao, dok je za napade na dinastiju i Monarhiju oštro kažnjavao redakcije i konfiscirao listove. Da bi se mogao suprostaviti pisanju srpskih listova, planirao je pokrenuti novi list, a to je trebao organizirati rukovodilac štampe Zemaljske vlade i urednik lista "Bosnische Post"¹⁰⁰

⁹⁹Juzbašić-Šehić, 2015., 32

¹⁰⁰ Isto, 33.

Međuetničke tenzije najviše su izražaja imale između Bošnjaka i Srba. Većina bosanskih Srba je sa oduševljenjem pozdravila srpske pobjede protiv Osmanlija. Kod Bošnjaka je bilo promjenjivo – dok je jedna grupa izražavala solidarnost sa Osmanskim Carstvom, šaljući dobrovoljce u osmansku vojsku (najveća grupa je poslana u oktobru 1912. godine), te sakupljajući novčane i druge priloge za vojsku, druga grupa, naročito ona vezana za akademski sloj društva, stajala je i podržavala srpsku i crnogorsku vojsku, a čak su poslali i dobrovoljce koji su se borili u redovima srpske vojske.¹⁰¹ Bez sumnje rat je najviše odraza imao na Bošnjake. Propast Osmanskog Carstva i islamske civilizacije koja je bila dio njih samih, Bošnjaci su doživjeli kao gubitak vlastitog identiteta. Posljedice Prvog balkanskog rata zbližile su Srbe i Hrvate. Naime, kada je srpska vojska izbila na Jadransko more kod Drača u Albaniji, jedna grupa od oko 500 Srba i Hrvata priredila je 16. novembra 1912. godine manifestaciju na sarajevskim ulicama kao znak podrške balkanskim saveznicima. Međutim, već narednog jutra oko 3 000 Bošnjaka se uputilo prema Konaku demonstrirajući protiv balkanskih saveznika. Svjesni da su prepušteni sami sebi i da Osmansko carstvo više nije u blizini, grupa bošnjačkih intelektualaca je konačno otvoreno rekla da je jedini izlaz za Bošnjake prihvatanje evropskog načina života. Takvu poruku je “Muslimanima na Balkanu putem lista “Vakat” 2. januara 1914. godine poslao Šerif Arnautović. Balkanski ratovi imali su obilježje i vjerskog rata. Naime, brojno muslimansko stanovništvo Sandžaka protjerano je, ubijeno ali i pokršteno, dok su njihova imanja spaljena.¹⁰² Ta zvjerstva imala su zastrašujuće efekte i bila su jedan od glavnih razloga bježanja Bošnjaka sa prostora koje su zauzele vojske balkanskih saveznika. Jedan broj njih, koji se dolaskom austrougarske vlasti iz Bosne i Hercegovine iselio na prostor Novopazarskog sandžaka, sada se vratio u Bosnu i Hercegovinu, kao i jedan broj Bošnjaka koji su se iselili na prostor Makedonije i Albanije. Sredstva koja su bošnjački političari u Saboru nastojali obezbijediti za povratak izbjeglica, često su blokirana od strane srpskih poslanika, što je dodatno zaoštrilo političke odnose u Bosni i Hercegovini.

Vanredne mjere, u Bosni i Hercegovini u vrijeme Balkanskih ratova, dovele su do novog narušavanja međuetničkih odnosa. Između ostalog, izazvale su veliko nezadovoljstvo srpskog stanovništva, jer su se oni žalili kako ni nakon ukidanja mjera nije došlo do normalizacije

¹⁰¹Izbijanjem Balkanskih ratova postalo je aktuelno pitanje stupanja dobrovoljaca iz Bosne i Hercegovine u rat. Kako se službeno računalo, od početka Balkanskih ratova iz zemlje su otišla 293 dobrovoljca, ali se do kraja februara 1913. godine vratilo 209, od kojih je bilo 135 muslimana, dva katolika a ostatak su bili pravoslavci. Do kraja maja 1913. broj dobrovoljaca se popeo na 376. (Ekmačić, 1997., 417.)

¹⁰² Imamović, 1998.,458.

slobode štampe, rada prosvjetnih društava i sl. Time su se Srbi sve više udaljavali od austrougarskih vlasti, što ih je koštalo velikih ljudskih gubitaka u predstojećem Prvom svjetskom ratu. Na taj način su Balkanski ratovi posijali novu klicu mržnje među narodima u Bosni i Hercegovini i doveli do još težeg rata koji je koštao i Bošnjake koji su ginuli za tuđe interese širom evropskih ratiš. Za Bošnjake (tada Muslimane) balkanski ratovi su i više nego poražavajući. Svi snovi o vraćanju Osmanskog Carstva su nestali i Bošnjaci su morali prihvatiti evropsku civilizaciju. S obzirom na blizinu dešavanja i odlučnost Srbije da se Austro-Ugarska ukloni sa teritorija, u Monarhiji je izbio strah od mogućih sukoba, te su oni vršili mobilizaciju, kako bi spremni dočekali sukobe. Nakon pobjede Srbije u Sarajevu je došlo do antiaustrijskih demonstracija koje su pripremili Srbi. Prema izvještaju Vladinog komesara grada Sarajeva u demonstracijama su uzeli učešća i učenici srednjih škola. Također, Bošnjaci su organizovali protvdemonstracije. Skupili su se u čaršiji gdje je aklamiran car, a po povratku su se čuli antisrpski povici. Potom je Potiorek ispitivao potpisnike deklaracije i svi su se pravdali govoreći kako su to simpatije i da nije ništa protiv Austro-Ugraske, ali možemo vidjeti da je Deklaracija nanijela mnogo štete političkom ugledu Monarhije.¹⁰³

Pojedini vladini funkcioneri u Sarajevu ocjenjivali su početkom 1913. godine da se mišljenje, držanje i djelatnost cijelog stanovništva nalazi pod uticajem balkanskih ratova. Tu se u prvom redu misli na Bošnjaci i Srbe čiji su se odnosi zaoštrili, a naročito odnosi njihovih političkih predstavnika. Odjek balkanskih ratova, ratna atmosfera koja je stvorena u državi zahvaljujući koncentracijom velikog broja austrougarskih trupa, zaoštavanje unutrašnjih odnosa i zavođene izuzetnih mjera u maju 1913. godine dalo je ocjenu da je Bosna i Hercegovina doživjela ratove kao da je i sama učesnica.¹⁰⁴

¹⁰³ Juzbašić-Šehić, 2015, 42.

¹⁰⁴ Šehić, 2007., 68.

SARAJEVSKI ATENTAT

Međunarodni odnosi uoči atentat

Balkanski ratovi kojim su potisnuli Osmansko Carstvo sa Balkana, stvorili su atmosferu gdje se čekao samo povod da bi se krenulo u realizaciju ciljeva dva bloka velikih imperijalističkih sila. Ubistvo austrijskog nadvojvode Franca Ferdinanda, koje je 28.VI 1914. počinio Gavrilo Princip, ubrzalo je izbijanje Velikog rat.

Ono po čemu se Sarajevski atentat razlikuje od drugih jeste prije svega karakter međunarodnih odnosa u kojem je do toga došlo, kao i mjesto gdje se zbio.

Godina 1914. zatekla je Evropu u stanju pometnje i dubokih kriza te brzo približavanje jedne nove epohe. Njemačka je sa svojom vojnom industrijom ugrožavala Britaniju kao vodeću svjetsku silu. Njene kolonijalne ambicije bivale su sve veće, te je izgradila moćnu ratnu flotu. Veliki uspjeh Srbije i Bugarske, neočekivano brz poraz Osmanskog Carstva izmjenio je međunarodnu politiku velikih sila. Austro-Ugarska je morala priznati da je jačanje Srbije išlo na njenu štetu tako da je odmah pokrenula pitanje kako umanjiti uspjeh Srbije u Balkanskim ratovima. Ishod Aneksione krize 1908/1909. godine promijenio je i metod borbe srpskih organizacija pa se prelazi na taktiku individualnog terora.¹⁰⁵ S tim je ciljem 1911. godine Dimitrijević osnovana organizacija "Ujedinjenje ili smrt" poznato još pod imenom "Crna ruka". Cilj organizacije je bio da pripremi i u pogodnom trenutku podigne revoluciju u svrhu rušenja Austro-Ugarske monarhije i stvaranja Velike Srbije. Dragutin Dimitrijević Apis bio je generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Srbije koji je smislio i organizirao puč 1903. godine kojim je svrgnut i ubijen Aleksandar Obrenović. Ubrzo nakon puča, njegovi pokrovitelji mu povjeravaju važnu ulogu o tajnoj operaciji organiziranja četničkih djelovanja protiv turskih vlasti na području juga Srbije i Makedonije. Iz redova četničkih predvodnika izrastaju budući istaknuti pripadnici tajne organizacije „Crna ruka“. Kao šef obavještajnog odjeljenja Ratnog ministarstva Dimitrijević je uspostavio kontakte sa istomišljenicima iz mnogih krajeva. Kontrolirao je organizaciju "Mlada Bosna", koja je izvršila atentat na austro-ugarskog prijestolonasljednika Franca Ferdinanda.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Šehić, 2014., 100.

¹⁰⁶ Taylor, 1968., 36.

Program organizacija Ujedinjenje ili smrt sastojao se iz dva dokumenta, Ustava i Poslovnika, iz kojih se može zaključiti šta je bio cilj ujedinjenja i na koji način sprovesti i zaštititi svoje interese odnosno zadržati ih u tajnosti.¹⁰⁷

Političke i vojne pobjede Srbije u Balkanskim ratovima pojačale su nacionalno oduševljenje istovremeno privukle podršku pravoslavnog stanovništva iz Austro-Ugarske Monarhije. Po ocjeni političkih organa Monarhije, Balkanski ratovi pokazali su u Hrvatskoj učvršćenje srpsko-hrvatskog nacionalizma, koji se posebno kod omladine preobrazio u iredentizam. Iako je bilo određene podrške jugoslavenskom programu, službena srpska politika imala je za cilj proširenje i uvećanje srpske države. Balkanskim je ratovima bio ostvaren dio aspiracija Srbije, zadobila je željeni dio Osmanskog Carstva, ali se namjere u pogledu Monarhije nisu mogle ostvariti. Zbog toga su Srbi nazivali Hrvate, Slovence i Srbe u Monarhiji "neoslobođenom braćom" i na uspjehe u Balkanskim ratovima gledalo se kao na ostvarenje jednog dijela plana, dok se vjerovalo da će Bosna i Hercegovina kao srpska zemlja pripasti Srbiji.

Sukob koji je počeo 1914. i za pet godina promijenio političku kartu Europe bio je mnogo ranije programiran. U zimu 1869/1870. ruski publicist Nikolaj Jakovljevič Danilevski je u časopisu "Zarja", u seriji članaka pod naslovom "Rusija i Balkan" najavio "propast dekadentne

¹⁰⁷ U 1. članu Ustava navodilo se da se s ciljem ostvarenja narodnih ideala - ujedinjenja srpstva stvara organizacija, čiji član može biti svaki Srbin, bez obzira na spol, vjeru, mjesto rođenja, kao i svaki onaj koji bude iskreno služio toj ideji. U 2. članu navodilo se da organizacija pretpostavlja revolucionarnu borbu kulturnoj, te je stoga institucija apsolutno tajna za širi krug. U 3. članu navodilo se da organizacija nosi naziv Ujedinjenje ili smrt, a u 4. članu su bili definirani njeni zadaci: 1. "Prema karakteru svoga bića utiče na sve službene faktore u Srbiji kao Pijemontu i na sve društvene slojeve i celokupni društveni život u njoj; Sprovodi revolucionu organizaciju po svima teritorijama na kojima Srbi žive; Van granica, borise svima sredstvima protivu svijju neprijatelja ove ideje; Održava prijateljske veze sa svima onim državama, narodima, organizacijama i po jedinim ličnostima, koji su prijateljski raspoloženi prema Srbiji i srpskome plemenu; Ukazuje svaku pomoć onim narodima i organizacijama, koji se bore za svoje nacionalno oslobođenje i ujedinjenje. u 7. članu definirano je da upravu sastavljaju, osim članova iz Kraljevine Srbi je, i jedan opunomoćeni delegat organizacija svih srpskih pokrajina: 1) Bosne i Hercegovine, 2) Crne Gore, 3) Stare Srbije i Makedonije, 4) Hrvatske, Slavonije i Srema, 5) Vojvodine 6) Primorja. U 30. članu navodilo se da svaki član treba znati da stupanjem u organizaciju gubi svoju ličnost: on ne može očekivati nikakve slave, nikakve lične koristi, ni materijalne ni moralne. Prema tome, ko pokuša iskoristiti organizaciju za lične, klasne, ili partijske interese, bit će kažnjen. Ako iz toga proizide štete za organizaciju, kaznit će se smrću. U 31. članu navedeno je da "ko jednom stupi u organizaciju, iz nje ne može više izaći, niti mu ko može uvažiti ostavku", a u 33. članu da pri "izricanju smrtno kazne, rukovodiće se jedino time da ona bude pouzdano izvršena, bez obzira na sredstvo koje će se pri tome upotrebiti". Prema 35. članu pri stupanju u organizaciju polagala se zakletva: " U 18. članu navodio se mehanizam za čuvanje tajnosti djelovanja: "Ako koji član hotimično ili nehotice izda organima vlasti, ili kome čoveku koji ne pripada organizaciji, kakvu tajnu organizacije i ako od toga izdajstva može nastupiti po samu organizaciju, ili po članove njegove grupe, kakva brza opasnost, onda sama grupa treba odmah da toga člana ma na koji način učini bezopasnim. Ako ona to ne može da učini, treba odmah da traži pomoći od neposredno starije grupe. U 19. članu navodilo se da "ako se u izdajstvu uhvati član osnivač, i ako zbog toga izdajstva dođu u veliku opasnost članovi njegove grupe ili interesi organizacije, njegova će ga grupa odmah na ma koji način učiniti bezopasnim". U 26. članu se naglašavalo da je "zbog tajnosti organizacije, opštenje između pojedinih instancija u organizaciji usmeno. Svaki pismen akt je trebalo uništiti čim se po njemu postupi. Nepoštovanje tog pravilnika izaziva odgovornost (Šehić, 2014., 100-101.)

Europe, čije vodstvo će preuzeti moralno moćnija Rusija." Danilevski je smatrao Balkan za prostor historijski zadat velikim silama. Tu su Osmanlije sačuvale Južne Slavene od germanizacije i katolicizma, a Monarhija je Zapad ponovo spasila od Osmanskog Carstva i islama. Ovi historijski zadaci su bili ispunjeni, i time su obje sile izgubile smisao daljeg postojanja. Danilevski je već 1870. označio geografsku kartu koja se 1919. ostvarila: češko-moravsko-slovačka država, kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, bugarska, rumunjska i mađarska država.¹⁰⁸

U toku aprila 1914. zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine general Oskar Potiorek susreo se sa jednim Srbinom koji je bio u bliskim odnosima s vojnim krugovima u Beogradu, prenoseći mu poruku da Srbija želi osnovati Jugoslaviju, koja bi obuhvatila cijeli Balkanski poluotok, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Istru, Hrvatsku i Slavoniju, dio Ugarske, Kranjske i dio Koruške i Štajerske. Podjela bi bila izvršena na taj način da bi bile stvorene tri čisto srpske pokrajine, jedna hrvatska i jedna slovenačka. Pokrajine bi bile razgraničene prema konfesijama i to na taj način da bi bilo izvršeno premještanje stanovništva: 400.000 katolika iz Bosne i Hercegovine bilo bi premješteno u Hrvatsku, dok bi se iz Like i Slavonije Srbi (oko 20%) premjestili u Bosnu i Hercegovinu. Rusiji će pomoći na taj način što će Srbi izvršiti mobilizaciju i time prisiliti Austro-Ugarsku da na njene granice uputi 500.000 vojnika, što će saveznicima omogućiti da se uspješno bore. To će se 1914. stvarno i desiti i Srbija će ispuniti zavjet dat Rusiji.¹⁰⁹

U Bosni i Hercegovini nakon Balkanskih ratova ponovo jača integralni jugoslovenski nacionalizam, čiji je nosilac bio uski krug itelektualaca–idealista. Stavovi o „narodnom jedinstvu“ dolaze do izražaja u bosanskom Saboru, nakon odluke monarha Franje Josipa od 20.decembra 1913.godine da se sazove ponovo Sabor koji je u vrijeme Balkanskih ratova bio obustavljen. Otklonjenje su najvažnije političke prepreke i formirana saborska većina. Pored svih nastojanja, da se u Saboru radi konstruktivno, stvaranjem vladine većine, ipak je stanje u zemlji postajalo sve teže i eksplozivnije. Bosanskohercegovačka omladina, jugoslovenski orjentisana i okupljena u pokretu „Mlada Bosna“, pristupila je drugačijim rješenjima jugoslovenskog pitanja. Dok su bosaskohercegovačke politike dobrim djelom upale u mrežu režimske politike u bosanskom saboru, dotle je omladina drugačije djelovala. Ona je pristupala metodu atentata i kao krajnji cilj njeno nastojanje bilo je uklanjanje nosioca agresivnih i trijalističkih tendencija Franza Ferdinanda.

¹⁰⁸ Šehić, 2005., 24.

¹⁰⁹ Isto, .25.

Kraljevina Srbija je nastojala uskladiti politiku Srba u Bosni i Hercegovini sa svojom spoljnom politikom. Vlada Nikole Pašića održavala je tajne veze sa srpskim političarima i materijalno je pomagala srpsku štampu, kulturne, prosvjetne i vjerske organizacije. Još uoči otvaranja Sabora, 1910. godine, ministar vanjskih poslova Srbije, Milovan Milovanović savjetovao je vodeće srpske političare da obrazuju dva politička krila, i to jedno oportunističko za saradnju sa Vladom, drugo opoziciono. To je postala odlika bosanske saborske politike i odgovarala je postojećim realnim odnosima.

U svojim zabilješkama zemaljski poglavar Oskar Potjorek bilježi da se rad srednjih škola, nakon dobivanja autonomije unutar države, bile nezavisne i bez kontrole, postale su polje nemira, gdje se razvila živa agitacija, gdje se otvoreno istupalo protiv Austro-Ugarske i da svim sredstvima uvlače omladinu u svoje redove. Kada se nije mogao suzbiti pokret ni najoštrijim mjerama, Potjorek je tražio da se ukinu i da se otvore interkonfesionalni uredi. Za provođenje tih mjera bila su potrebna velika sredstva pa se to ostvarivalo postepeno. Kada ti internati nisu mogli biti odmah ukinuti, zahtjevalo se da svi srednjoškolci nose kape ili poveze oko ruke, kako bi se njihovo djelovanje moglo kontrolisati, a takođe je traženo od vlasti da se strogo nadgledaju srpska društva i da se svaki izgređ strogo kažnjava.¹¹⁰

Početak 1914. godine, vojna industrija u Beogradu bila je u punom zamahu, što je bio znak za skori nastavak Balkanskih ratova. Austrijski bankarski kapital pomagao je snažno, bečki Bodencreditanstalt učestvovao je sa 20% u srpskim zajmovima za naoružanje. U proljeće 1914. austrijske njemačke fabrike oružja uskočile su na mjesto francuskih, koje zbog opterećenja nisu mogle ispoštovati dogovorene termine isporuke oružja Srbiji: 200.000 najmodernijih pušaka u proljeće išlo je za Beograd.¹¹¹

Odluka nadvojvode Franza Ferdinanda da posjeti Bosnu i Hercegovinu temeljila se na vojnim, političkim i ličnim razlozima. Prije svega, planirano je da se veliki vojni manevri održe u ljeto 1914., a u njima je trebao sudjelovati i nadvojvoda, kao vrhovni inspektor oružanih snaga Austro-Ugarske. Nekada je bio običaj da car Franjo lično prisustvuje svim većim vojnim manevrima, ali s obzirom na svoje poodmakle godine, on je već u jesen 1913. zamolio velikog vojvodu da ga zastupa na manevrima u Češkoj. Tu je dužnost car Franjo povjerio Franzu Ferdinandu tokom svojih manevara u Bosni i Hercegovini 28. juna 1914. godine.

¹¹⁰Juzbašić- Šehić, 2015., 40.

¹¹¹ Šehić, 2014., 102.

General Konrad, kao načelnik Glavnog stožera austrougarske vojske, u svojim je memoarima opisao kako je došlo do posjete nadvojvode Franza Ferdinanda Bosni i Hercegovini. Na vojnim manevrima u Češkoj, 16. septembra 1913. godine, nadvojvoda je lično rekao Konradu da namjerava otići u Bosnu i prisustvovati manevrima 15. i 16. korpusa, pod zapovjedništvom generala Potioreka. Konrad je također zabilježio da ga se 29. septembra 1913. godine, posjetio Oskar Potiorek i da su tom prilikom razgovarali o Srbiji: „Razgovarali smo o mogućnosti akcije protiv Srbije. Potiorek je rekao da možemo računati na Muslimane i Hrvate. Nakon toga je pokrenuo pitanja od prvorazrednog značaja, a mi smo otvoreno razgovarali od 1907. godine. Na kraju mi je rekao da je prijestolonasljednik nadvojvoda Franz Ferdinand želi da se 1914. godine u sjevernoj Bosni održe manevri 15. i 16. korpusa pod Potiorekovim zapovjedništvom. Izrazio je želju da prisustvuje tim manevrima, te da mu tom prilikom bude i pratnja.“ A interesi vanjske politike Austro-Ugarske nalagali su da se nadvojvoda u Sarajevu pojavi vojnički. Tim planom se želio izraziti protest protiv Srbije i jačanja njenog ugleda na Balkanu nakon pobjeda u Balkanskom ratu.¹¹²

Dana, 28. juna 1914. u Sarajevu su vršene pripreme za svečana proslavu Vidovdana, a na isti dan je padala 525. godišnjica Kosovske bitke, a proslavljen je kao "oslobođenje" srpskoga naroda. Puna četiri mjeseca poseban odbor radio je na tome da ta proslava bude što svečanija, kao veličanstvena srpska narodna demonstracija.¹¹³ Propaganda za tu proslavu otpočela je istovremeno i u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, pa je sudionicima obećana slobodna vožnja na srpskim državnim željeznicama, jeftin smještaj i opskrba. Na proslavu su dovođeni gosti posebnim vozovima. Razni svečani govori bili su prožeti historijskim teme o ujedinjenju svih Srba, i oslobođenju podjarmljene braće s onu stranu Dunava, Save, u Bosni i Dalmaciji. Nakon manevara kod Tarčina 26. i 27. juna 1914. u kojima su učestvovalе trupe sarajevskog XVI dubrovačkog XVI korpusa, nadvojvoda Franz Ferdinand je 28. juna, na pravoslavni Vidovdan, stigao u službenu posjetu Sarajevo. Osim zvaničnika, očekivali su ga atentatori, a nadvojvodino osiguranje nije bilo dovoljno. Bomba koju je bacio Nedeljko Čabrinović nije pogodila cilj, ali je prvi metak Gavrila Principa smrtonosno pogodio nadvojvodu Franza Ferdinanda, a drugi namijenjen zemaljskom poglavaru generalu Potioreku, ubio je njegovu suprugu Sofiju, vojvotkinju od Hohenberga.

¹¹² Isto, 42.

¹¹³ Šehić, 2014., 101.

Uzroci, motivi, Sarajevskog atentat

Veo tajne oko Sarajevskog atentata proistekao je prvenstveno iz spora oko odgovornosti za Prvi svjetski rat. Po nekima, uzrok je bila Principova zavjera. Za druge to je bio samo izgovor, povod, varnica, koja je izazvala eksploziju ogromne kolčine mržnje što se dugo vremena u svijetu nagomilavala, varnica koja je uništila delikatnu ravnotežu snaga među imperijama koje su dominirale Evropom i vladale svijetom. Jedan od najkontroverznih sporova savremene historije je proisteklo iz pitanja: Koji su bili Principovi motivi, ko su mu bili postrekači, ako ih je uopšte bilo, i ko su mu bili saučesnici. Taj akt nazvan je „savršenim političkim ubistvom“ u smislu da se nikad neće utvrditi istina.¹¹⁴ Dedijer u svojoj obimnoj studiji o Sarajevskom atentatu, objavljena 1966. godine, iznio je svoje obrazloženo mišljenje da je riječ o događaju koji se ne može razumjeti ako se ne uzme u obzir utjecaj kosovskog mita na atentat. Tvrdnja da su Gavrilo Princip i drugi zavjerenici, smišljajući da ubiju Franza Ferdinanda 28. juna 1914. godine u Sarajevu, imali pred očima primjer Miloša Obilića, hrabrog ubice sultana Murata.¹¹⁵ Atentat je i izvršen upravo na godišnjicu obilježavanja Kosovske bitke, kada se pripremala svečana proslava, a proslavljalo se kao „oslobođenje“ srpskog naroda.¹¹⁶

Princip i njegovi drugovi nisu kovali zavjeru samo protiv Franza Ferdinanda. Smatrali su da svakog Habsburgovca treba ubiti u znak protesta zbog kolonijalnih uvjeta u kojima živi Bosna i Hercegovina. Raspravljalo se o samom mogućnosti atentata na cara Franju Josipa, njegovim ministrima kao i zemaljskom poglavaru Oskaru Potioreku. Prije početka priprema za atentat na Franza Ferdinanda, Mladobosanci su bili uključeni u više zavjera, koje su organizirali sami ili u dogovoru s tajnim udrugama u Dalmaciji, Hrvatskoj i Srbiji.¹¹⁷

Nedostatak primarnih historijskih izvora otežava opis i pronalazak motiva i sudionika. Sekundarni izvori, osobito izjave i memoari preživjelih članova tajnih društava, moraju se kritički prihvatiti. Ima u njima dobronamjernih netačnosti, ali i očitih netačnosti. Nakon burnih događaja 1914. - 1918. ljudi su davali svoja mišljenja ne često uzimajući u obzir pravo stanje stvari, već braneći ili pobijanje ove ili one teze o tome ko stoji iza Sarajevskog atentata.

¹¹⁴ Britanski ministar inostranih poslova, Edvard Grej je 1914.godine zapisao u svojim memoarima „Svijetu vjerovatno nikad neće biti sve rečeno o pozadini ubistva nadvojvode Franca Ferdinanda. Po svoj prilici niti ima, niti je ikada bilo pojedinca koji zna sve što bi se o tome moglo znati.“ (Dedije, 1966., 37.)

¹¹⁵ Isto, 668.

¹¹⁶ Šehić, 2014., 87.

¹¹⁷ Dedijer, 1966.,432.

Na samom početku rata, Centralne sile su tvrdile da je Sarajevski atentat osnovni uzrok Velikog rata. Historičari koji su se bavili temom Prvog svjetskog rata, nabrojali su šest osnovnih pretpostavki o tome ko bi mogao stajati iza Sarajevskog atentata: Srbiju, bilo srpska vlada, regent Aleksandar ili tajno udruženja „Crna ruka“, Rusiju, Mađarsku, Austriju, Njemačku i Veliku Britaniju. Historičari koji su glavnog krivca za atentat videli u Srbiji, ukazuju na to da je Gavrilo Princip i njegovi glavni saučesnici, iako austrougarski podanici, u Srbiji stekli političku obuku, gdje su dobili oružje i naučili kako da njime rukuju. Pomoću srpske vlasti oni su otputovali iz Beograda u Sarajevo da izvrše atentat.¹¹⁸ Ipak su postojala različita mišljenja o stepenu krivice. Neki od njih smatra da je srpska vlada aktivno učestvovala u pripremama i organizaciji sarajevskog atentata, što je neposredna posljedica velikosrpske ekspanzije ka južnoslavenskim teritorijama Austro-Ugarske Monarhije.

Neki su optuživali Beč, Budimpeštu i Berlin da su pripremili atentat na nadvojvodu Franza Ferdinanda (koji je bio nepopularan u mnogim krugovima i u Beču i u Budimpešti) i nisu učinili ništa da ga spriječe, ili su čak učestvovali u samoj zavjeri preko svojih agenata u južnoslovenska tajna udruženja. Postojala su mišljenja da je sarajevska policija pokazala jedinstvenu nemarnost u organizaciji mjera za zaštitu života nadvojvode i njegove supruge. Atentatori na Franza Ferdinanda su priznali svoje djelo i objasnili razloge zašto su to učinili.¹¹⁹ Međutim grupe koje su bile optužene da stoje iza atentata nisu ostavile neku dokumentaciju o svom tajnom djelovanju ali je veliki broj izvora o djelovanjima stranih vlada, njihovih javnih i tajnih agentura i raznih političkih i tajnih organizacija koje su mogle biti zainteresovane za uklanjanje nadvojvode. Postavlja se pitanje kakvog su udjela ova tajna društva imala u organizaciji atentata na prijestolonasljednika? Bibliografija Đure Šarca, bila je dostupna u arhivu i omogućila Vladimiru Dedijeru da detaljnije obradi pitanje organizacije

¹¹⁸ Ta se optužba prvi put javila u austrougarskom ultimatumu srpskoj vladi, 23. jula 1914, a ponovljena je u Hitlerovoj proklamaciji njemačkom narodu 6. aprila 1941. kada je Njemačka napala Jugoslaviju (Dedijer, 1966., 37.)

¹¹⁹ Ovako u Optužnici stoji opis samoga atentata: "Gavrilo Princip, Nedjeljko Čabrinović, Trifko Grabež, Vaso Čubrilović i Cvjetko Popović: da su na poticaj članova poznatog društva 'Narodna Odbrana' u Beogradu i dobivši otalen bombe, nabijene eksplozivnim materijalom, koje potiču iz državnog arsenala u Kragujevcu, brovning pištolje i municiju, kao i uputu o baratanju tim stvarima, dana 28. juna 1914. godine u Sarajevu u dogovorenom savezu i u društvu sa (umaklim) Muhamedom Mehmedbašićem naoružani tim bombama i pištoljima, rasporedom na više mjesta istodobno zasjeli Njeg. c. i kr. Visost prestolonasljednika nadvojvodu Franju Ferninada i suprugu mu Njenu Visost vojvotkinju Sofiju od Hohenberga u namjeri, da ih usmrte. Kada se je Njegova carska Visost sa pratnjom u automobilu provezla uz Apelovu obalu, da je prvi Nedjeljko Čabrinović iznenada prema tome automobilu bacio bombu, koja je prsnula, ali slučajno cilj promašila, nu pošto je ondje bilo sakupljeno mnogo gledaoca to je prouzročio veliku opasnost za tjelesnu sigurnost i život ljudi, i mnogima nanio teških i lakih ozleđa. Kada je malo kasnije automobil Njegove car. i kralj. Visosti naljegao na mjesto, i gdje se nalazio Gavrilo Princip, da je ovaj iznenada ispalio dva hica iz brovning pištolja, te je pogodio jednim Njegovu car. i kralj. Visost nadvojvodu, a drugim Njezinu Visost vojvotkinju od Hohenberga, tako, da je odatle nastala smrt istih." Optužnica, str.2. (Šehić, 2014., 99.)

Sarajevskog atentata. U biografiji se navodi da su na sastanku 31. marta 1914. u kafani Zlatna moruna u Beogradu Šarac, Slavić i Ciganović dogovorili da se izvrši atentat na Franza Ferdinanda. Narednog dana obrazovana je tajna organizacija "Smrt ili život", čija je pravila sastavio Šarac, u skladu s pravilima udruženja "Ujedinjenje ili smrt", čije su glavne odredbe glasile: "Vrhovna uprava se sastoji iz 7 članova, koji čim dadu pristanak da se primaju dužnosti, polažu zakletvu da tajnu organizaciju Smrt ili život neće odati ni bratu, ni drugu, ocu ni majci, sestri ni ljubici, ni ikom živom biću. Posle je zakletve svaki duh dužan svojeručno napisati izjavu da se sam ubija iz ovih ili onih razloga. To pismo starješina organizacije čuvaće na mestu gde on bude znao. Izvršni članovi koji se zovu kosovski osvetnici pored zakletve koju i duhovi polažu, dodaju kao nastavak: Sve zapovjesti savjeta duhova izvršavaću savjesno, makar pri toj dužnosti život izgubio. U organizaciju Smrt ili život mogu se primati samo Srbi iz Bosne Hercegovine, za koje starješina stekne uvjerenje da su čestiti da nisu skloni pijanstvu."¹²⁰ Iako je u bibliografiji Šarca prisutno nekoliko netačnosti, Šehić smatra neospornim da je atentat na prijestolonasljednika organiziralo udruženje "Smrt ili život", čija su pravila bila u skladu s pravilima organizacije "Ujedinjenje ili smrt".¹²¹ Šehić navodi, na osnovu ekspertize Goola Rodericha, da je stav njemačke ekspertne komisije koja je 1930. objavila svoje rezultate o Sarajevskom atentatu gotovo nepoznat, pa je neophodno osvrnuti se i na te činjenice. Polazilo se od priznanja zavjerenika koji su bili podijeljeni u dvije grupe: Princip, Čabrinovi, Grabež, koji su se u Beogradu dogovorili o atentatu, te Ilić, Vaso Čubrilović, Popović, Mehmedbašić, koji su se naknadno, pod vodstvom Ilića, priključili zavjeri. Oni su poricali da je ideja o izvršenju atentata došla s druge strane, tvrdeći da su o tome zaključili "da prijestolonasljednika, opasnog protivnika Srba, uklone". U jesen 1913. pukovnik Dimitrijević odlučio se za ubistvo Franza Ferdinanda, a ubistvo je trebala izvršiti organizacija "Ujedinjenje ili smrt". U novembru 1913. Čabrinović je stigao u Beograd, gdje je nakon razgovora s dr. Orličem zaključio izvesti atentat. Razgovori su vođeni sredinom januara 1914, a njima nisu prisustvovali Bastajić i Živanović. Postignut je dogovor da se izvrši atentat na prijestolonasljednika. Plan atentata je dobio čvrstu formu kada je objavljena Vijest o održavanju vojnih manevara u Bosni i Hercegovini, nakan čega su utvrđene pojedinosti o atentatu. Zatim je uslijedila nabavka oružja i odlazak atentatora u Sarajevo.¹²²

¹²⁰ Dedijer, 1966., 481.

¹²¹ Šehić, 2005., 48.

¹²² Isto, 48.

Posljedice Sarajevskog atentata na međunarodnu diplomatiju

Posljedice Sarajevskog atentata su bile katastrofalne i dalekosežne. Historija je zabilježila da je bio jedan od uzroka izbijanja Prvog svjetskog rata. Sarajevski atentat, iskra koja će zapaliti fitilj napetosti u Europi, dogodila se 28. juna 1914. godine, ubistvom austrougarskog prijestolonasljednika Fanza Ferdinanda, događaj koji će Austro-Ugarska iskoristiti kao izgovor da objavi rat Srbiji. U Bosni i Hercegovini nastupilo je pravo ratno stanje. U redovima muslimanskog i katoličkog stanovništva atentat je izazvao duboko uznemirenje. Već u noći 28. juna u Sarajevu i nekim mjestima u unutrašnjosti zemlje došlo je do demonstracija protiv Srba pa su mnoge radnje i kuće srpskih trgovaca i građana demolirane i opljačkane. Vjerovatno iz osjećanja odgovornosti što su svojim propustima pri organiziranju nadvojvodine posjete dozvolile da se zločin dogodi, gradske vlasti Sarajeva su čak prvi dan podsticale neodgovorne elemente na demonstracije protiv Srba. Poznati građanski političari i članovi Bosanskog sabora, predstavnici svih triju naroda, dr. Jozo Sunarić, Šerif Arnautović i Danilo Dimović, odmah su posjetili zemaljskog poglavara Oscara Potioreka i tražili interveniranje, kako bi se neredi i progoni Srba spriječili. General Potiorek proglasio je 29. VI 1914. u Sarajevu prijeku sud. U obrazloženju odluke o prijekom sudu Zemaljska vlada istakla je da nije kriva za "nemile događaje koji su snažno izbili kao neposredna reakcija na "žalosno zlodjelo".¹²³ Ona je spremna pružiti pomoć svima koji su se zbog progona i pljački našli bez životnih sredstava. Prijeku sud je ukinut već 26. jula, dva dana pred objavu i početak rata. U Bosni i Hercegovini, posebno među srpskim stanovništvom, zavladao je osjećaj straha. Zato je jedna delegacija sarajevskih Srba, predvođena pravoslavnim mitropolitom Evgenijem Leticom, već trećeg dana rata, 1. VIII 1914, posjetila dr. Nikolu Mandića, potpredsjednika Zemaljske vlade i izrazila mu svoju lojalnost i odanost austrijskom caru i austrougarskoj državi. Bilo je i onih koji su nastojali smiriti ratnu psihozu. Među njima je bio tadašnji zajednički ministar finansija Leon Bilinski, koji je bio protivnik rata. On je odmah nakon ubistva Ferdinanda pokušao, ali bez uspjeha, omogućiti Bosanskom saboru da nastavi rad i da se tako u cijeloj zemlji smiri stanje. Pokrenuo je nekoliko zakonskih projekata, oslanjajući se uglavnom na poznatog sarajevskog advokata Danila Dimovića i saborskog zastupnika, te njegovu političku grupu oko lista Istina. Sve to nije dalo rezultata jer je carskim dekretom 6. II 1915. sabor privremeno suspendiran, pošto su prethodno van snage stavljene najbitnije odredbe Bosanskog ustava iz 1910. godine.

¹²³ Imamović, 1998., 463.

Već prvih dana izbijanja rata nastupila su u cijeloj zemlji teška vremena. Došlo je do sudskih progona i interniranja srpskog stanovništva, posebno onog sa granice prema Crnoj Gori i Srbiji. Protiv takve politike i takvih postupaka među prvima se javno oglasio reisul-ulema Džemaludin Čaušević. On je još 4. VII 1914. uputio apel Bošnjacima, savjetujući "svakom bratu muslimanu, da se kani zadirkivanja i izazivanja, a naročito da se prode Bogu morskog djela, uništavanja imovine". Dvadesetak dana kasnije, Čaušević je u Proglasu muslimanima, objavljenom u listu Jeni Misbah, 24. VII 1914. ponovno odlučno pozvao sve Bošnjake da budu "obazrivi i promišljeni" i da "svakom dobrim" zajme, te da ne čine "nikakvih besposlica" zbog kojih bi se "poslije mogli kajati". "Mi živimo sa drugim nemuslimanskim građanima."¹²⁴

U proklamaciji upućenoj bosanskohercegovačkom stanovništvu, car Franjo Josip je istakao da je duboko pogođen činom jednog bezbožnog ubice koji je u glavnom gradu njegove voljene Bosne ubio njegovog nasljednika i nadu Monarhije, nećaka Franza Ferdinanda. Posebno je naglasio da je dirnut spontanom saučešćem svih konfesija Bosne i Hercegovine, pa je ovlastio sve korporacije i općine da izraze duboku zahvalnost stanovništvu.¹²⁵ Petnaest dana prije nego što je smijenjen general Potiorek je 15. decembra u izvještaju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija opravdavao oštre mjere koje su poduzete u Bosni i Hercegovini nakon Sarajevskog atentata. U njemu je konstatirao da je, poslije saznanja stečenih posljednjih mjeseci, uspjelo da se većina pravoslavnog stanovništva pridobije za državnu ideju, šta više, uočene pojave na svim područjima uprave pokazale su da prevratnički duh i nelojalnost nisu zastupljeni samo kod nekih egzaltiranih političara, nego je taj duh uhvatio korijen u do tada neslućenim razmjerama u svim slojevima stanovništva.

Austro-Ugarska je, s razlogom, glavnog inicijatora atentata pronašla u Srbiji. Atentat je shvaćen kao još jedan u nizu izazova koje je Srbija bacala pred Monarhiju s ciljem da prisvoji njezina južnoslavenska područja. Ovaj incident bio je kap koja je prelila čašu za austrougarske državnike, odlučilo se problem Srbije riješiti vojnim putem. Opasnost je bila Rusija koja se mogla uključiti u rat. Presudnu ulogu u nastavku obračuna odigrala je Njemačka jer je u obliku takozvanog „bianco čeka“ dala bezrezervnu podršku Austriji u njezinim planovima i obećala zaštitu od Rusije. Nijemci i Austrijanci time nisu htjeli izazvati opći rat, ali su htjeli sukob sa Srbijom kako bi pokazali svoju snagu i položaj, pritom svjesno reskirajući. Ne reagirati na ovu provokaciju značilo je za njih priznati slabost i bez borbe

¹²⁴ Isto, 464.

¹²⁵ Dedijer, 1966., 98.

postati sekundarne, manje važne sile. Nije ovo bio ni prvi, a zasigurno nije bio ni posljednji puta da su velike sile reskirale rat. Veliki dio državnika bio je uvjeren da je rat neminovan pa je njegovo riskiranje bio prihvatljiv ulog, ali i blef na koji su svi ovaj puta pristali.

Tvrdoća stajališta i neprihvatljivost kompromisa osim kod Austrije i Njemačke doći će do izražaja i kod Rusije. Smatrajući da bi dalje popuštanje značilo gubitak moći i pretvaranje u drugorazrednu silu, ruski car Nikola II i njegovi ministri odlučili su podržati Srbiju bez obzira na opasnosti. Nakon što je Austrija predala ultimatum Srbiji, Rusija je započela s ograničenom mobilizacijom i prije srpskog odgovora. Teško je govoriti da je time Rusija izazivala rat, vjerojatnije je tek da je davala podršku svojoj saveznicu i pritom riskirala rat jednako kao i Njemačka i Austrija. Međutim ona je povisila uloge, pokrenula je vojsku protiv druge velike sile. Iako niti jedna sila možda nije zagovarala rat, nitko ga više nije htio spriječiti. Pokretanje mobilizacije primoralo je vojne krugove da krenu u realizaciju svojih ratnih planova. Sve velike sile imale su ratne planove kako će reagirati u slučaju izbijanja rata. Najopasniji od njih je bio onaj njemački. Zbog okruženosti neprijateljima Nijemci su razvili takozvani Schlifenov plan koji se temeljio na brznoj pobjedi Njemačke nad Francuskom. Nijemci bi za to imali vremena koliko treba Rusiji da se mobilizira, odnosno oko šest sedmica. Ako bi Rusija bila ranije spremna za rat to bi ugrozilo zemlju i praktički poništilo njemačke planove. Zbog ovakvog plana njemački vojni vrh nije mogao dozvoliti preranu rusku mobilizaciju i nakon što je ona proglašena pojačali su pritisak na vladu da se krene u rat dok se još stigne. Čvrsti vojni planovi i pritisak od strane vojnog vrha najviše su onesposobili diplomatska rješenja koja su pokušavala smiriti krizu. Ministar vanjskih poslova grof Berchtold je 7. jula 1914. godine sazvaio sjednicu Ministarskog savjeta na kojoj su se svi prisutni složili da diplomatski uspjeh Monarhije, čak i kada bi se završio porazom Srbije, ne bi imao veću vrijednost.¹²⁶Zbog toga je zaključeno da Srbiji treba uputiti zahtjev u formi ultimatumu, koji unaprijed pretpostavlja odbijanje i time otvara put za radikalno rješenje. Nakon odluka Ministarskog savjeta uslijedio je rad Beča i Berlina na izradi memoranduma koji je držan daleko od javnosti. Diplomatski predstavnici Monarhije u Petrogradu, Parizu, Londonu, Rimu i Carigradu upoznali su 24. jula svoje vlade sa poduzetim koracima Monarhije i sadržaju ultimatumu. Nakon što je predsjednik Ministarskog savjeta Srbije Nikola Pašić predao notu da srpska Vlada odbija izvršiti istragu o atentatu na njenoj teritoriji, austrougarski poslanik u Beogradu je, kratko nakon predaje odgovora Srbije, saopćio da sadržaj note ne zadovoljava i da će poslanstvo isti dan napustiti Beograd. Nakon isteka

¹²⁶ Šehić,2007., 83.

ultimatuma, Srbija je počela sa mobilizacijom, jer se očekivalo da će objava rata uslijediti za nekoliko sati.¹²⁷

Započeo je lokalni rat. Uprkos razvoju događaja, diplomacija svih suprotstavljenih zemalja nije prestajala raditi i u narednim danima. Diplomatska rješenja nudila su se iz britanskih, ruskih, pa čak i iz njemačkih krugova. Velike sile čak su pokušavale obuzdavati jedna drugu i ograničiti postupke da ne provociraju daljnju eskalaciju. Ta činjenica pokazuje da opći rat nije bio želja ni jedne strane, a da je još manje bio planiran. Ipak, njemački i austrijski vojni krugovi potkopavali su ove prijedloge, a konačni smrtni udarac diplomaciji zadala je Rusija kada je 30. jula proglasila opću mobilizaciju. Nijemci više nisu mogli čekati, posljednjim polovičnim pokušajem izdali su Rusiji ultimatum o obustavi mobilizacija, ali su znali da će on biti odbijen. Zato je Njemačka 1. augusta objavila rat Rusiji što je aktiviralo sustav saveza. Francuska se mobilizirala pa je Njemačka i njoj objavila rat, a nakon što je povrijeđena neutralnost Belgije u rat se uključila i Velika Britanija. Dva velika vojna saveza odlučila su svoje sukobe riješiti ratom, a taj rat će se pokazati strašnim i dovest će do raspada i slabljenja svih svojih sudionika.

U svim dijelovima Monarhije slike su bile gotovo iste. Od miliona onih koji su se oduševljavali za buduće pobjede malo ko je ranije vidio ratište. Vjerski dostojanstvenici su blagosiljali vojnike koji su odlazili u rat bez jasnog cilja, a vojne koračnice su trebale biti putokaz za njihov put u nepoznato. Noću, 4. augusta, kada je istekao britanski ultimatum i počeo svjetski rat, Sir Edward Grey, stojeći na prozoru svoje sobe u Foreign Officeu, rekao je jednom prijatelju: "Svjetla se gase svugdje u Europi. Za našeg života nećemo vidjeti da će se ponovo upaliti"¹²⁸

Pucnji Gavrila Principa nisu bili uzaludni. Jugoslavija je bila posljedica Prvog svjetskog rata, dakle i Sarajevskog atentata. Uspostavljena je tronacionalna država (možda i jednonacionalna, zavisno s kojeg stanovišta gledate) u kojoj je Bosna prvi put u svojoj hiljadugodišnjoj političkoj historiji izgubila svoj bilo kakav politički subjektivitet, a Bošnjaci bili tako raspoređeni u političke „entitete“ da ni u jednom nisu imali većinu.

Otkriće općeg uzroka Sarajevskog atentata, pomoći će nam da shvatimo da ni Prvi svjetski rat nije bio konačna posljedica, a da se eho tih pucnjeva još uvijek može čuti u Sarajevu, Bosni, na Balkanu, ali i širom Evrope.

¹²⁷ Isto, 84.

¹²⁸ Šehić.2007., 86

Osvrt na noviju literaturu

Svako prisjećanje na historijske događaje zahtjeva objektivni pristup, ali i važno prepoznavanje nametnutih stereotipa i predrasuda. Pouke koje se mogu izvući iz Prvog svjetskog rata su veoma važne za buduće poimanje Evrope, kao zajednice sačinjene od različitih kultura i naroda, s tim povodom i u znak obilježavanja stote godišnjice početka rata, organizovano je niz naučnih skupova na temu o prisjećanju i promišljanju na Sarajevski atentati i događaje koji su prethodili.

I stotinu godina poslije, Sarajevski atentat zahtjeva da mu se pristupi s naučnog aspekta i da ga se prema tome i ocjenjuje. Na konferenciji održanoj od 25. do 28. juna 2014, u Sarajevu, obilježavajući na taj način stogodišnjicu ubistva nadvojvode Franza Ferdinanda i njegove supruge Sofije, događaja koji je trebao poslužiti kao obrazloženje za objavu rata Srbiji od strane Austro-Ugarske i kao okidač za Prvi svjetski rat, u Bosni i Hercegovini su podijeljena mišljenja o Gavrilu Principu i događajima koji su prethodili Prvom svjetskom ratu. Analizirajući javne debate o pripremama jubilarnih manifestacija nije teško zapaziti da Gavriilo Princip služi kao idealna projekcijska površina za mnoge nerazriješene dileme naše sadašnjice. Direktor Instituta za istoriju u Sarajevu Husnija Kamberović koji je bio glavni organizator Međunarodne naučne konferenciji historičara o "Mjestu Prvog svjetskog rata u evropskoj historiji", u intervju za dnevni list Oslobođenje govori o ciljevima konferencije, koji se sastoje u tome da se, između ostalog, diskutuje i o mnogim nedoumicama različitim tumačenjima Prvog svjetskog rata. U svojoj karakterizaciji Gavrila Principa, Mlade Bosne, Kamberović ističe neformalnu, otvorenu strukturu organizacije mješovitog sastava te fizičku slabašnost Principa koja, navodno, generiše potrebu za dokazivanjem, kao i Principovu zaludenost srpskim nacionalizmom".¹²⁹

¹²⁹ Direktor Instituta za historiju Husnije Kamberovića, odakle je i potekla ideja za organizovanje skupa istakao je u svom inerviju uoči konferencije svoja očekivanja: "Mislim da možemo očekivati na temelju onoga što smo do sada dobili, prije svega, kvalitetnu naučnu raspravu. Referati, koje smo do sada dobili kao prijedloge za konferenciju, omogućit će da ona postane jedan zaista ozbiljan forum na kojem će se, sa naučnih aspekata, razmatrati i raspravljati o svim aspektima početka Prvog svjetskog rata, njegovim diplomatskim, vojnim, političkim i sl. pretpostavkama i ideologijama, ali i posljedicama koje je rat imao po evropska i svjetska društva" <https://www.klix.ba/vijesti/bih/veliki-naucni-skup-na-sarajevski-atentat-gledat-cemo-iz-drugacije-perspektive/130923053.11.11.2022>.

vidjeti više: Sarajevski dugi pucanj 1914. događaji, narativi-pamćenja, priredili: Vahidin Preljević i Clemens Rulhner. Konferencija održana od 25.do 28 juna 2014. u Sarajevu, obilježavanje stogodišnjie sarajeskog atentata, Zenica, 2015.

Stotinu godina nakon Sarajevskog atentata i početka Prvog svjetskog rata, u region su evidentirana različita tumačenja i uloga revolucionarne organizacije "Mlada Bosna". Način na koji se pamti prošlost više nam govori o trenutnim političkim pogledima i kolektivnoj slici i identitetu koje jedna grupa ili jedno društvo ima i stvara o sebi. Kako je američki historičar Balkana Robert Donia pokazao, postoji najmanje pet korištenih narativa koji kruže o Gavrilu Principu, ovisno o glavnoj karakterizaciji koja mu je pripisivana tokom prošlog stoljeća; smatraju ga: teroristom, jugoslovenskim nacionalnim herojem (nativ prve Jugoslavije 1918-1941), degeneriranim kriminalcem (ustaški nativ 1941-1945), revolucionarnim herojem omladine (komunistički nativ/nativ druge Jugoslavije 1945-1970), slavno ličnošću (dijelom u regionalnoj kulturi, od 1970-ih do danas).¹³⁰

Interpretacije historije Prvog svjetskog rata u okviru jugoslavenske države bila je instrumentalizirana do krajnjih granica, proizvodeći užasan učinak u kriznim vremenima. Postavlja se pitanje gdje su korijeni takvih interpretacija. Produkt takve namjere, bilo je i djelo Vladimira Ćorovića, Crna knjiga, koja će sve do najnovijih vremena proizvoditi užasne učinke.¹³¹ U vrijeme kada je trebalo izvršiti homogenizaciju nacije s ciljem ostvarenja određenih političkih ciljeva, objavljena je 1989, a predstavljala je glavni izvor i za druga brojna djela koja su se bavila ovom problematikom. Osim toga, korištena je kao glavni izvor za brojne natpise u štampi, koja je predstavljala ključni kreativni element javnog mnijenja.

Nakon disolucije Jugoslavije uvedeno je odlikovanje Republike Srpske Zlatne Srebrene medalje za hrabrost i za njeno stvaranje "Medalja Gavrilo Princip".¹³²

Obilježavanja stogodišnjice od Sarajevskog atentata, organizovane su zasebne manifestacije, u dva bosanskohercegovačka entiteta.¹³³ U organizaciji Društva historičara za područje Tuzlanskog kantona održan je takođe Naučni skup na temu "Bosna i Hercegovina u Prvom

¹³⁰ tekst Roberta Donie nastao je iz predavanja održanog na konferenciji u Sarajevu 28. juna 2014 ali je drugdje objavljen. Usp. Donia, Robert J. "Iconography of an Assassin. Gavrilo Princip from Terrorist to Celebrity, u Prilozi/Contributions 43 (2014), str. 59-80. Sarajevski dugi pucanj: str.22

¹³¹ ...U kratkim crtama izneli smo patnje, muke, nevolje i poniženja, što ih je narod u Bosni i Hercegovini pretrpio, a podnosi ih još i danas. Ovo je samo bleđa slika naših prilika. Pojedine činjenice, kojih ima neizmeran broj, tek bi je osvetlile potpuno. Tada bi se tek mogla shvatiti tragedija našeg narodnog života. Od streljanja, vešanja, palenja i ubijanja nesretna sudbina dovela nas je do umiranja od gladi..."(Ćorović,1966., 12.

¹³² Šehić, 2014., 102.

¹³³ Ljubinka Trgovčević smatra da je ove godine propuštena prilika da se organizuje zajednički akademski skup istoričara sa Balkana. Umesto toga, dodaje ona, kao u devedesetim godinama, neki istorija je postala sluškinja politike. "Naučni skupovi koji su organizovani i koji će tek biti održani su apsolutno politički. Oni više služe politici nego nauci. Ja se bojim da, ako organizujete naučni skup, da bi samo oprali krivicu sa svog naroda, onda tu od nauke nema ništa. Dakle, nauka ima svoja pravila i diskusije koje su daleko od političke i meni je jako žao što su istoričari ponovo postali sluge politike", <https://www.rtvbn.com/309201/Stogodisnjica-Sarajevskog-atentata--Istorija-opet-u-sluzbi-politike> 11.11.2022.

svjetskom ratu (1914.-1918.)". Na skupu je izloženo 16 naučnih radova eminentnih historičara i arhivista iz Bosne i Hercegovine i zemalja okruženja (Crne Gore, Srbije, Makedonije i Mađarske). Ukazano je na dobre i loše strane dosadašnjih historiografskih i arhivističkih istraživanja i ukazano na pravce daljih istraživanja, među kojima su i neke do sada tabu teme.¹³⁴ Na temu o Prvom svjetskom ratu održana je i međunarodna konferencija u Višegradu u organizaciji Andrićevog instituta „Godine koje su promenile svet: Prvi svetski rat u istoriji i historiografiji“ Na skupu je istaknuto da posljedice rata traju i do današnjih dana. Cilj konferencije je da razmotri i doprinese potpunijem razumevanju pitanja kako i zašto je došlo do rata, kakvi su bili tokovi rata, pogotovo na Balkanu, kao i njegovo neposredno i jednovjekovno nasleđe.¹³⁵ Knjiga „Sto godina od početka Prvog svetskog rata, istorijske i pravne studije“ bavi se uzrocima i pravnim aspektima Velikog rata, o čemu pišu 54 stručnjaka iz oblasti prava, historije, sociologije i politikologije iz Srbije, Rusije, Amerike, Austrije, Italije, Francuske, Albanije i Slovenije. Oni svjedoče o historijskoj važnosti, ali i o današnjoj aktuelnosti pitanja koje je iznjedrio Prvi svjetski rat. Obrađen je vrlo širok spektar različitih tema, od pitanja krivice za izbijanje Prvog svetskog rata, odnosno pitanja da li je Gavrilo Princip heroj ili terorista, zatim pitanja ratnih zločina austrougarske vojske na teritoriji Srbije, pitanja uticaja Prvog svetskog rata na razvoj međunarodnog prava,¹³⁶

Na jednom od takvih skupova održanom u susjednoj Hrvatskoj, „Prisjećanje na 1914. – promišljanje o nasljeđu Prvog svetskog rata“, održana 5. i 6. maja u Hrvatskom državnom arhivu, na kojemu su sudjelovali mnogobrojni historičari iz inostranstva među kojima i Christopher Clark, autor knjige Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914., koji pripada novom naraštaju naučnika što nastoje razotkriti predrasude službene historiografije i stereotipizirane modele u pogledu pitanja odgovornosti za početak Prvog svetskog rata, kakvi i danas dominiraju u svim obrazovno-odgojnim i sveučilišnim sferama Zapadne Europe.¹³⁷ Treba napomenuti da su i prije Clarka povjesničari poput Antonyja C. Suttona, Jean-Baptiste'a Durosellea ili Françoisa Fejtó'a odigrali važnu ulogu u demistificiranju

¹³⁴ <https://nubt.ba/odrzan-naucni-skup-bosna-i-hercegovina-u-prvom-svjetskom-ratu-1914-1918/> 11.11.2022.

Vidjeti: Zbornik radova sa Naučnog skupa „Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu (1914-1918)“, Tuzla, 15.11.2014.godine, Društvo historičara, 2015., Tuzla.

¹³⁵ Vidjeti: Zbornik radova sa Međunarodni naučni skup "Godine koje su promenile svet : Prvi svetski rat u istoriji i historiografiji", (2018., Višegrad), Andrićev institut, Višegrad, 2019.

¹³⁶ Sto godina od početka Prvog svetskog rata - istorijske i pravne studije : zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa Hardcover – January 1, urednici dr. Jovan Ćirić i Miroslav Đorđević 2014

<https://iup.rs/vesti/arhiva-vesti/sto-godina-od-pocetka-prvog-svjetskog-rata/> 11.11.2022.

¹³⁷ <https://www.matica.hr/vijenac/527/nepozeljna-povijest-prvog-svjetskog-rata-23231/> 11.11.2022.

službene verzije povijesti Prvoga svjetskog rata, novim dokumentima otkrivajući odgovornost bankarskih, financijskih i privrednih angloameričkih krugova.

Po Clarkovu mišljenju, odgovornost za ulazak u Prvi svjetski rat proizlazi iz konvergencije između klasične politike „lančanoga savezništva“ sila Antante, unutarnjih političkih čimbenika i netransparentnih, tajnih odluka unutar diplomatskih kancelarija. Dosad je klasična historiska predrasuda branila tezu da tadašnji njemački Reich i njegova imperijalistička politika nose isključivu odgovornost za pokretanje rata, a počivala je na radovima Nijemca Fritza Fischera, koji je 1961. napisao knjigu *Griff nach der Weltmacht* (Na putu k svjetskoj sili): autoritativni Reich želio je po svaku cijenu da Njemačka stekne status svjetske velesile, i to je prema Fischeru jedini valjani argument za pojašnjenje cjelokupne povijesti događaja. No takva redukcionistička teza – koja je služila i angloameričkim pobjedničkim interesima – zapravo je prikrila ključne čimbenike pokretanja rata: ratobornu sveslavensku politiku carske Rusije, revanšizam francuske politike zbog rata iz 1871. i poraza od Njemačke, britansku imperijalističku politiku prema Bliskom istoku, angloameričko nastojanje sprečavanja uspona Njemačke kao srednjoeuropske sile u Europi te probritanske zakulisne igre zemalja Antante u rastvaranju Austro-Ugarske, značenje rata zadire u sadašnji povijesno-politički kontekst. U tom je smislu s pravom historičar Clark ustanovio da je od kraja Hladnoga rata sustav bipolarne globalne stabilnosti prepustio mjesto znatno složenijoj i manje predvidljivoj strukturi političke moći, koja se može usporediti sa situacijom u Europi 1914. Naime događaji oko rusko-ukrajinskog sukoba još jednom pokazuju nedosljednost i nemoć Europe u pronalaženju rješenja krize, kao i dalju ovisnost o američkom stajalištu. Upravo u kontekstu buduće europske konstrukcije treba se zapitati je li po svaku cijenu trebalo uništiti tadašnju Austro-Ugarsku kao „Europu u malom“, multietničku i multikulturnu zajednicu te model mirnoga suživota različitih europskih naroda?¹³⁸

O uzrocima izbijanja Prvog svjetskog rata piše i Anika Mombaur, koja u svom radu želi odgovoriti na pitanje, zašto je traženje objašnjenja uzroka njegovog izbijanja gotovo "opsesivno pitanje" i utvrdi zašto je toliko studija objavljeno nakon 1920-ih godina, kao i zašto je još uvijek teško utvrditi tačan razlog izbijanja rata 1914. godine.

Jedan od njenih motiv za istraživanje uzroka rata bila je želja da se spriječi da bilo koji budući sukob dostigne razmjere pravog rata. Međunarodna kriza koja je uslijedila nakon oba svjetska

¹³⁸ Tekst preuzet: <https://www.matica.hr/vijenac/527/nepozeljna-povijest-prvoga-svjetskog-rata-23231/>
11.11.2022.

rata potaknula je traženje generalnog odgovora na ratne probleme. Proučavajući uzroke izbijanja Prvog svjetskog rata, historičari pokušavaju riješiti misteriju zašto međunarodne krize ponekad dovode do sukoba. Mombauer, ispituje naučne interpretacije iz posljednjih decenija i uvodi neka nova zapažanja. Nakon skoro sto godina naučnog istraživanja i ispitivanja onih rasprava koje su se vodile kroz čitav dvadeseti vijek, postavlja se pitanje da li se, i u čemu, historičari slažu kada je reč o uzrocima Prvog svjetskog rata.¹³⁹

U svom radu „Otisci stopala Gavrila Principa“, Paul Miller, pokušava sagledati kroz hronologiju „kratkog dvadesetog stoljeća“, počev od Sarajevskog atentata i završavajući padom komunizma i raspadom Jugoslavije, kako su Južni Slaveni morali da se uhvate u koštac sa značenjem političkog ubistva, Franza Ferdinanda, u kontekstu njihovog zajedničkog identiteta u ujedinjenoj zajedničkoj državi. Pet različitih spomen-ploča atentatorima svjedočanstvo je o percepciji Sarajevskog atentata koja se mijenjala u vezi s ideologijom vladara i političkih okvira unutar kojih su se Bosna i Hercegovina i Sarajevo tokom svoje historije nalazili. Godine 1917. na Latinskom mostu, na mjestu ubistva podignut je spomenik nadvojvodi Franzu Ferdinandu i njegovoj supruzi Sofiji, koji je uklonjen nakon Prvog svjetskog rata. Na mjestu atentata potom je postavljena spomen ploča Gavrilu Principu i atentatorima. Paralelno s tim na groblju uz crkvu sv. Arhandela Mihaila na Koševu u Sarajevu 1920. podignuta je zajednička grobnica atentatorima u kojima su sahranjene njihove kosti koje su prenesene iz Terezina i postavljeno spomen obilježje. Miller zaključuje da Princip nije izazvao svjetski rat, ništa više nego što je sam natjerao Bosnu da skrene sa svog "kursa prema Evropi". Ali tada nije mogao ni da oslobodi svoj narod, jer stvaranje Jugoslavije što je bila i posljedica rata, nije bio ni predvidljiv kada je Princip umro u zatvoru, aprila 1918.¹⁴⁰ Sarajevski atentat je bio samo lokalni događaj koji je inicirala i nesumljivo izvela bosanska omladina, čiji je vodeći cilj bio oslobođenje Bosne i Hercegovine od austro-ugarske vlasi iako su im oružje i obuka dolazili iz tajnog srpskog nacionalnog društva Ujedinjenje ili smrt, sami atentatori, kako pokazuje njihov sudski zapis, nisu se pridržavali nikakve posebne političke ideologije osim opšte izražene želje za oslobodenje Bosne i Hercegovine i njeno pridruženje ostalim Južnim Slavenima. Stoga nisu ni predviđali međunarodne posljedice svojih akcija¹⁴¹ Sarajevski atentat je opširna i iscrpna tema koja i danas fascinira historičare i naučne radnike, i otvara novu stranicu, ne samo jugoistočne Evrope već i svjetske historije.

¹³⁹ Mombauer, 2013., 12.

¹⁴⁰ Miller, 2014., 42

¹⁴¹ Isto, 4.

ZAKLJUČAK

Na temelju analize različitih vrsta izvora i relevantne literature mogu se donijeti određeni zaključci o međunarodnoj diplomatiji od aneksije do atentata i njihovom utjecaju na Bosnu i Hercegovinu. Početkom XX stoljeća najveće prijetnje miru u svijetu bio je trusni Balkan, koji je bio mjesto sudara interesa velikih sila, ponajprije Austro-Ugarske i Rusije, koje su preko južnoslavenskih državnica nastojale ostvariti svoj uticaj na Balkanu i osigurati izlaz na Sredozemlje. Uz interese velikih sila, rađala se i ideja balkanskih naroda za oslobođenje od osmanske i austrougarske vlasti. Sve je to izazvalo stalne diplomatske potrese, koji su uznemirili cijelu Evropu.

Razumjevanje prilika u Evropi uoči izbijanja Prvog svjetskog rata, nije moguće bez temeljne analize utjecaja privrednih i društvenih odnosa na diplomatsku aktivnost. U složenim međunarodnim odnosima u kojim su velike sile vidjele imperijalističku politiku početkom XX st., Bosna i Hercegovina se našla dva puta u centru svjetske politike 1908-1909 i 1914. godine.

Aneksija Bosne i Hercegovine odmah je pokazala da to nije obična pustolovina u koju se upustila Austro-Ugarska, nego da to ima sve znake prve etape u ostvarivanju mnogo širih zahtjeva. Stoga su aneksija i proklamacija nezavisnosti Bugarske stvorile dodatne diplomatske sukobe ne samo Srbije, Crne Gore i Osmanskog Carstva sa Austro-Ugarskom nego i ojačale netrpeljivost između dva evropska bloka. Pod izgovorom da štiti sređivanje novog režima u Osmanskom Carstvu, sile protivnice njemačkog programa „Drang nach Osten“, stavile su se u zaštitu Osmanskog Carstva, zbog svojih političkih i ekonomskih interesa. U tom se posebno isticala Velika Britanija, gdje joj se pružila mogućnost da ojača svoj uticaj u Osmanskom Carstvu. Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine izazvala je tešku političku krizu koja je mogla, u najboljem slučaju, završiti samo lokalnim ratom sa Srbijom, ali je nezadovoljstvo evropskih velesila bilo tog intenziteta da je u ponešto drukčijim okolnostima moglo doći i do ratnog sukoba šireg razmjera. Austrougarskoj diplomaciji uspjelo je navući na sebe bijes ne samo Srbije i njene zaštitnice Rusije kao i nezadovoljstvo Francuske i Velike Britanije, nego izazvati ljutnju vlastita saveznika – Njemačke. Što se tiče sporazuma s Rusijom, do kojega je Aehrenthalu i dalje bilo stalo, uspio je postići upravo suprotno: nepovratno udaljavanje Rusije od Austro-Ugarske i Njemačke, oživljavanje ruskog interesa za Balkan, i potaknuti konsolidaciju Antante. I od afirmacije Austro-Ugarske kao svjetske sile nije bilo ništa, jer

aneksiju nije uspjela provesti sama, bez pomoći i potpore svoje velike saveznice Njemačke, čime se još više učvrstio austrougarski inferioran status u njihovim međusavezničkim odnosima.

Austro-Ugarska vlada branila je svoj postupak tim da je njen posjed bio ugrožen od velikosrpske propagande, a intimno je izražavala radost što je aktom aneksije razbijen san o ostvarenju jedne velike srpske države. U Beču se čvrsto vjerovalo da je prisajedinjenjem Bosne i Hercegovine njenoj monarhiji bilo zatvoreno srpsko pitanje. U stvari, ono se tek tad otvorilo. Poslije tog udara državnici Srbije shvatih su položaj zemlje i svoju nacionalnu budućnost mnogo dublje i mnogo intenzivnije. Srbija se, morala pomiriti s aneksijom Bosne i Hercegovine, ali s obzirom na to da je izbjegla ratni sukob s Austro-Ugarskom, u Srbiji se učvrstilo uvjerenje da je najopasniji neprijatelj njezinoj egzistenciji upravo Austro-Ugarska i da je konačni obračun samo odgođen za povoljniju priliku. Iako je aneksijom 1908. godine bio izmjenjen međunarodnopravni status Bosne i Hercegovine, njen državopravni odnos prema Austro-Ugarskoj ostao je u osnovi nepromjenjen. Aneksija Bosne i Hercegovine trebala je prekinuti tridesetogodišnju letargiju austrougarske uprave i otvoriti put ispunjenju „austrougarsku misiju“. Ishod aneksione krize ubrzao je namjeru balkanskih država da se obračunaju sa Osmanskim Carstvom. Nakon dugih diplomatskih pregovora, u proljeće 1912. zaključeni su konačni tajni dogovori na koje su svoju saglasnost dale Rusija i Francuska, a kasnije i Italija. Nakon opšte mobilizacije Srbije, Bugarske, Grčke i Osmanskog Carstva 30. septembra 1912. godine te objave rata Crne Gore, 8. oktobra izazvali su veliku zabrinutost u Austro-Ugarskoj Monarhiji, naročito zbog činjenične blizine ratnog poprišta, ali i jačine angažiranih snaga u ovom sukobu. U svrhu osiguranja svojih granica, poduzete su mjere za opću ratnu pripremu. Ratna zbivanja u toku Balkanskih ratova imala su krupne posljedice na političke odnose u Bosni i Hercegovini, produbljujući jaz između srpske i muslimanske politike u kojoj je agrarno pitanje igralo ključnu ulogu. Strah Muslimana od rješavanja agrarnog pitanja na način na koji je bilo riješe ali u Srbiji i Crnoj Gori vezala ih je čvršće za Monarhiju u kojoj su vidjeli jedinog zaštitnika. Po ocjeni političkih organa Monarhije, Balkanski ratovi pokazali su u Hrvatskoj učvršćenje srpsko-hrvatskog nacionalizma, koji se naročito kod omladine preobrazio u iredentizam. Iako je davala određenu podršku jugoslavenskom programu, službena srpska politika imala je za cilj proširenje i uvećanje srpske države. Balkanskim ratovima Srbija je ostvarila dio svoje aspiracije, dobivši željeni dio Osmanskog Carsva, ali se namjere u pogledu Monarhije nisu mogle ostvariti. Stoga su Balkanski ratovi bili neposredan uzrok Sarajevskog atentata.

Rat 1912, u kojem su balkanski saveznici srušili "evropsku Tursku", stvorio je atmosferu u kojem je jednim terorističkim činom iniciran Prvi svjetski rat. Ubistvo austrijskog nadvojvode Franza Ferdinanda, koje je 28. VI 1914. počinio Gavrilo Princip, djelo je grupe "nacionalno-revolucionarnih", tačnije nacionalističkih srpskih omladinaca, poznate pod imenom Mlada Bosna. Mada Prvi svjetski rat ima svoje prave uzroke i razloge u suprotnostima između dva bloka velikih imperijalističkih sila, ovaj sarajevski događaj ubrzao je njegovo izbijanje.

Sarajevski atentat je opširna i iscrpna tema koja i danas fascinira historičare i naučne radnike. Mnogo je različitih pogleda na taj fenomen ubistva austrougarskog prestolonasljednika i njegove supruge Sofije. Često se postavlja pitanje: Zašto je važno ustanoviti uzroke Sarajevskog atentata? Prije svega zbog toga što na taj način možemo otkriti prirodu tog događaja, odnosno zbog sagledavanja samih posljedica. Iz temeljnog, opšteg uzroka Sarajevskog atentata, moguće je zaključiti da te posljedice traju i danas. Pucnji Gavrila Principa, člana "Mlade Bosne"¹⁴² i ubistvo Franza Ferdinanda, prestolonasljednika Austro-Ugarske Monarhije, i njegove supruge Sofije, međutim, izazivaju različite kontroverze i suprostavljena tumačenja već stotinu godina. I uzroci i posljedice nas vode do odgovora da je nacionalizam stajao iza pucnja jednog čovjeka, koji je vođen fanatizmom jedne nacionalne države, na čovjeka koji je trebao da dođe na prijesto jedne aristokratske evropske države i njenog multietničkog društva.¹⁴³

Ono što se može zaključiti jeste činjenica da je atentat, otvorio novu stranicu, ne samo jugoistočne Evrope već i svjetske historije. Možemo zaključiti da su aspiracije prema Bosni i Hercegovini imali vladajući i politički krugovi Srbije, odnosno težnje da pripoje Bosnu i na taj način ostvare svoju „velikosrpsku ideju“. Pored Srbije, Austro-Ugarska je odigrala veliku ulogu u međunarodnoj politici zajedno sa ostalim velikim silama.

¹⁴² Šehić ističe da je pojam „Mlada Bosna“ koji se spominje u bosanskohercegovačkoj i jugoslovenskoj, pa i stranoj literaturi da je tek nakon Prvog svjetskog rata ušao u upotrebu, prije svega iz ideološkog razloga, prvenstveno tumačenjem koliko je Sarajevski atentat pozitivno djelovao na stvaranje jugoslavenske države. (Šehić, 2014., 108.)

¹⁴³ Sokolović, 2014., 125-127.

LITERATURA

1. Cvijić, Jovan, Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problemi, Beograd 1908.
2. Ćorović Vladimir, Političke prilike u Bosni i Hercegovini, Beograd, 1939.
3. Ćorović Vladimir, Crna knjiga: Patnje Srba u Bosni svetskog rata 1914-1918 godine, Beograd, 1966.godina.
4. Ćorović Vladimir, Istorija srpskog naroda, Beograd, 1997.
5. Dedijer Vladimir, Sarajevo 1914., Beograd, 1966.
6. Đorđe Mikić, Austro-Ugarska i Mladoturci 1908-1912. Banja Luka,1983.
7. Ekmečić, Milorad, “Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. i istorijske posledice”, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine [Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988], ur. Milorad Ekmečić, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Vol. XCIX, br. 29., Sarajevo 1991., 9-33.
8. Ekmečić, Milorad, Uticaj Balkanskih ratova na društvo u Bosni i Hercegovini“ Radovi iz historije Bosne i Hercegovine XIX veka“, Beograd,1997.
9. Imamović, Mustafa, Historija Bošnjaka, Sarajevo, 1998.
10. Imamović, Mustafa, Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914, Izdavačko preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1976.
11. Juzbašić Dževad, Privredni odnosi na Balkanu kao jedan od uzroka rata između Austro-Ugarske i Srbije, Sarajevski dugi pucanj 1914. Priredili Vahidin Preljević i Clemens Ruthner, Zenica 2015. str. 165-179.
12. Juzbašić, Dževad, “Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom”, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine (Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991., 33-83
13. Juzbašić Dževad i Zijad Šehić: Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnje političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2015.
14. Juzbašić, Uticaj balkanskih ratova 1912/1913. na Bosnu i Hercegovinu i na tretman agrarnog pitanja, Radovi, Filozofski fakultet u Sarajevu, Knjiga XII, Sarajevo 2000., 200-207.
15. Kapidžić, Hamdija, “Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državnopravni odnosi)”, Prilozi, 4., Institut za istoriju Radničkog pokreta, Sarajevo, 1968., 59-81.

16. Kapidžić, Hamdija, Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910), Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine – separat, X/1959, Sarajevo 1959. godina.
17. Kapidžić, Hamdija, Skadarska kriza i uvođenje vanrednih mjera u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XII, Sarajevo, 1962.
18. Miller, Paul, Yugoslav Eulogies: The Footprints of Gavrilo Princip, University Library System, University of Pittsburgh, 2014.
19. Mombauer, Anika, Uzroci Prvog Svetskog Rata, Beograd, 2013.
20. Stojanović Nikola, Bosanska kriza 1908.1914, Sarajevo 1958.
21. Sokolović, Džemal, Sarajevo 1914: uzroci i posljedice, , str.125-127., Sarajevski dugi pucanj 1914. događaji, narativi-pamćenja, priredili: Vahidin Preljević i Clemens Rulhner, Zenica, 2015.
22. Šehić, Zijad, “Aneksiona kriza 1908-1909. i njene posljedice na međunarodne odnose”, u: Zbornik radova / Međunarodna konferencija: Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918., Sarajevo, 30. i 31. marta 2009., ur. Zijad Šehić, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2011.
23. Šehić, Zijad, Aneksiona kriza 1908-1909. u svjetlu evropske istoriografije, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1991. (rukopis magistarskog rada)
24. Šehić, Zijad, Historijografska litaratura o Bosni i Hercegovini u austrougarskoj epohi (1878-1918) objavljena u zemlji i inozemstvu posljednje dvije decenije (1980-1998) Prilozi, 29. Sarajevo, str. 117-139
25. Šehić, Zijad, Atentat, mobilizacija, rat Prilozi, 34., Sarajevo, 2005, str. 23-38.
26. Šehić, Zijad, Elitne jedinice iz Bosne i Hercegovine. Prva linija, List federalnog ministarstva odbrane/obrane, april/travanj 1999., br. 66., Sarajevo, 1999.
27. Šehić, Zijad, U smrt za cara i domovinu, Bosna i Hercegovina u vojnoj organizaciji Habzburške monarhije 1878-1918., Sarajevo 2007.
28. Šehić, Zijad, Dan koji je promjenio svijet u: Sarajevski dugi pucanj 1914. događaji, narativi-pamćenja, priredili: Vahidin Preljević i Clemens Rulhner. Konferencija održana od 25. do 28. juna 2014. u Sarajevu, obilježavanje stogodišnjice sarajevskog atentata., Zenica, 2015.
29. Taylor, Allan, John, Percivale, Borba za prevlast u Evropi 1884-1918., Sarajevo, 1968.

INTERNET POVEZNICE

[Heinz Alfred Gemeinhardt, njemačka i austrijska tiskovna politika tijekom bosanske krize 1908/09 - ProQuest](#)

<https://www.matica.hr/vijenac/527/nepozeljna-povijest-prvoga-svjetskog-rata-23231/>

<https://www.rtvbn.com/309201/Stogodisnjica-Sarajevskog-atentata--Istorija-opet-u-sluzbi-politike>

<https://www.klix.ba/vijesti/bih/veliki-naucni-skup-na-sarajevski-atentat-gledat-cemo-iz-drugacije-perspektive/130923053>

<https://archive.org/details/anika-mombauer-uzroci-prvog-svetskog-rata/page/n2/mode/1up>

<https://iup.rs/vesti/arhiva-vesti/sto-godina-od-pocetka-prvog-svetskog-rata/>